Дикий собака Динго, або повість про перше кохання

I

Тонку волосінь було спущено у воду під товстий корінь, що похитувався від кожної хвилі.

Дівчинка ловила форель.

Вона нерухомо сиділа на камені, і ріка огортала її шумом.

Дівчинка дивилася вниз. Але погляд ЇЇ очей, втомлений розсіяним над водою блиском, не був пильний. Вона часто позирала навколо, вдивлялася вдалину, де понад самісінькою річкою височіли стрімкі гори, покриті лісом.

Повітря було ще прозоре, і небо, стиснуте між горами, здавалося серед них рівниною, трохи освітленою сонцем, що схилялося на захід.

Та ні це повітря, знайоме їй з перших днів життя, ані це небо зараз не приваблювали її.

Широко розплющеними очима стежила дівчинка за віч— порухомою водою, прагнучи відтворити в своїй уяві ті незвідані далі, куди і звідкіля бігла річка. Дівчинці кортіло побачити інші країни, інший світ, наприклад, дикого собаку динго. Крім того, вона хотіла ще бути пілотом, хотіла трохи співати.

І вона заспівала. Спочатку тихо, потім голосніше.

Дівчинка мала приємний голос. Але навколо було безлюдно. Тільки водяний щур, наляканий співом, хлюпнувся недалеко від кореня і

поплив до комишів, тягнучи за собою в нору зелену очеретинку. Очеретинка була довга, і щур даремно старався. Протягти її крізь густу річкову траву не вистачало сили.

Дівчинка співчутливо подивилась на щура й увірвала спів. Потім підвелась і висмикнула волосінь з води.

Від помаху її руки щур шмигонув у комиш, а темна плямиста форель, що доти нерухомо стояла на світлій течії, підстрибнула і зникла в глибині.

Дівчинка лишилася сама. Вона глянула на сонце, що, схиляючись до заходу, вже торкнулося вершини ялинової гори. І, хоча було пізно, дівчинка не квапилася. Вона поволі повернулася на камені і тихенько пішла стежкою вгору, де назустріч їй пологим схилом спускався високий ліс.

Вона сміливо заглибилась у нього.

Шум води, що бігла між камінням, лишився позаду, і дівчинка ступила в тишу.

В цій одвічній тиші Бона раптом почула звук піонерської сурми. Цей звук покотився луною по просіці, де завмерли старі ялиці, і просурмив їй у вуха, нагадавши, що треба поспішати.

Проте дівчинка ходи не прискорила. Обійшовши кругле болітце, де росли жовті лілії, вона нахилилась і гострим сучком викопала з землі разом з корінцями кілька блідих квіток. У неї вже було їх чимало, коли ззаду почулися тихі кроки і хтось гукнув:

Таню!

Вона обернулася. На просіці, біля високої мурашиної купи, стояв нанайський хлопчик Філько і манив її рукою до себе. Дівчинка підійшла, дружелюбно усміхнувшись йому.

Коло Філька на широкій колоді вона побачила казанок, повний брусниць. А сам Філько вузьким мисливським ножем з якутської сталі зчищав кору з свіжої березової гілочки.

Хіба ти не чула сурму? — спитав він. — Чому ж ти не поспішаєш?

Вона відповіла:

Сьогодні батьківський день. Мати моя не зможе приїхати — вона чергує в лікарні, і в таборі мене ніхто не жде. А чому ти не поспішаєш? — додала вона всміхаючцсь.

Сьогодні батьківський день, — відповів він так само, як і вона. — І до мене приїхав із стійбища батько, я проводжав його до ялинової сопки.

І ти вже провів його? Це ж далеко.

Ні,— з гідністю відповів Філько. — Навіщо я його проводжатиму, адже він ночуватиме поблизу нашого табору, біля річки! Я викупався за Великим камінням і пішов шукати тебе. Я чув, як ти голосно співала.

Дівчинка глянула на нього і засміялась. А Фількове смугляве обличчя потемніло ще більше.

Але якщо ти нікуди не поспішаєш, — сказав він, — то постіймо трохи тут. Я почастую тебе мурашиним соком.

Ти вже частував мене вранці сирою рибою.

Так, але то була риба, а це вже зовсім інше. Покуштуй! — сказав Філько і встромив гілку в самісіньку середину мурашиної купи.

І, схилившись разом над нею, вони почекали, аж поки тоненьку обчищену гілку обліпили мурашки. Тоді Філько струсив мурах, злегенька вдаривши гілкою по кедру, і показав її Тані. На блискучій заболоні було видно краплі мурашиної кислоти. Хлопчик лизнув гілку і дав покуштувати Тані. Вона також лизнула і сказала:

Це дуже смачно. Я завжди любила мурашиний сік.

Дівчинка пішла далі, а Філько простував з нею поряд, не відстаючи ні на крок.

Обоє мовчали. Таня — тому, що любила думати про все потроху і замовкала щоразу, коли входила в цей мовчазний ліс. А Філько не хотів розмовляти про таку дрібницю, як мурашиний сік. Адже це був тільки сік, який Таня могла добувати й сама.

Так вони минули просіку, не сказавши одне одному жодного слова, і вийшли на протилежний схил гори. І тут, зовсім близько, під кам'яним урвищем, знову-таки біля тієї річки, яка невтомно поспішала до моря, побачили свій табір — просторі намети, що вишикувалися на галявині.

З табору долинав шум. Дорослі, мабуть, уже поїхали, і гомоніли тільки діти. Але їхні голоси були такі гучні, що тут, нагорі, серед мовчання сірого зморшкуватого каміння, Тані здалося, ніби десь далеко гуде і хитається ліс.

А там, либонь, уже збираються на лінійку, — сказала вона. — Тобі, Філько, краще повернутися б до табору раніше за мене, а то глузуватимуть, що ми так часто приходимо разом.

"Оцього їй не варто було казати", — засмучено подумав Філько.

І, вхопившись за чіпкий кущ, який звисав над урвищем, хлопчик стрибнув униз на стежку так далеко, що Тані стало страшно.

Але він не розбився. І Таня кинулася бігти іншою стежкою, між невисоких сосон, які криво росли на камінні…

Стежка вивела її на дорогу, що, ніби річка, виринула з лісу і, мов річка, блиснула їй в очі камінням і щебенем та ще прошуміла довгим автобусом, у якому було повно людей.

Це дорослі їхали з табору в місто.

Автобус промчав мимо. Та дівчинка не провела поглядом його колеса, не глянула у його вікна: вона знала, що нікого з рідних там не побачить.

Таня перетнула дорогу і вбігла в табір, легко перестрибуючи через купини й канави.

Діти зустріли її криком. Прапорець на жердині пролопотів в обличчя. Вона стала в свій ряд, поклавши квіти на землю.

Вожатий Костя посварився на неї очима і сказав:

Таню Сабанєєва, на лінійку треба приходити вчасно. Струнко! Пра-во-руч рівняйсь! Відчувайте ліктем сусіда.

Таня ширше розсунула лікті, подумала: "Добре, коли в тебе друзі праворуч. Добре, якщо вони й ліворуч. Добре, якщо вони й там і тут".

Повернувши голову праворуч, Таня побачила Філька. Після купання його обличчя виблискувало, наче камінь, а галстук був темний од води.

І вожатий сказав йому:

Філько, який же ти піонер, коли щоразу робиш з галстука плавки!.. Не обманюй, не обманюй, будь ласка! Я все знаю. Почекай, я ще серйозно говоритиму з твоїм батьком.

"Бідолаха Філько, — подумала Таня, — йому не щастить сьогодні".

Вона дивилася весь час праворуч. Ліворуч не дивилася. По-перше, тому, що це було не за правилами, а по-друге, тому, що там стояла дебела дівчинка Женя, яка не подобались Тані.

Ох, цей табір! Таня в ньому вже п'яте літо. І сьогодні піп чомусь видався їй не таким веселим, як раніше. А вона заажди так любила прокидатися в наметі на світанку, коли з тонких колючок ожини капає на землю роса! Любила в лісі почути сурму, що ревіла, немов ізюбр, і стукіт барабанних паличок, любила кислий мурашиний сік і спів біля багаття, лісе вміла розпалювати краще за всіх у загоні.

Що лс сталося сьогодні? Невже ця річка, що біжить до моря, навіяла їй такі чудернацькі думки? З яким невиразним передчуттям стеясила вона за нею! Куди хотілось їй плисти? Навіщо знадобився їй австралійський собака динго?

Навіщо він їй? Чи, може, це йде від неї дитинство? Хто відає, коли минає воно!

Таня здивовано міркувала про це, стоячи струнко на лінійці, думала про це й пізніше, сидячи за вечерею в їдальні. І тільки біля багаття, яке доручили їй розпалити, дівчинка опанувала себе.

Вона принесла з лісу тонку берізку, що висохла на землі після бурі, і поставила її посеред багаття, а навколо майстерно розклала вогонь.

Філько обкопав його і зачекав, поки зайнялися суччя.

Берізка горіла без іскор, але з легким шумом, з усіх боків оповита сутінню.

Діти з інших ланок приходили милуватись багаттям. Приходив вожатий Костя, і лікар з поголеною головою, і навіть начальник табору. Він запитав дітей, чому вони не співають і не грають, якщо в них таке красиве багаття.

Діти проспівали одну пісню, потім другу.

А Тані не хотілося співати.

Як раніше на воду в річці, так тепер, широко розплющивши очі, вона, дивилася на вогонь, що завжди прагне вгору, і так само, як і вода, вічно рухомий. І він шумів про щось, навіваючи серцю неясні передчуття.

Філько, який не в силі був бачити Таню сумною, приніс до багаття свій казанок з брусницею, намагаючись порадувати її тією дещицею, що була в нього. Він почастував усіх товаришів з ланки, але для Тані вибрав найбільші ягоди. Вони були достиглі й холоднуваті, і дівчинка з насолодою з'їла їх.

А Філько, побачивши її знову веселою, почав оповідати про ведмедів, адже батько його мисливець. Хто ж іще міг так добре розповісти про них.

Але Таня спинила його.

Я народилася тут, у цій місцевості, в цьому місті, і міде більше не бувала, — сказала вона, — проте завжди ди— нуиалася, чому в нас так багато розповідають про ведмедів. Завжди про ведмедів…

Тому, що навколо тайга, а в тайзі багато ведмедів, — підповіла дебела дівчинка Женя, що не мала ніякої фанта— іііїї, але вміла на все дати правильну відповідь.

Таня задумливо подивилася на неї і спитала Філька, чи не може він щось розповісти про австралійського собаку дінго.

Та про дикого собаку динго Філько нічого не знав. Він міг би розповісти про злих нартових собак, про лайок, але про австралійського собаку йому нічого не було відомо. Не знали про нього й інші діти.

І дебела дівчинка Женя спитала:

А скажи, будь ласка, Таїно, навіщо тобі австралійський собака динго?

Але Таня не відповіла, бо й справді їй не було чого сказати. Вона тільки зітхнула.

Неначе від цього тихого зітхання берізка, що досі горіла яскраво і рівно, раптом похитнулася, мов жива, і впала, розсипалася на попіл. У колі, де сиділа Таня, стало темно. Морок обступив дітей. Всі загомоніли. І одразу з темряви пролунав голос, якого ніхто не знав. Це пе був голос вожатого Кості.

Незнайомий сказав:

Ай-яй, друга, чого кричиш?

Чиясь темна велика рука пронесла над головою Філька великий оберемок суччя і кинула його у багаття. Це були ялинові лапи, від яких буває багато світла та іскор, що з гуготінням злітають угору. І там, нагорі, вони гаснуть не скоро, вони горять і блимають, немов купки зірок.

Діти схопилися на ноги, а до багаття сів чоловік. Він був невеликий на зріст, носив шкіряні наколінники, а на голові — берестяний капелюх.

Це Фільків батько, мисливець! — закричала Таня. — Він сьогодні ночує тут, поблизу нашого табору. Я його добре знаю.

Мисливець присунувся ближче до Тані, кивнув головою до неї і всміхнувся. Усміхнувся й до інших дітей, показавши свої широкі зуби, сточені довгим мундштуком мідної люлечки, яку він тримав у руці. Щохвилини він підносив жаринку до своєї люлечки і сопів нею, нікому нічого не кажучи.

Проте це сопіння, цей тихий і мирний звук говорив усім, хто хотів його слухати, що в голові цього чудного мисливця немає ніяких поганих думок.

І тому, коли підійшов до багаття вожатий Костя і спитав, чому в їхньому таборі стороння людина, то діти всі разом закричали:

Не займай його, Костю, це Фільків батько, нехай посидить з нами біля багаття! Нам добре з ним!

Ага, так це Фільків батько, — зрадів Костя. — Чудово! Я впізнав його. Мушу сказати вам, товаришу мисливець, що ваш син Філько завжди їсть сиру рибу і частує нею інших, наприклад Сабанєєву Таню. Це раз. А по-друге, він перетворює свій піонерський галстук на плавки, купається біля Великого каміння, що категорично було йому заборонено.

Сказавши це, Костя пішов до іншого багаття, що яскраво палало на галявині. А мисливець, який зрозумів далеко не все з того, що казав Костя, з повагою подивився услід вожатому і про всяк випадок похитав головою.

Філько, — мовив він, — я живу у стійбищі і полюю на звіра і плачу гроші для того, щоб ти жив у місті, вчився і був завжди ситий. Але ким ти станеш, якщо ти тільки протягом одного дня накоїв так багато поганого, що на тебе скаржаться начальники? Ось візьми мій ремінь, піди в ліс і приведи сюди мого оленя. Він пасеться десь недалеко. Я ночуватиму біля вашого вогнища.

І він дав Фількові ремінь, зроблений з лосиної шкіри, такий довгий, що його можна було закинути на верхівку найвищого кедра.

Філько підвівся, глянув на товаришів: чи не поділить з ним хто-небудь його кару? Тані стало шкода хлопця: адже це її вранці він частував сирою рибою, а ввечері мурашиним соком і, можливо, заради неї купався біля Великого каміння.

Вона скочила з землі і сказала:

Ходімо, Філько. Ми впіймаємо оленя і приведемо його твоєму батькові.

І вони побігли до лісу, що зустрів їх мовчазно, як і раніше. Схрещені тіні лягли на мох між ялинами, а вовчі ягоди на кущах виблискували од світла зірок. Олень стояв недалеко, під ялицею, і ласував мохом, що звисав з гілок. Олень був такий лагідний, що Фількові навіть не довелося розмотувати аркан, щоб накинути його на роги. Таня взяла оленя за налигач і по росяній траві ттивела на узлісся, а Філько привів до батька.

Побачивши коло багаття дітей з оленем, мисливець засміявся. Він запропонував Тані свою люлечку, щоб нона покурила, бо він був людиною доброю.

Та діти голосно засміялись. А Філько суворо сказав:

Батьку, піонери не курять, їм не можна курити.

Ц<і іідниувало мисливця. Але недаремно ж він платить гроші аи енна, недаремно живе син у місті, ходить до шкоди і на шиї носить червону хустку. Отже, він повинен.'пінти про такі речі, яких не знає батько. Мисливець заку— рітп сам, поклавши руку на плече Тані. А його олень подихав їй в обличчя і доторкнувся до неї рогами, які теж могли бути ніжні, хоч уже й давно затверділи.

Таня, майже щаслива, сіла на землю поряд з мисливцем.

На галявині скрізь палали вогнища, навколо них співали діти, між ними ходив лікар — він піклувався про здоров'я своїх підопічних.

І Таня здивовано думала:

"Справді, хіба це не краще за австралійського собаку динго?"

Але чому ж їй все-таки маниться пливти річкою, чому досі дзвенить у вухах голос її струменів, які б'ють об каміння, і так хочеться змін у житті?..

II

Лілії, котрі Таня вчора гострим сучком викопала з землі, чудово збереглися на ранок. Дівчинка загорнула їхні корені в мокру траву і мох, а стебла — у свіжий берест. Узяла квіти під пахву, повісила за плечі рюкзак і одразу перетворилася на подорожнього, що готовий у дальню путь.

Зміни сталися несподівано. Табір вирішили закрити, а дітей одвезти в місто, бо лікар сказав, що нічна роса дуже шкодить здоров'ю. Адже була вже осінь.

І справді, поменшало літніх трав, і ось уже протягом усього тижня вранці намети вкривались інеєм, а в лісі на листі дерев до полудня висіли краплини роси, геть усі отруйні, наче гадюки.

Проте путь, що чекала на Таню, була недалека. Власне, це була та сама дорога, якою учора із шумом проїхав автобус. Хоча дорога вибігала з лісу, зникала в лісі і була зовсім нова, але сьогодні на ній курився порох — кременистий порох, який навіть старі ялиці, що росли обабіч шляху, ніяк не могли ввібрати. Вони тільки відмахувалися від нього своїми синіми лапами.

Таня добре бачила це, простуючи позад усіх у золотавій куряві. Поряд ішов Філько із своїм батьком, і останнім — олень. Тварині також не подобалася курява і голосні мідні труби, у які щопівгодини сурмили табірні музики, які йшли за возами з поклажею. І, коли мимо на танках проїхали червоноармійці і крикнули дітям "ура", олень сильно напнув налигач, висмикнув його з рук мисливця і зник у лісі між стовбурами високих сосон разом із в'юком. А саме у цьому в'юці лежали найдорожчі речі Філька і Тані.

Оленя довелося шукати.

Вони знайшли його серед тонких беріз, що так само, як і він, тремтіли від страху.

Довго не хотів олень виходити з лісу. Коли нарешті мисливець вивів його знову на шлях, музики вже не було чути і курява осіла на те саме каміння, з якого знялася. І ялиці не махали вітами.

Табір пішов далеко вперед.

Не що інше, як саме це, спричинилося до того, що, прийшовши в місто з полотняною торбинкою за плечима, у тапочках, подертих об гострий щебінь дороги, Таня вдома нікого не застала..

Мати, не дочекавшись її, пішла, як завжди, на роботу в лікарню, а стара нянька прала на річці білизну. Ворота були розчинені.

І Таня зайшла на своє подвір'я.

Та чи багато подорожньому треба? Напитися холодної води, посидіти на траві, звісивши руки на землю. Ось під парканом трава. Вона потоншала, її припалила нічна паморозь, але надвечір і в ній стрекочуть коники, що невідомо як потрапили в місто. А ось і вода. Правда, нона не біжить, не струменить. І взимку і влітку вона стоїть посеред двору в бочці, прикутій до старих саней.

Таня витягла затичку і дала напитися квітам, змочивши їхнє коріння, вкутане білим мохом. Потім напилася сама і підійшла до дерев, що росли праворуч од ґанку. Широка ялина і береза з тонкими гілками тихо стояли поряд. Ялина була ще гарна. Затінку від неї вистачало на мівдвору, навіть більше. Але береза! Вона вже починала жовтіти.

Таня помацала її білий стовбур, усіяний наростами.

"Що це? Вже осінь?" — подумала дівчинка.

І береза зронила зморщений лист у її підставлені долоні.

"Так, так, — сказала Таня сама до себе, — це справді осінь. Проте півники під вікном ще стоять. Можливо, й мої лілії трохи постоять. Але де ж усі наші?"

В цей час вона почула поряд тиху метушню і муркотіння. Це стара кицька Козак привела своїх котенят, щоб вони поплигали перед Танею. За ними прибігла качка з черв'яком у дзьобі.

Котенята за літо виросли, і найменшеньке, на прізвисько Орел, вже не боялося ні черв'яків, ані качки.

Потім у хвіртку зайшов пес. Він був маленький, але з великою головою, і було йому років із десять.

Помітивши Таню, пес зупинився біля воріт, і в його старечих сльозавих очах засвітився сором — йому було совісно, що не він перший довідався про повернення дівчинки. Мимоволі пес ворухнувся, ніби хотів повернути назад, не помітити її. Адже й такі випадки трапляються в собачому житті. Він було рушив до водовозки, навіть не крутнувши хвостом.

Але всі ці хитромудрі заміри розлетілися вщент, тільки-но Таня покликала його:

Тигр!

Пес одразу підстрибнув на коротких ногах і кинувся до дівчинки, тулячись до її колін.

Таня довго гладила Тигра по голові, вкритій короткою жорсткою шерстю, під якою виступали старечі горби.

Так, усі вони були літні й кволі істоти, хоч імена мали грізні.

Таня з любов'ю дивилася на собаку.

А коли звела очі, то побачила няньку, теж літню жінку. Глибокі зморшки зорали її обличчя, погляд уже потьмянів за довге життя.

Поставивши на землю відро з білизною, нянька поцілувала Таню і сказала:

Яка ж ти чорна стала, немов твій Філько. А мами вдома немає. Ждала, ждала — не діждалася, пішла на роботу. Самі з тобою лишилися.

Ми завжди самі. Хочеш, я самовар поставлю? А може, попоїсти чогось? Просто не знаю, чим вас там у таборі годували. Мабуть, і не проковтнеш.

Ні, Таня не хотіла їсти.

Бона віднесла до хати свою торбинку, пройшлася по тихих кімнатах, помацала на полиці книжки.

Так, правду казала нянька. Таня часто лишалася сама — господаркою свого дозвілля й бажань! І тільки нона знала, як ця воля гнітила її. У неї немає ні сестер, ні братів. І мами вдома дуже часто немає. Груди стискає гірке і ніжне почуття, аж сльози навертаються на очі. Що його викликає? Чи запах рук та обличчя матері, чи запах її вбрання, а можливо, її погляд, який Таня пам'ятає завжди і скрізь?

Раніше, щоразу, коли мати йшла з дому, — Таня починала плакати, а тепер тільки думала про неї з безнастанною ніжністю.

Вона не запитувала у няньки, чи скоро повернеться мати. Вона тільки доторкнулася до її сукні у шафі, посиділа на її ліжку і знову пішла на подвір'я. Треба ж було нарешті кудись прилаштувати квіти, які вона викопала на болітці у лісі.

Але ж уже осінь, Таню, — зауважила нянька. — = Які тепер квіти?

Ну, яка там осінь! Подивися, — відповіла Таня.

Осінь, як завжди," проходила тут без туману. Навколишні гори, мов навесні, були темні від глиці, а сонце довго не схилялося над лісами, і довго по дворах під нікнами квітли великі, без запаху квіти.

Справді, можливо, й лілії постоять ще трохи. А якщо посохнуть, то їхнє коріння все-таки буде в землі.

Таня широким ножем викопала кілька лунок на грядці і кілочками попідпирала лілії.

Тигр ходив між грядками і обнюхував їх. Обнюхавши кожну стеблину, він підвів голову від землі і подивився на паркан.

Глянула туди й Таня.

На паркані сидів Філько — у майці, уже роззутий. Гіого обличчя було схвильоване.

Таню, — крикнув він, — біжи швидше до нас! Тато подарував мені справжніх їздових собак!

Але Таня не перестала копати, руки в неї були чорні під землі, обличчя лисніло.

Це неможливо, — не повірила вона, — ти мене дуриш. Коли ж він встиг це зробити? Адже ми сьогодні разом прийшли в місто.

Ні, це правда, — сказав Філько. — Батько привів їх у місто ще три дні тому і тримав у хазяйки в сараї. Він хотів зробити мені подарунок, а тепер кличе тебе подивитись.

Таня ще раз уважно глянула на Філька.

Зрештою, це могло бути й правдою. Дарують же дітям речі, про які вони мріють. І дарують саме їхні батьки, як про це часто читала Таня.

Вона кинула ніж на грядку і пішла на вулицю.

Філько жив через двір. Ворота його двору були зачинені.

Але хлопчик широко розчинив їх перед Танею, і вона побачила собак.

Біля них на землі сидів Фільків батько й курив. Його люлечка сопіла так само голосно, як і в лісі коло багаття, обличчя в мисливця було привітне. Олень стояв прив'язаний до паркана. Собаки лежали всі разом, скрутивши на спині в кільця хвости, — справжні лайки. Не підводячи гострих морд, простягнутих на землі, вони подивилися на Таню вовчим поглядом.

Мисливець став між звірами і дівчинкою.

— Вони злі, друга, — пояснив він.

А Філько додав:

— Це краще, ніж австралійський собака динго.

— Я чудово знаю цих собак, — сказала Таня. — І все-таки це не дикий собака динго. Запряжіть їх, будь ласка.

Мисливець здивувався. Запрягати собак улітку? Така забава здалася йому нерозумною. Але й син попросив його це зробити. І мисливець виніс із сарая легкі нарти та упряж, підняв на ноги собак. Вони підвелись і загарчали.

А Таня милувалася чудовою упряжжю, прикрашеною сукном і шкірою. Китички на головах псів маяли, наче біла волоть куничника.

— Це коштовний подарунок, — сказала Таня.

Мисливець зрадів, що похвалили його батьківську щедрість, хоч це зробила й дівчинка.

Вони посиділи трохи на нартах, і Таня потримала каюр — довгу палицю з ясена, оковану на кінці залізом.

Собаки крутилися, налягаючи на задні лапи, — збиралися бігти, тягти нарти по голій землі. За старанність мисливець почастував їх юколою, яку витяг з мішка. Потім з-за пазухи вийняв ще дві сушені рибки, дві малюсінькі корюшки, що просвічувалися на сонці, подав їх синові й Тані. Філько почав голосно гризти, а Таня відмовилася, і проте закінчилося тим, що й вона з'їла рибку.

Мисливець почав збиратися в дорогу. Час було вже йти з цього міста, де його олень увесь день голодував. Мисливець розпріг нарти і зачинив собак у сараї. Потім одв'язав од паркана оленя і подав йому на долоні сіль. В'юки були готові давно.

За ворітьми мисливець попрощався з Танею і Фільком.

Він подав Тані руку, одну, потім — другу, як подають на прощання сусідові, і запросив приїхати на собаках у гості, коли випаде сніг.

А сина він обняв за плечі.

Будь, якщо можеш, — сказав він, — добрим мисливцем і вченим. — І, пригадавши, мабуть, скарги вожатого, замислено додав: — А також носи свою хустку на шиї так, як треба.

Ось він уже дійшов до повороту, ведучи за налигач оленя, і обернувся ще раз. Обличчя в нього було смагле, паче вирізьблене з дерева, але й здаля воно здавалося привітним.

І Таня пошкодувала, що він так швидко зник.

— Добрий у тебе батько, Філько, — сказала вона, замислившись.

— Так, я його люблю, коли він не б'ється.

— Хіба він коли-небудь б'ється?

— Дуже рідко, і тільки тоді, коли буває п'яний.

— Он як! — похитала головою Таня.

— А твій батько хіба ніколи не бився? І де він? Я школи його не бачив.

Таня подивилася Фількові у вічі — чи не помітить у них цікавості або посмішки. Вона, здається, ніколи не розмовляла з ним про свого батька.

Алє Філько дивився Тані просто в обличчя, і В його омах була тільки сама простодушність.

— Ніколи, — сказала вона, — він не бився.

— Тоді ти повинна любити його.

— Ні, я не люблю його, — відповіла Таня.

— Он як! — здивувався Філько. І, трохи помовчавши, торкнувся до Таниного рукава. — Чому?

Таня насупилася.

І негайно ж у Філька забракло слів, немовби йому щойно відрізали язика. Здавалося, він уже ніколи ні про що не питатиме її.

А Таня раптом зашарілась:

— Я його зовсім не знаю.

— Хіба він помер?

Таня заперечливо похитала головою.

— Так де ж він?

Далеко, дуже далеко. Можливо, за океаном.

— Виходить, в Америці?

Таня кивнула.

— Я вгадав!.. В Америці? — повторив Філько.

Таня повільно хитнула головою справа наліво.

— Так де ж він? — спитав Філько.

Таня вразила хлопця.

— Ти знаєш, де Алжір і Туніс? — спитала вона.

— Це я знаю. В Африці. Він там?

Але Таня знову заперечливо похитала головою, цього разу ще сумніше:

— Ні, Філько. Знаєш, є така країна — Маросєйка.

Маросєйка? — повторив Філько задумано. Ця назва йому сподобалась. — Мабуть, красива країна Маросєйка.

— Так, Маросєйка, — тихо сказала Таня, — будинок номер сорок, квартира п'ятдесят три. Він там.

І дівчинка зникла на своєму подвір'ї.

А Філько лишився на вулиці. Його дедалі більше дивувала Таня. Щиро кажучи, він був зовсім спантеличений.

— Маросєйка, — пробурмотів хлопчик.

Можливо, це острів, про який він за це літо забув? Ці прокляті острови ніколи не запам'ятовувалися. Кінець кінцем, він був тільки звичайний школяр, хлопчик, що народився у глухому лісі, в курені звіролова. І навіщо йому острови!

III

Вода лилася з бочки в жерстяну поливальницю так гучно, немов це була зовсім і не застояла вода, налита в трухляву бочку, а маленький водопад, який щойно народився високо в горах під камінням.

Голос його був свіжий, сповнений дяки цій дівчинці, яка одним порухом руки визволила його і надала можливість бігти куди завгодно. Він гучно дзвенів їй у вуха і так гарно скручував у повітрі свій струмінь, мабуть, тільки для того, щоб привернути її увагу.

А Таня зовсім не слухала, не помічала його.

Тримаючи дерев'яну затичку у руці, вона думала про батька. Розмова з Фільком дуже стривожила її пам'ять.

Але важко думати про людину, якої ніколи не бачила і про яку нічого не пам'ятаєш, крім того, що ця людина твій батько і живе десь далеко, в

Москві, на Маросєйці, будинок номер сорок, квартира п'ятдесят три. В такому разі можна думати лише про себе. А щодо себе, то Таня вже давно зробила висновок, що вона не любить його, не може любити, та й не повинна. Ох, вона чудово все розуміє! Він закохався в іншу жінку, він покинув матір, пішов од них багато років тому, і, можливо, в нього є тепер інша дочка, інші діти. Хто ж він тоді для Тані? І нехай мати не каже про нього тільки хороше. Адже це гордість, не більше. Проте це почуття властиве і їй, Тані. Хіба не тому вона завжди мовчить про батька? А якщо й доводиться вимовити кілька слів, то хіба серце в неї у цей час не крається?

Так міркувала Таня, а вода з бочки текла й текла, маленький водопад шумів і плигав, залишений без будь-якої уваги. Давно він наповнив Танину жерстяну поливальницю і тепер біг по землі, нікого не боячись. Добігши до Тані, приторкнувся до її ніг.

Але й після цього дівчинка не звернула на нього уваги. Тоді струмінь побіг далі, до грядки з квітами, гніваючись і шелестячи по-змііному між чорними камінцями, що були порозкидані на доріжці.

І тільки няньчині крики вивели Таню з роздумів.

Старенька стояла на ґанку й гукала:

— Чого пустуєш? Геть уся вода вилилась! І сама змокла. Подивись лишень на себе! Чи тобі не шкода маминих грошей? Ми ж за воду гроші платимо!

Таня глянула на себе. Справді, руки в неї були забруднені землею, тапочки подерті об каміння, панчохи мокрі.

Дівчинка показала їх няні. Стара перестала кричати, а тільки сплеснула руками. Потім принесла Тані з колодязя свіжої води, щоб помилася.

Вода була холодна. І, поки Танл змивала порох і бруд, нянька потихеньку бурчала.

— Ростеш ти, дивлюся, швидко. Ось уже п'ятнадцятий минає,— казала вона, — а й досі не знайдеш своєї стежки. Задумана дуже.

— А що це значить? — спитала Таня. — Розумна?

— Та не розумна, а багато думаєш, а від того й коли-не-коли дурієш… Іди, йди, сухі панчохи надінь.

У неї була своя особлива мова, в цієї старої з жилавою спиною і твердими, жилавими руками, якими вона так часто умивала Таню в дитинстві.

Лишивши на порозі мокре взуття, Таня ввійшла в хату босоніж.

Дівчинка погріла ноги на маминому килимі, на дешевому килимчикові з оленячої шкури, витертої в кількох місцях, і засунула руки під подушку, щоб і вони нагрілися. Вода з колодязя була справді холодна. Та ще холоднішим здався Тані цупкий папір, що захрустів під її пальцями.

Вона вийняла з-під подушки листа. Він був трохи пом'ятий, з подертим краєм — його вже кілька разів читали.

— Що це?

Мати ніколи не ховала листів під подушку.

Таня подивилася на конверт. Цей лист до матері був од батька. Таня догадалася про це тому, що в неї сильно заколотилося серце, і ще тому, що внизу вона прочитала батькову адресу. Мабуть, він дуже непокоївся,

що лист десь загубиться, і тому на краєчку старанно вивів: "Маросєйка, будинок № 40, квартира 53".

Таня поклала листа на ліжко і босоніж пройшлася по кімнаті. Потім заховала його назад під подушку і знову пройшлася по кімнаті. А тоді взяла і прочитала.

"Дорога Машо, я писав тобі вже кілька разів, та, мабуть, листи мої не доходять: адже ви так далеко живете — зовсім на іншому кінці світу. Моя давня мрія нарешті здійснюється — мене призначили на Далекий Схід. Служитиму якраз у вашому місті. Вирушаємо літаком утрьох, — зі мною Надія Петрівна і Коля. Його вже прийняли у вашу школу, в той самий клас, де вчиться Таня. Ти ж знаєш, який дорогий для нас із Надією цей хлопчик. У Владивостоці сядемо на пароплав. Чекайте нас першого числа. Підготуй, прошу тебе, Таню. Мені страшно тобі признатися, Машо, як я перед нею завинив. Не в тому, що ми розійшлися з тобою, що все так сталось у житті: у тебе, у мене, у Наді,— не в цьому я винен перед Танею. Хоч я завжди турбувався про неї, з першого дня її народження, але так рідко писав їй, так часто забував про неї. Та й вона мені теж дуже рідко писала. І навіть у тих нечастих листах, коли вона тільки навчилася писати, коли її рука ледве виводила по три слова на одній сторінці, навіть там я знаходив ніби осуд собі. Вона мене зовсім не знає. Як ми з нею зустрінемося — ось що мене трохи лякає. Адже їй було тільки вісім місяців, коли ми розлучилися. В неї були такі безпомічні ноженята, і пальці на них не більші від горошин, і рученята з червоними долонями. Я так добре це пам'ятаю..."

А Таня нічого не пам'ятала. Вона глянула на свої босі ноги, засмаглі аж до колін, з гладенькою шкірою, з крутим вигином, що підпирав легку ступню. На них так зручно стояти! Подивилась на руки, ще тонкі в кисті, але з міцними пальцями і долонею. Та хто, крім матері, радів їх зростанню й силі? Адже навіть посіявши край дороги горох, людина приходить уранці подивитися на нього й радіє, коли бачить, що сходи хоч трохи піднялися.

Таня гірко заплакала.

А поплакавши, відчула, що заспокоїлась, і радість прийшла до неї сама, як приходять голод і спрага.

Приїздить батько!

Таня плигнула на ліжко, поскидала на підлогу подушки. Потім лягла долілиць і так лежала довго, тихенько плачучи і сміючись, аж поки пригадала раптово, що зовсім не любить батька.

Куди поділась її гордість? Чи ж не цей хлопчисько Коля позбавив її батькової любові?

— Все-таки я ненавиджу їх, — сказала вона.

І знову, то виникаючи, то зникаючи, її серце ятрила кривда.

Таня звелася на коліна ї щосили вдарила кулаком по рамі.

Вікно розчинилося, і дівчинка побачила Філька — втретє за цей день.

Немає, видно, в його серці ні туману, ані образи, яку відчувала вона.

Хлопчик сидів на призьбі, тримав на колінах атлас.

Немає такої країни Маросєйки, — промовив він. — Є далека країна Марокко, є острів Майорка. А Маросєйка — це не острів, не півострів, не материк. Навіщо ти дуриш мене?

Таня дивилася на Філька і ніби не бачила його, ніби дивилася на пісок крізь нього.

— Мовчи, мовчи, Філько, — сказала вона. — Однаково не люблю.

— Хіба я чимось образив тебе? — спитав хлопчик.

Він помітив на Таниних віях сльози, які ще не прохололи, і опустив руки. Душевна кволість охопила його. А оскільки для Філька так само легко було збрехати, як і сказати правду, то він ляснув долонею по атласу і крикнув:

— Є така країна Маросєйка! Є! Цей проклятий атлас нічого не вартий. Він зовсім неповний. Я навіть чудово пам'ятаю, що вчитель казав нам про неї.

Таня ніби тільки зараз почула Філька. І його простодушна неправда повернула їй спокій.

"Ось хто мій справжній друг, — вирішила вона. — Ні на кого я не проміняю його. Хіба не ділиться він зі мною усім, що має, навіть найменшим?"

— Філько, — сказала вона, — я кажу не про тебе. Я сказала про іншого хлопчика, якого звуть Коля. Ти вибач мені.

Та Філько вже давно вибачив, ще тоді, коли з її губ злетіло перше слово, вимовлене ласкавіше, ніж інші.

— Якщо це про іншого, — сказав він, — то ти можеш його не любити. Мені це байдуже. Але все-таки чому ти його не любиш?

Таня відповіла не одразу. Вона трохи помовчала і спитала:

— Як ти вважаєш, Філько, людина повинна бути гордою чи ні?

— Повинна, — відповів Філько твердо. — Але якщо гордість не в тебе, а в Колі, то це зовсім інша справа. Тоді згадай про мене, якщо тобі буде потрібна міцна рука, чи аркан, яким ловлять оленів, або палиця, якою я навчився добре володіти, полюючи в тайзі на дикуш.

— Але ти його зовсім не знаєш, за віщо ж битимеш?

— Я знаю тебе, — відказав Філько.

І думка про те, щоб розплачуватися за кривду не слізьми, а стусаном, здалася їй у цю мить не безглуздою, а цілком зрозумілою, позбавленою тієї неясності, яку вона відчувала. Дівчинка й сама вміла добре збивати з дерев дикуш, влучно кидаючи в цих смирних птахів каміння та суччя.

Але за хвилину вона подумала: "Я, здається, стаю злою".

Раптом Філько ступив од вікна ліворуч, соромливо подивився поверх Таниного плеча і, притиснувши ліктем свій атлас, несподівано побіг з двору.

Позаду Тані стояла мати. Вона тихенько зайшла до кімнати. У дощовику, в білому лікарському халаті, вона здалася Тані зовсім іншою, ніж була місяць тому. Так річ, яку підносиш близько до очей, раптом втрачає свою знайому форму. І Таня, ще не отямившись, секунду-дві нерухомо дивилася на матір. Вона побачила в неї дві ледве помітні зморшки, що розбігалися від куточків носа, і худі ноги в туфлях, надто просторих для неї — мати ніколи не вміла дбати про себе, — і худі, слабкі руки, що так вправно лікували хворих. Тільки погляд у неї лишився незмінний. Таким завжди його пам'ятала Таня. Мати дивилася на неї сірими очима. І в них, наче жменька солі, кинута в море, вмить розтанули всі Танині образи. Вона поцілувала матір обережно, не торкаючись очей, ніби боялася своїм рухом погасити їхній погляд.

— Мамо, — прошепотіла Таня.

Мати пригорнула її до себе.

— Я поспішала додому, — сказала вона. — Я скучила за тобою, Танюшо.

Вона окинула доньку довгим, уважним поглядом. Спочатку глянула на волосся — воно дуже вицвіло, набрало кольору сталі; потім подивилася в обличчя — воно пашіло, а на шкірі темнів загар.

"Їй було в таборі добре", — подумала мати.

Потім глянула на ноги і здивувалася, що Таня боса. Тільки тепер побачила бездаддя: розкидані на підлозі подушки, пом'яту постіль — на ліжку лист, вийнятий конверта.

І погляд її очей, який Таня боялася потривожити своїми пестощами, згас. В погляді матері з'явилися занепокоєння, непевність, тривога. Навіть нещирість знайшла в ньому Таня. Бо чого ж так поволі мати піднімає з підлоги подушки і прибирає ліжко?

— Ти прочитала без мене, Таню? — тихо спитала мати.

Таня мовчки схилила голову.

— Ти повинна радіти, Таню.

Але й цього разу дівчинка не зронила й слова.

А мати терпляче ждала.

— Мамо, цей хлопчик мені брат? — запитала Таня.

— Ні,— відповіла мати. — Він чужий. Він тільки небіж Надії Петрівни. Але він виріс у них, і тато любить його й жаліє, бо в хлопчика немає ні батька, ні матері. Тато — добра людина. Я завжди казала тобі про це.

— Виходить, він мені чужий, цей хлопчик, навіть не брат, — сказала Таня і ще нижче схилила голову.

Мати поволі підвела її обличчя і двічі поцілувала.

— Танюшо, рідна, ми з тобою поговоримо. Ми про все поговоримо. Ти їх зустрінеш, Таню, і побачиш сама. Батько радітиме. Адже ти підеш на пристань, правда?

— А ти, мамо?

Мати одвернулась, уникаючи її пильних очей.

— Я, Таню, не можу. Ти ж знаєш, мені завжди ніколи.

І, відвернувшись, вона не побачила, а тільки відчула, як Таня сховала голову під її слабку руку і щільно притулилася до неї.

— Мамо, я люблю тільки тебе. Я буду завжди з тобою. Ні з ким ніколи, ніхто мені не потрібен. Я не піду зустрічати їх.

IV

Це було дивно, але квіти, які Таня посадила на грядці, ще жили того ранку, коли мав приїхати батько.

Чи сердитий струмок, що вилився з бочки, так добре напоїв їхнє коріння, чи вони просто були живучі, як багато інших квітів на півночі, що не дає їм запаху, зате дає довге життя, але в усякому разі вони

трималися на своїх високих ніжках, коли Таня глянула на них. Дівчинка вирішила нікому їх не віддавати.

Вона прогнала качку, що розсілася на грядці серед квітів, і подивилася вгору на каланчу. Дерев'яна, вона пакувала над цим містом, де по дворах на світанку співали лісові птахи. На ній ще не піднімали сигнального прапора. Виходить, пароплава ще не видно. Він міг і запізнитись. Але Тані було байдуже, що б не робилося з прапором. Вона зовсім не збиралася йти на пристань. А якщо й перев'язала своє тонке волосся стрічкою і змінила сукню, надівши найкращу, то це могло статися й тому, що сьогодні свято: починається новий навчальний рік.

Але ще так довго ждати, поки настане час іти в школу.

Чого ж вона прокинулася так рано?

"А що поробиш, коли не хочеться спати", — сказала б вона матері, якби та прокинулася від рипу дверей.

"Що поробиш, — повторила б вона, — якщо сьогодні я зовсім не можу заснути".

Та чи прийде коли-небудь цей пароплав? Чи є він насправді? Чи це мана, яка зовсім не має ніякого місця, ніякого строку і котра пливе тепер, можливо, іншою річкою, і зовсім інший туман клубочиться за його кормою?

Тут, на подвір'ї, також трохи туманно. Гілки берези блищать од краплин нічної вологості, стовбур вогкий — дерево ще не прокинулося від сну.

Дуже рано вийшла Таня з дому, надто рано. Проте вже мути біля провулка чиїсь кроки, хтось топче траву, тупотить по землі. Хтось уже квапиться на пристань. Можливо, брат іде зустрічати сестру, чи батько

поспішає обійняти сина, або якийсь рибалка чекає з пароплава звістки? А молсе, це Філько хоче востаннє перед школою наловити поржів біля пристані?

Таня сіла на лаву біля воріт.

Вона вслухалась.

І її слух чуйно пильнував звуки серед сонної трави, що дрімала під її ногами, і серед сонних гілок, що дрімали над її головою.

І далекий свисток, такий далекий, що тільки в чеканні серце може почути його, долинув до Таниних вух. Це біля маяка за Чорним мисом свистів пароплав.

Таня відчинила хвіртку і вийшла — і знову повернулась, нерухомо зупинилася біля квітів. Чи не зірвати їх все-таки, поки вони ще живі і можуть порадувати батька? Адже це все, що вона має.

І Таня зірвала квіти — лілії й півники, які вона дбайливо виростила раніше.

Потім дівчинка гукнула собаку. Тигр залюбки вибіг з нею на вулицю. Вони пройшли через усе місто, яке ще не зовсім прокинулося. Тільки каланча ніколи не спала. Її крихітні двері, схожі на бійницю, були відчинені назустріч вітру. Прапор був піднятий і все поривався в один бік — до річки.

До річки прямували і перехожі. Вони поспішали на пристань. Таня на мить зупинилася біля спуску, щоб згори подивитися на рідну річку. О, яка вона світла, хоч поряд на березі й височать потемнілі од глиці гори! О, яка широка! Навіть тінь од цих гір не може її закрити. Чи ж не цією річкою хотілося Тані плисти далеко в інші країни, туди, де живе дикий собака динго?

А пароплав підходив дедалі ближче. Чорний, кряжистий, ніби скеля, він усе-таки' здавався маленьким на цій річці, губився у її світлому просторі, хоча його ревіння, мов ураган, хитало кедри на горах.

Таня прожогом кинулася по спуску вниз. Пароплав уже причалював, трохи навалився на пристань, де було повно людей. На пристані тісно від бочок. Вони скрізь — лежать, стоять, наче кубики лото, в яке щойно гралися велетні.

З пароплава махали хустками. Чи не їй це? Таня зблідла. Теж помахала рукою, над силу підвівши її. Ох, це кумедно! Як вона серед натовпу пізнає батька, якого ніколи в житті не бачила? І як він упізнає її? Вона зовсім про це не подумала, коли бігла на пристань. Нащо було піддаватися мимовільному прагненню серця, яке тепер так колотиться і не знає, що йому робити: завмерти чи калатати ще дужче?

Отак і стоїть вона тепер з прив'ялими квітами біля бочок, і старий пес лиже їй ноги, не в силі чимось зарадити.

А перехожі йдуть мимо.

Може, оце вони? Їх троє: він у капелюсі, що блищить од ворсу, жінка стара, а хлопчик високий, худий і досить-таки гидкий.

Та ні, вони минають її, нікуди не дивляться, не сподіваючись тут кого-небудь зустріти.

Або, можливо, ось вони — їх теж троє: він огрядний, у кепці з товстого сукна, вона молода й некрасива, хлопчик також гладкий і ще гидкіший, ніж перший.

Так, здається, вони.

Таня ступила вперед. Чоловік швидко й сухо подивився на неї, а гладкий хлопчик, вказавши на квіти, спитав:

— Ти продаєш їх?

Затремтівши од образи, Таня одійшла. Вона не скрикнула. Тільки сховалася за бочки і тут простояла доти, поки всі зійшли з пароплава. На пристані вже не було нікого. Не чути було кроків. Усі пішли. Чого стояти? Вони просто не приїхали сьогодні.

Таня вийшла з-за бочок. Матроси вже подалися в місто, й повз неї пройшли санітари з носилками. Вони йшли останні. Таня пішла поряд. На носилках під суконною ковдрою, витягнувши ноги, лежав хлопчик. Його обличчя пашіло. Проте він був притомний і, щоб не вивалитися, міцно тримався за носилки. Від цього зусилля чи, можливо, від страху на його губах блукала ніякова посмішка.

— Що з ним? — спитала Таня.

— На пароплаві захворів, малярія, — коротко відповів санітар.

Помітивши Таню, що простувала поряд, хлопчик переборов страх, ліг прямо і довгим, трохи запаленим поглядом подивився їй в обличчя.

— Ти плакала? — спитав раптом він.

Таня закрила квітами рот, притулила їх до обличчя, наче лілії мали коли-небудь приємний запах. Але що може знати цей хворий хлопчик про запах північних квітів?

— Ти плакала, — твердо повторив він знову.

— Що ти, що ти! Тобі це здається, — відповіла Таня, кладучи квіти на носилки. — Я не плакала. Це якийсь гладкий хлопчик запорошив мені очі піском…

І чоловік, що останнім збіг з трапа на пристань, уже не побачив нікого, крім самітної дівчинки, яка сумно йшла нагору.

V

Цей перший день у школі, радісний для всіх інших дітей, був тяжким днем для Тані. Вона сама ввійшла на шкільне подвір'я, витоптане ногами дітей.

Сторож уже оддзвонив.

Таня штовхнула важкі двері. У коридорі, як і на вулиці, було видно, порожньо, й тихо. Невже вона запізнилася?

— Ні,— сказав їй сторож, — біжи швидше. Вчителі ще не розходилися по класах.

Але бігти не вистачало сил. Поволі, немов сходячи на пручу, вона йшла довгим коридором, який був натертий іюсісом. Над її головою висіли плакати. Сонце освітлювало їх з усіх десяти величезних вікон, не приховуючи жодної коми:

"Діти, вітаємо вас з початком нового навчального року. Ласкаво просимо! Бажаємо вчитися на відмінно".

Маленьке дівчатко з маленькими кісками, що закручувалися на кінчику, пробігло повз Таню і, біжачи, обернулося до неї.

Іх бін, ду біст, ер іст! — прокричало воно по-німецьки і показало язика.

Які тонкі, спритні ноги в цього дівчатка! Чи це не колишня Таня, маленька Таня, показала сама собі язика?

Та дівчатко вже зникло за поворотом, а Таня зупинилася біля високих дверей. Тут був її новий клас.

Двері були зачинені, але з класу долинав гомін.

І цей гомін, як милий її серцю гомін ріки і дерев, що з дитинства оточував Таню, допоміг зібратися з думками.

Вона, ніби примирившись сама з собою, промовила:

Ну гаразд, забудемо про все.

Таня широко розчинила двері. Голосний крик зустрів її на порозі.

А вона вже усміхалася. Так людина, що з морозу зайшла до хати і ще не розрізняє з холоду ні облич, ні речей у кімнаті, все-таки усміхається і теплу і словам, які ще не вимовлені, але котрі — вона знає — не будуть ворожі їй.

— Таню, до нас! — кричали одні.

— Тишо, о нами сідай! — гукали інші.

Філько зробив на парті стойку — чудову стойку, якій міг би позаздрити кожний хлопчик, хоча вигляд у нього був сумний.

А Таня осміхалася.

Вона вибрала собі в подруги Женю і сіла поряд з нею, як у таборі біля вогнища. Філько сів позаду.

І тієї ж, хвилини до класу зайшла Олександра Іванівна, вчителька російської мови.

Вона піднялася на кафедру й одразу ж зійшла.

"Бо, — подумала вона, — якщо чотири пофарбовані дошки можуть піднести людину над іншими, то цей світ нічого не вартий".

І, старанно обминувши кафедру, вона підійшла до учнів так близько, що між ними і нею вже не було ніяких перепон, крім власних вад коленого.

Вона була молода, обличчя в неї було свіже, погляд такий ясний і спокійний, що привертав до себе увагу найвідчайдушніших пустунів. І завжди на її чорній сукні сяяла маленька зірочка, виточена з уральського каменю.

І дивно: свіжість і молодість вчительки діти ніколи не сприймали як недосвідченість, з якої не пропустили б нагоди поглузувати.

Вони ніколи не глузували з неї.

— Діти! — сказала вчителька, пробуючи свій голос після тривалої літньої перерви. Він був у неї, як і раніше, глибокий і так само привертав до себе увагу. — Діти! — повторила вона. — Сьогодні свято — ми починаємо навчання, я рада, що знову з вами, знову буду вашим класним керівником — ось уже який рік. Ви всі виросли за цей час, а я трохи постаріла. Але все-таки ми вчилися завжди відмінно.

І, звичайно, вона сказала б до кінця все, що годиться казати дітям перед початком нового навчального року, якби в цей час не зайшли до

класу двоє нових учнів. Це були ті самі хлопчики, яких Таня вранці зустріла на пристані. Один — худий і високий, другий — низенький, з угодованими щоками, схожий на справжню бестію.

Всі зацікавлено подивилися на них. Але ніхто з цих сорока хлопчиків і дівчаток, які неспокійно сиділи за партами, не дивився на них з таким сподіванням, як Таня. (Ось зараз вона дізнається, хто з них завдав їй страждань, далеко більших, ніж страх. Можливо, все-таки один з них Коля.

Вчителька спитала, як їх звуть.

Гладкий хлопчик відповів:

Годило-Годлевський.

А худий сказав:

Борщ.

"Отже, "вони" справді не приїхали, — полегшено подумала Таня. І вирішила: — Гаразд, поки що забудемо про це".

Зате вчительці сміх, що пролунав у класі, не провіщав доброго початку.

Але вона сказала:

Отже, почнемо урок. Я сподіваюся, що протягом літа діти, ви нічого не забули.

Філько голосно зітхнув.

Вчителька секунду дивилася на нього. Але її погляд не був суворий. Вона вирішила бути сьогодні поблажливою до дітей. Все-таки це їхнє свято, і нехай їм здається, що сьогодні вона у них в гостях.

— Чого ти зітхаєш, Філько? — спптплп вона.

Філько підвівся.

— Я сьогодні прокинувся на світанку, — сказав він, — щоб написати своєму другові листа, і надіслав його, бо забув, які знаки треба поставити в такому реченні: "Куди ти вранці так рано ходила, друже?"

— Погано, якщо ти забув, — зауважила вчителька і подивилась на Таню.

Та сиділа, опустивши очі. І, зрозумівши це ЯК бажання уникнути відповіді, Олександра Іванівна скапала:

Таня Сабанєєва, чи не забула ти, які розділові знаки потрібні у цьому реченні? Скажи нам правило.

"Що ж це! — подумала Таня. — Адже він каже про мене. Невже всі, і навіть Філько, такі жорстокі, що весь час нагадують мені про те, що я намагаюся забути".

І, думаючи так, вона відповіла:

Якщо в реченні є звертання, потрібні кома або знак оклику.

— Ось бачиш, — звернулася вчителька до Філька, — Таня добре пам'ятає правило. Ану, йди до дошки, напиши який-небудь приклад, де було б звертання.

Філько підійшов до дошки, взяв крейду.

Таня сиділа, як і раніше, опустивши очі і ледь закрившись рукою. Але й закрите рукою обличчя дівчини здалося Фількові таким пригніченим, що хлопець ладен був провалитися крізь землю, якщо це він своїм жартом завдав їй хоч якоїсь прикрості.

"Що з нею?" — подумав Філько.

І, піднявши руку, крейдою написав на дошці російською мовою: "Ей, товарищь, больше жизни!"

Вчителька розвела руками.

— Філько, Філько, — сказала вона докірливо, — все ти забув, геть усе! Які вже там коми! Чому ти слово "товариш," пишеш із знаком пом'якшення?

— Це дієслово другої особи, — відповів безсоромно Філько.

— Яке дієслово, чому дієслово? — вигукнула вчителька

Звичайно, дієслово другої особи, — затято відпонін Філько, — "Товариш! Ты, товарищ, что делаешь?" Відповідає на запитання "что делаешь".

Регіт, що розлігся в класі, змусив Таню підвести обличчя. І, коли Філько знову глянув на неї, вона вже сміялася своїм милим сміхом голосніше за всіх.

Філько, ледь усміхнувшись, струсив із пальців крейду.

Він був задоволений.

А вчителька здивовано стежила за ним, злегка притулившись до стіни.

Як цей хлопчик, якого вона цінувала за його кмітливість і швидкий розум, міг бути задоволений своєю грубою помилкою? Ні, тут криється щось інше. Діти обманюють її. А вона думала, що добре знає дитяче серце!

VI

Ті нечасті хвилини, коли після роботи мати виходила на подвір'я, щоб відпочити на траві біля грядки, були найщасливіші для Тані. Нехай осіння трава вже тонка і погано вкриває землю, хай на грядках уже нічого не росте, а все-таки добре! Таня лягала поряд з матір'ю і клала голову їй на ноги. І тоді вдвічі ставала м'якшою трава, вдвічі світлішим небо. Вони обидві довго й мовчки дивилися вгору, де високо над рікою, пильнуючи рибу в лимані, ширяли орли. Птахи стояли нерухомо в повітрі, поки літак, краючи небо, не змушував їх трохи відсунутися. Тоді стук мотора, пом'якшений лісами, долинав до двору ледве чутним стугоном. А коли він раптово стихав або, як дивна хмара, поволі розтавав над подвір'ям, обидві мовчали.

Але сьогодні, прислухаючись до цього звуку, мати сказала:

Яка величезна відстань між нами! Отже, вони не приїхали.

Таня не відповіла. Мати, простягнувши руку до грядки, де вже не було нічого, крім голих стеблинок, сказала:

Півники — куди вони поділися? А як тут було красиво, на твоїй маленькій клумбі! Невже ця ненажерлива качка склювала всі квіти?

— Я сама вранці прогнала її,— зауважила Таня, не зрушивши з місця.

— Наші лілії,— повторила мати, — адже вони не ростуть під Москвою. Батько дуже любить ці квіти, і я так хотіла, щоб ти їх подарувала йому.

Таня промовчала, і мати додала:

— Він добра й хороша людина.

Таня швидко підвелась і сіла, потім гиіову схилилася до землі, лягла матері на ноги.

— Ти мені щось хотіла сказати? — спитали мати.

— Якщо він добра людина, — сказала Таня, — то чому він покинув нас?

Мати поворухнулась і одсунулася, паче гострий камінець попав їй випадково під лікоть. А Таня, вмить відчувши жорстокість своїх слів, стала на коліна, цілуючи сукню матері, її обличчя й руки.

Як було хороше і спокійно обом, коли вони мовчали, лежачи на цій не густій траві, на цьому тісному подвір'ячку, над яким немає нічого, крім неба! І досить було вимовити слово "батько", як воно позбавило їх жаданого спокою. То за віщо вона повинна любити його?

— Мамо, — казала Таня, — я більше не буду. Не треба. Як добре, що вони не приїхали! Як це добре. Хіба нам погано вдвох? А що квіти! Я посаджу інші. Назбираю насіння — я знаю в лісі болото, я все зроблю, і на подвір'ї в нас буде знову красиво, набагато красивіше, ніж було досі.

Так мурмотіла вона, не знаючи, що каже, не чуючи, як стукнула клямка на хвіртці, не чуючи голосу матері, яка вже кілька разів повторила:

— Та відчини ж, Таню! Хтось не може ввійти. Мабуть, з лікарні прийшли.

Нарешті Таня звелася на ноги, почула кроки біля воріт і підійшла до хвіртки. Їй, далебі, нікому не хотілося відчиняти, навіть хворим.

Вона сердито спитала:

— Вам хто потрібен? До лікаря? Ви хворий?

Але перед нею стояв здоровий, високий і веселий чоловік. Він був у чоботях, в шинелі полковника і ні про що не питав, а тільки, всміхаючись, дивився їй в обличчя. Як це було дивно!

І раптом позаду Таня почула слабкий материн скрик. Дівчинка трохи заплющила очі і притиснулася до воріт.

"Батько!" Вона зрозуміла це враз.

Він, переступив через дошку, що лежала на землі, посунувся трохи вперед, ніби нахилився над матір'ю і хотів її поцілувати. Мати відступила назад і подала тільки руку. Він покірливо взяв її і потримав у своїх долонях. Другою рукою мати показала на Таню. Батько обернувся так швидко, що на його портупеї рипнули ремінці. Він і до неї простягнув свої великі, широко відкриті руки. Таня ступила до нього. Бліда, вона перелякано дивилася на нього. А він цілував дівчинку в лоб, притискував її голову до себе. Від нього пахло сукном — сукном і ремінцями.

Потім він сказав:

— Ти така велика. Тобі слід було подарувати квіти. А я приніс цукерки.

І, засунувши руку в кишеню, почав витягати коробку. Але кишеня була вузька, а коробка велика — чіпляла за підкладку. Він рвав її пальцями, м'яв коробку, він трудився. Його обличчя почервоніло. Він навіть тихенько стогнав. А Таня ждала, дедалі більше бліднучи. І, вдивляючись в його обличчя, що спітніло, мов у дитини, вона зважувала: добра перед нею людина чи ні.

Нарешті він витяг коробку, подав її Тані. І Таня взяла, не знаючи, що з нею робити, — вона їй також заважала.

Дівчинка поклала цукерки на старі сани біля бочки, в якій було повнісінько води, і краплини одразу ж почали гризти коробку. Вони стукали, як грім у німій тиші, що запала на цьому подвір'ї. Потім прибіг собака, прийшла кицька Козак з котенятами — всі вони спробували обнюхати коробку.

Мати легенько похитала головою. Замислено подивилась на коробку і понесла її в хату.

А Таня лишилася на подвір'ї.

Батько обняв її ще раз.

Тепер, коли боротьба з цукерками закінчилася, він почав говорити. Він був збуджений і говорив дуже голосно, весь час напружено всміхаючись.

— Шкода, що тебе не було на пристані! Ми з тьотею Надею чекали на тебе. Щоправда, ми трохи затрималися на пароплаві. Коля захворів на малярію. Довелося чекати санітарів, щоб його забрали. І уяви собі, якась дівчинка подарувала йому на пристані квіти. Це були лілії, котрих я не бачив уже багато років. Так, уяви собі, вона поклала квіти на ноші. Йому так хотілося, щоб то були ти! Але ти не прийшла.

Таня піднесла руки до скронь, натиснула на них пальцями, наче хотіла спинити кров, що вдарили в лице, і трохи відсторонилася.

— Ти чого, Таню? — спитав батько.

— Тату, не говори так голосно, — попросила вона. — Я дуже добре чую тебе.

І власне подвір'ячко раптом приголомшило Таню тишею.

Батько замовк. Його збуджене обличчя стало суворим. Усмішка збігла з губ. Тільки очі лишалися добрими. Він кашлянув.

І дивно, цей кашель був уже знайомий Тані. Вона так само поривчасто кашляла, коли сумні думки, як холодний вихор, охоплювали її.

Він пильно дивився на дочку, тихенько стискував її плече.

— Я знаю, що ти на мене сердишся, Таню, — сказав він. — Але ми будемо великими друзями, правда?

— Ходімо пити чай, — запросила Таня. — Ви хочете чаю?

— Ого! Он ти в мене яка! — тихо промовив батько, дужче натискуючи на Танине плече.

Вона зрозуміла його і виправилась.

— Ходімо до нас пити чай, тату, — сказала вона. І сльози мало не навернулися в неї на очі.— Адже я ще не звикла до тебе, тату.

Він погладив Таню по щоці.

— Так, ти маєш рацію, Танюшо, — ледве чутно погодився він. — Важко це все у п'ятнадцять років, важко, друже. А все-таки ми будемо друзями. Ходімо пити чай.

І вперше на дерев'яному низенькому ґаночку Таниного будинку пролунали інші кроки, ніж ті, які вона звикла чути, — важкі чоловічі кроки, кроки її батька.

VII

Коли в школі Таню спитали, чи не двоюрідним братом їй доводиться Коля Сабанєєв, що прийшов до них у клас, то одним вона відповіла — так, іншим сказала — ні, а оскільки багатьом це було байдуже, незабаром її перестали запитувати.

А Філько, вклавши стільки марних зусиль у розшуки країни Маросєйки, теж більше ні про що не питав Таню.

Зате він сидів на парті якраз за Танею і міг скільки завгодно дивитися на її потилицю. Адже й потилиця може дещо розповісти. Вона може бути холодною і жорсткою, мов камінь, з якого Філько викрешував у лісі вогонь. Вона може бути ніжною, як самітна стеблина трави.

Потилиця в Тані була і такою й іншою, найчастіше виражаючи одне бажання дівчини — не думати про те, що робиться позаду неї.

А позаду на лаві сиділи Філько і Коля.

Кого ж з них стосується це вперте бажання Тані?

Та оскільки Філько розглядав речі завжди з хорошого боку, то він вирішив, що це стосується насамперед не його. Коли ж говорити про Колю, то Філько повинен був визнати, що Таня даремно назвала його тоді гордим. Він вважав, що це помилка. Хлопець, можливо, дещо

хворобливий, у нього дуже вузькі руки, надто бліде лице, але він не гордий — це бачили всі.

Коли Філько показав йому вперше, як в їхній школі жують сірку, Коля тільки спитав:

— Що це?

— Це ялицева смола, — відповів йому Філько. — Ти можеш купити її в китайця, який на розі торгує липучками. За полтиник він дасть тобі кубик сірки.

— А що таке липучки? — спитав Коля.

— Е, брате! — відповів йому роздратовано Філько. — Про все ти хочеш довідатись одразу.

І Коля не образився.

— Добре, — сказав він, — я довідаюсь згодом. Але дивний цей звичай у вашій школі. Мені ніде не доводилося бачити, щоб жували ялицеву смолу.

Але все-таки сірки купив багато. Почастував нею Філька і сам пожував, дуже швидко навчившись так само голосно клацати сіркою на зубах, як і інші.

Він так привітно запропонував пожувати й Тані, що та аж ніяк не могла відмовитися. Вона через силу всміхнулась, показавши блискучі, мов сніг, зуби.

— Чи не завдяки цій обставині,— сказав Коля, — у всіх тут такі білі зуби? Ця сірка добре їх очищає.

Всі слова хлопця Тані здалися огидними.

— Ох, завдяки цій обставині відчепись од мене! — сказала вона.

Коля промовчав і всміхнувся.

На неї дивилися його ясні, мов лід, очі, і Таня вперше побачила, що в Колі упертий погляд.

— Так, завдяки цій обставині,— спокійно повторив хлопець.

Чи було це справжньою сваркою, Таня не знала, але саме відтоді між ними почалася ворожнеча, і цей хворобливий хлопчик почав заповнювати її розум більше, ніж перші дні.

Кожного вихідного дня Таня обідала в батька.

Вона минала міський гайок, що розкинувся недалеко від будинку, де вона жила з мамою, і виходила на дорогу, яка вела до фортеці. Дорога була не пряма. Вона бігла берегом, повертаючи то праворуч, то ліворуч, ніби щохвилини озиралася на річку, яка, розіпхнувши гори, стелилася далеко внизу.

Таня йшла не поспішаючи і теж часто озиралася на річку. Якщо на дорозі було тихо, то було чути сичання глиняних брил, котрі під берегом осідали у воду. Собака теж прислухався до цього звуку. Він ходив з дівчинкою скрізь.

Так за півгодини вони підходили до батькового будинку. Цей будинок був з тих, де жили командири. Побілені вапном камінці вистеляли доріжки, але й крізь вапно пробивалася трава, ледь побілена зверху.

Тут було тихо. Скляні двері були завжди відчинені.

Через ці скляні двері Таня заходила в будинок, а собака лишався біля дверей. Як часто хотілося Тані самій лишитися біля дверей, а собака хай би зайшов у будинок!

А втім, усі в цьому домі ставилися до неї приязно.

Надія Петрівна перша зустрічала Таню на порозі. Тиха, лагідна, з милим обличчям, вона плескала Таню по плечу або цілувала в голову, щоразу повторюючи одне й те саме:

— А ось і Таня прийшла!

І хоча при цьому голос її був м'який, але Танине серце мимоволі сповнювалося недовірою.

"Чому вона поглядає на батька, коли цілує мене? — думала Таня. — Чи не тому, що хоче показати йому: "Ось бачиш, я пещу твою доньку, і тепер ти не можеш мені дорікнути, і вона також нічого не може сказати".

Від цієї неприємної думки, у Тані важчав язик, очі переставали коритися — вона не могла глянути батькові в обличчя.

І, тільки наблизившись до нього, відчуваючи його руку в своїй, дівчинка почувала себе спокійніше.

Вона тоді могла й Колі сказати:

— Здрастуй!

— Здрастуй, Таню! — привітно відповідав хлопчик, але не раніше і не пізніше тієї хвилини, коли вона кивне йому головою.

Батько не казав нічого. Він тільки торкався легенько її щоки і потім квапив до столу.

Обідали весело. Їли картоплю з олениною, яку купували в проїжджих евенків. Сварилися з-за кращих шматків, сміялися з Колі, який засовував цілу картоплину в рота, і лаяли його за це, а іноді батько навіть давав йому такого щигля по носі, що ніс трохи припухав.

— Тату, — казав тоді Коля, суплячись, — кинь ці дурні жарти! Я вже не маленький!

— Це правда, ти, шалапут, не маленький, — сміявся батько. — Всі ви дуже великі. Так просто не перестрибнеш через вас. Ось тільки побачимо, якої ви заспіваєте, коли подадуть пиріжки з черемхою.

Батько лукаво поглядав на Таню.

А Таня думала:

"Чого варті пиріжки з черемхою, коли я знаю, що він мене ніколи не любитиме так, як Колю, ніколи не назве мене шалапутом, не вдарить по носі, не відніме зайвий шматок! Та й сама я ніколи не назву його "таточком", як цей нікчемний підлабузник. Невже пиріжками з черемхою можна мене ошукати!"

І серце в неї знову починало потроху нити, сповнюватись образою.

А в той же час усе тут її приваблювало. І голос жінки, що лунав у кімнатах, її стрункий стан, добре обличчя, завжди звернене привітно до Тані, і велика постать батька, його ремінь з товстої коров'ячої шкіри, що завжди валявся на дивані, і маленький китайський більярд, на якому

вони не і грали, подзвонюючи залізною кулькою по цвяхах. І навіть Коля, завжди спокійний, з упертим поглядом чистих очей, вабив її до себе. Він ніколи не забував залишити кістку для її собаки.

Але про неї саму — здавалося Тані — він ніколи не пам'ятав, хоч і ходив разом з нею до школи, і обідав, і грав на більярді. І все-таки він не утруднював себе думками про неї хоча б протягом однієї хвилини в день, хоч би тільки для того, щоб ненавидіти її так, як вона ненавиділа його.

Так чому ж вона погодилася піти з ним ловити рибу і показати місце, де клюють линці?

VIII

Таня любила зірки — і ранкові, і вечірні, і великі літні зірки, що низько горять у небі, і осінні, коли вони високо і їх дуже багато. Добре тоді йти під зірками через тихе місто до річки і побачити, що й у річці повно цих самих зірок, ніби вони наскрізь просвердлюють темну і тиху воду, Потім сісти на березі, на глині, прилаштувати вудочки і ждати, поки клюне риба, і знати, що жодної хвилини, відпущеної на ловлю, не втрачено марно. А світанку ще й досі нема, і сонце ще не скоро протягне туман над річкою. Спочатку клубочитимуться в тумані дерева, і тільки після того запарує вода. Тим часом можна думати про що завгодно: про те, що робить тепер під кущем бурундук, і чи сплять коли-небудь мурашки, і чи буває їм холодно над ранок.

Дуже добре бувало наприкінці ночі.

Але сьогодні, коли Таня прокинулася, зірок уже було мало: одні зовсім згасли, інші тільки блідо світилися на краю обрію.

"Навряд чи добре сьогодні буде, — подумала Таня, — адже Коля також збирався з нами".

І одразу вона почула стук. Це у віконце двічі постукав Філько.

Таня в темряві наділа сукню, накинула на плечі теплу хустку і, розчинивши навстіж вікно, швидко виплигнула у двір.

Філько стояв перед нею. Очі його в блідому сутінку мали дивний колір, блищали збуджено, а вудочки лежали на плечі.

— Ти чого це так пізно? — спитала Таня. — Не накопав черв'яків ввечері?

— А ти спробуй у місті їх накопати! — хрипко відповів Філько. — Ще не пізно, прийдемо саме вчасно.

— Так, це правда, — сказала Таня, — з черв'яками у нас погано. Мою вудочку взяв?

— Узяв.

— Ну що ж, ходімо? Чого ждати!

— А Коля? — здивувався Філько.

— А й справді, Коля! — І Таня навіть трохи поморщилася, наче зовсім забула про Колю, наче не згадала про нього в ту саму хвилину, коли прокинулась і глянула у вікно на зірки. — Ми почекаємо його на набережній у провулку, — сказала вона і тихо свиснула своєму старому собаці.

Той навіть не поворухнувся під сінцями. Тільки глянув на Таню, немов хотів їй сказати: "Досить! Хіба я мало влітку ходив на річку з тобою по рибу, взимку на ковзанку і хіба не я так часто носив у зубах

твої сталеві коєзани! А тепер досить. Ти тільки подумай, ну куди я піду так рано!"

І Таня добре його зрозуміла:

— Гаразд, — сказала вона, — лежи.

"Але, можливо, кицька піде?"

Таня покликала:

— Козак!

Кицька підвелась і пішла з усіма своїми котенятами.

— Навіщо вона тобі? — спитав Філько.

— Мовчи, мовчи, Філько, — сказала Таня. — Вона знає не гірше за нас, чого ми йдемо на річку.

І вони пішли, дедалі більше заглиблюючись у ранок, мов у чарівний ліс, що зненацька виростав перед ними. Кожне деревце у гаю здавався клубом диму, Кожний димок, що курився з димарів, перетворювався на химерний кущ.

На розі біля спуску вони почекали Колю.

Він довго не йшов, і Філько почав дути собі на руки: холодно було вночі добувати черв'яків — копатися в застиглій землі.

А Таня зловтішно мовчала. Її змерзла маленька постать з непокритою головою, тонким волоссям, що від вологи покрутилося в кільця, неначе промовляла: "Ось подивіться, який він, цей Коля".

Нарешті вони побачили його. Коля виходив з провулка. Він анітрохи не квапився. Підійшов, стукаючи ногами, і зняв з плеча вудочку.

Пробачте, будь ласка, — сказав він, — я запізнився. Вчора мене запросила до себе Женя. Вона показувала мені різних риб. Тільки вони в акваріумі. А є гарні рибки. Одна зовсім золота, з довгим чорним хвостом, схожим на сукню. Я задивився на неї... Пробачте мені, будь ласка.

Таня розгнівано затремтіла.

"Пробачте, будь ласка!" — повторила вона кілька разів. — Яка чемність! Ти краще б нас не затримував. Ми через тебе проґавили час, коли клює риба.

Коля змовчав.

— Ми ще не проґавили час, коли клює риба. Це нагорі видно, а на воді ще важко роздивитися поплавець. Чого ж ти сердишся? — сказав Філько, досвідченіший, ніж вони.

— Я тому серджусь, що не люблю надто ввічливих, — відповіла Таня. — Мені завжди здається, що вони хочуть мене одурити.

— А я, наприклад, — звернувся Коля до Філька, — не люблю ніяких котів: ні тих, які ходять ловити рибу, ні тих, які нікуди не ходять. Проте я з цього не роблю ніякого висновку.

І Філько, в якого серце не терпіло сварок, подивився засмучено на обох.

— Чому ви завжди сваритесь — і тут, і в класі? А я вам ось що скажу: перед полюванням сваритися — так краще лишитися вдома. Так калее мій батько. А він знає, що каже.

Коля знизав плечима:

— Я не знаю… Я ніколи не сварюся з нею. Завжди — вона. А батько каже, що ми повинні бути друзями.

— Це не обов'язково, що хоче батько, — сказала Таня.

Філько ще сумніше подивився на неї. Навіть Коля був пригнічений її словами, хоч удав, що не почув їх.

— Ні, я не згоден, — зауважив Філько. — Мій батько мисливець, він мало розмовляє зі мною. Але все, що каже, — правда.

— Ось бачиш, — зауважив Коля, — навіть Філько, твій відданий Санчо Панса, не згодний з тобою.

— Чому ж він Санчо Панса? — глузливо спитала Таня. — Чи не тому, що ти недавно прочитав "Донкіхота"?

Ні, "Дон-Кіхота" я прочитав давно, — відповів Коля спокійно, — але хоча б тому, що він завжди носить твої вудочки і копає для тебе черв'яків.

— Тому що він у тисячу разів кращий за тебе! — крикнула Таня, дуже почервонівши. — Філько, не давай йому черв'яків!

А Філько подумав:

"Хай йому грець, вони говорять про мене, як про вбитого ведмедя, а я ще живий!"

Коля знову знизав плечима:

— І не треба, я сам накопаю на березі і місце собі знайду. Не потрібні мені твої черв'яки!

І він зник під берегом, де кущі й каміння враз заховали його від їхніх очей. Тільки внизу, далеко на стежці, довго було чути Колині кроки.

Таня дивилася йому вслід. Білий туман піднімався з річки їй назустріч, сунув по глині, шурхотів, наступаючи на листя, на траву і пісок. І такий самий білий туман застилав їй душу.

Філько з жалем дивився в її обличчя і мовчав, не знаючи, що сказати. І нарешті вимовив:

— Чого ти від нього хочеш? Чому ти присікуєшся до нього? Я сиджу з ним на одній парті і знаю: ніхто тобі про нього нічого поганого не скаже. І я не скажу. Він не зазнається, хоча вчиться краще за інших, навіть краще за тебе. Я сам чув, як він розмовляв по-німецькому з учителькою німецької мови і як розмовляв французькою мовою. Проте в класі ніхто не знає про це. Так чого ж ти хочеш від нього?

Таня нічого не відповіла.

Вона поволі пішла назустріч темній річці, що дрімала в тумані. І кицька з котенятами також попленталася вниз до річки.

Філько йшов слідом за ними і думав: дивний хлопець Коля! Нехай тисячі котів ходять на річку ловити для себе рибу, нехай мільйони котів! Але якщо вони ходять з Танею, то хіба йому, Фількові, хоч на краплинку гірше від цього? Ні, йому добре! І Таня дивно поводиться! Нехай Коля називає Філька й Санчо, й Панса, про яких він поки що не чув нічого поганого, але хіба йому, Фількові, хоч на краплинку гірше від цього? Ні, йому добре!

Так вони спустилися крутим берегом і дійшли до річки, до вузьких містків, куди причалювали шампуньки[1], і побачили, що Коля сидить на дошках саме на тому місці, де завжди клюють лящі.

— Знайшов-таки він його, це місце! — вигукнув радісно Філько, бо в душі був цілком задоволений з цього.

Він підійшов до Колі, зазирнув у його банку, де на іржавому дні лежала жменьку пустої землі, і, ставши так, щоб не бачила Таня, насипав туди трохи земляних черв'ячків.

А втім, Таня все-таки це побачила, проте навіть не розтулила рота.

Вона взяла свою вудочку, черв'яків, пройшла на містки і сіла майже поряд з Колею. А Філько пішов трохи далі, вибравши для себе також непогану місцинку. На риболовлі він любив бути сам.

На якусь хвилину, а можливо й довше, річка заволоділа дітьми і навіть кицькою з котенятами, які з тих самих містків пильно дивилися у воду.

А там, на глибині, коїлося щось дивне. Немов чиєсь дихання піднімало з глибини туман, немов чиїсь невидимі руки, що володіли ним усю ніч, тепер одпустили його на волю, і він біг поверхнею річки, тягнучи над водою свої довгі ноги. Він біг за сонцем, коливаючись у височині. А сама річка яснішала, дедалі вище відсувалося небо, глибина ставала прозоріша. Риба вийшла поживитися до берегів і почала клювати. Як же ж вона клювала! Таня ніколи не бачила такого.

Але якщо ти дивишся не на свій поплавець, а на чужий, то риба чудово це розуміє.

Вона, можливо, в цю мить кепкує з тебе, повернувшись головою на течію.

Таня щохвилини зводила очі й дивилася на Колину вудочку. А Коля дивився на її поплавець. І думка, що інший може впіймати раніше, не давала обом спокою. Здобич зривалася з гачка, об'ївши наживку.

Коля перший звівся на ноги, нічого не впіймавши. Він потягнувся, позіхнув, кістки в нього хруснули.

Я так і знав, що нічого не буде, — сказав він уголос, не звертаючись, проте, до Тані.— Нестерпно отак дивитись у воду, від цього хочеться спати. Вже краще, як Женя, тримати цих дурних риб в акваріумі.

— Авжеж, вони дурні,— відгукнулася Таня, — якщо вважають за воду звичайне скло.

Коля не знав, що сказати ще.

Він пішов по містках, навіть не доторкнувшись до своєї вудочки. Дошки гнулися під ним. Кицька Козак, яка лапою уже встигла натаскати на містки чимало дрібної риби, глянула обережно на хлопчика. Вона відсунулася, даючи йому пройти. Але котеня Орел, похитнувшись на мокрій дошці, з тихим плескотом впало у воду. Чи воно так захопилося мальками, які шастали біля самісінької дошки, чи надто присунулося до краю і не випустило вчасно пазури, але Таня побачила котеня вже по той бік містків, куди його зносила течія. Котеня захлиналося, а кицька, нявкаючи, бігала по мокрому піску.

Таня скочила на ноги, ледь торкнувшись руками містків, — така легка вона була.

Дівчинка стрибнула на берег, ввійшла у воду, і річка напнула її спідницю, що стала схожа на віночок лісової квітки. Кицька теж ввійшла у воду… А Коля лишився на місці.

Таня простягла руку і схопила котеня. Воно стало менше за щура. Руда шерсть намокла, воно ледве дихало.

Таня поклала котеня на камінь, і кицька облизала його.

А Коля все ще стояв на місці.

— Ти навмисне скинув котеня у річку! Я сама бачила! — крикнула Таня сердито.

Коля мовчав.

"Можливо, він боягуз", — подумала Таня.

І тоді тупнула на нього ногою.

Але й це не змусило його поворухнутися. Він не міг вимовити й слова — так був здивований.

Таня кинулася геть од нього. Вона бігла стежкою на гору, і коліна її обнімала мокра спідниця.

Коля наздогнав дівчинку аж на вершині гори, біля рибальських будинків, і тут, захекавшись, узяв її за руку.

— Таню, — сказав він, — повір мені, я не хотів… Це сталося випадково. Котеня само впало у воду.

— Пусти мене, — вигукнула дівчинка, вириваючись. — Я не ловитиму більше! Я піду додому!

— Тоді я теж піду.

Він відпустив її руку і ступив широко, щоб не відставати.

— Не йди за мною! — крикнула Таня.

Вона зупинилася біля високого каменя, що підпирав хатинку рибалки.

— Але ти прийдеш до нас обідати? — спитав Коля. — Сьогодні вихідний. Тато чекатиме на тебе. Він скаже — я образив тебе.

— Ось що тебе лякає! — вигукнула Таня, притулившись до високого каменя.

— Ні, ти не так зрозуміла мене. Адже я люблю тата, а це його може засмутити. Я не хочу його засмучувати, не хочу, щоб і ти завдавала йому прикрості. Оце ти повинна зрозуміти.

— Мовчи, — сказала вона, — я чудово зрозуміла тебе. Я не прийду сьогодні обідати. Я більше ніколи до вас не прийду.

Дівчинка повернула ліворуч і хутко зникла за стіною хати.

Коля сів на камінь, уже нагрітий сонцем. Камінь був сухий і теплий, і тільки в одному місці темніла сіра пляма — слід од Таниної мокрої спідниці.

Коля помацав камінь.

"Дивна дівчинка Таня, — подумав він. — Чи не гадає вона, що я боягуз? Дивна дівчинка, — твердо вирішив Коля. — Хіба можна дивуватися тому, що вона зробить чи скаже?"

І, знову поклавши руку на камінь, він надовго про щось замислився.

А Філько нічого не бачив. Він сидів за миском на глині і таскав плоскирю — плоских рибок з чорними очима. Ще витяг коропа з великою головою, якого одразу на піску вбив гострим каменем.

Потім хлопчик вирішив відпочити. Він глянув на містки. Двоє вудлищ коливалися над водою, волосінь була натягнута — на ній ходила риба, — але поблизу нікого не було видно: ні Колі, ні Тані. І кремениста стежка була безлюдна.

Філько подивився навіть уверх, на гори. Але й там шугав тільки вітер, також пустинний, що не нагонив навіть осінніх хмар.

Тільки мокра кицька з котенятами чвалала з пристані вгору.

IX

Все-таки Таня прийшла обідати. Вона піднялася на ґанок і різко штовхнула засклені двері, широко розчинивши їх перед собою, а собака, що прибіг з нею, лишився на ґанку.

Таня сильно грюкнула дверима. Зрештою, це її право приходити, коли захоче, в цей дім. Тут живе її батько. Вона приходить до нього. І нехай ніхто не думає, що вона приходить сюди заради когось іншого або заради чогось іншого, наприклад заради пиріжків з черемхою.

І Таня ще раз грюкнула дверима, сильніше ніж будь-коли.

Двері задзеленчали і заспівали своїм скляним голосом.

Таня пішла і сіла за стіл на своє місце.

Усі вже обідали. На столі стояла повна миска пельменів.

— Таню! — радісно закричав батько. — Ти прийшла? А Коля казав, що ти сьогодні не прийдеш. Оце добре! Їж гарненько. Тьотя Надя зробила сьогодні для тебе пельмені. Подивись, як вдало їх зліпив Коля.

"Он як, — подумала Таня, — він і це вміє робити!"

Вона пильно глянула на батька, на стіну, на дружні руки Надії Петрівни, які подавали їй то хліб, то м'ясо, а от на Колю глянути не могла.

Вона сиділа, низько нахилившись над столом.

Коля теж сидів на своєму місці зігнувшись, увібравши голову в плечі. Проте його губи морщилися в посмішці.

— Тату, — сказав він, — навіщо ти розповів Тані, що я ліпив ці пельмені? Тепер вона й поготів їх не їстиме.

— Ви хіба сваритеся? — в тривозі спитав батько.

— Що ти, тату! — відповів Коля. — Ми ніколи не сваримося. Адже ти казав, що ми повинні бути друзями.

— Ну отож-то! — сказав батько.

А Коля, нахилившися через стіл до Тані, прошепотів:

— А хто це казав мені, що сьогодні не прийде обідати?

Таня відповіла йому голосно:

— І не обідати я прийшла. Я не хочу їсти. Ні, ні, я зовсім не хочу їсти! — голосно повторила вона батькові і його дружині, що разом повернулися до неї.

Чому ж ти не хочеш їсти? — розгублено ще раз перепитав батько. — А пельмені?

— Ні, дякую, я вже пообідала з мамою.

— Не запрошуй її, тату, втретє,— сказав Коля глузливо, — вона однаково не їстиме.

— Що ж, — із жалем зауважив батько, — не хоче — не буде. А даремно: пельмені такі смачні!

О, звичайно, вони страшенно смачні, ці кусочки вареного тіста, напхані рожевим м'ясом; а ці дурні поливають їх оцтом. Божевільні люди! Їх їдять з молоком, посипаючи перцем, і ковтають, мов чарівний вогонь, що вмить оживляє кров.

Думки в Таниному мозкові мчали ніби маленькі вихори, хоч сама вона суворо дивилася на свою тарілку, де хололи пельмені. В голові паморочилося, тому що вдома вона не їла, тому що в неї були здорові плечі, міцні руки, міцні ноги, і тільки її серце не знало, чого йому треба. Вона прийшла сюди, у цей дім, до батька, мов сліпець, і нічого не бачить, нічого не чує, крім пульсування своєї крові.

Можливо, її заспокоїть суперечка з наукових питань.

— Тату, — раптом сказала Таня, — а правда, що оселедці в морі солоні? Так мені казав Коля. Він зовсім не визнає зоології.

— Що таке? — спитав батько. — Не розумію.

Коля перестав їсти. Здивовано витер губи і провів долонею по обличчю. Він ніколи такого не казав. Проте його здивування минуло, коли пригадав, що він ще вранці вирішив не дивуватися — ні тому, що зробить, ні тому, що скаже Таня

І через якусь мить хлопчик знову спокійно і нерухомо дивився на дівчинку ясними очима, в яких, наче з глибокого дна, спливала тиха усмішка.

— Так, не визнаю, — сказав він. — Що це за наука: у кицьки чотири ноги і хвіст.

Лоб і щоки в Тані почервоніли. Вона добре знала" про яку кицьку говорить Коля.

— А що ж ти визнаєш? — спитала вона.

— Математику визнаю… Якщо дві окружності м" ають спільну точку, то… Літературу люблю, — додав він, — це наука ніжна.

— Ніжна, — повторила Таня.

І хоча душа в неї була схильна до мистецтва, хоча вона любила і Діккенса, і Вальтера Скотта, а ще більше любила Крилова і Гоголя, проте сказала зневажливо:

Що ж це за наука: "Осел побачив солов'я…"

Так розмовляли вони, не усміхаючись власним жартам і позираючи одне на одного очима, сповненими презирства, аж поки батько, який не міг зрозуміти їхньої суперечки, зауважив:

Діти, не говоріть дурниць, я вас перестаю розуміти.

А в голові у Тані дедалі більше паморочилося, голосно стукало у вухах. їй хотілось їсти. Дівчинка знемагала від голоду. Він краяв їй груди й мозок, проникав, здавалося, в кожну краплину крові. Вона заплющила очі, щоб не бачити їжі. А коли розплющила їх, то побачила, що зі столу вже прибирають. Прибрали миску з пельменями, прибрали хліб і сіль у скляній сільниці. Тільки її тарілка ще стояла на місці. Але й її вже хотіла взяти Надія Петрівна. Таня мимоволі притримала тарілку й одразу ж прокляла свою руку.

— Ти чого? — спитала Надія Петрівна. — Може, пельмені тобі залишити?

— Ні, ні, я тільки хотіла кілька штук дати собаці. Можна?

— Будь ласка, — сказав батько, — віддай хоч усе, адже це твоє.

Таня, нанизавши на виделку кілька штук вже захололих пельменів, вийшла на ґанок. І тут, сівши навпочіпки перед старим собакою, вона з'їла їх, змочуючи слізьми.

Пес, нічого не розуміючи, голосно гавкав. За цим голосним гавкотом Таня не почула кроків за спиною.

Батькові руки раптом лягли на її плечі. Як пильно подивився він у її очі та на її вії! Ні, вона зовсім не плакала.

— Я все бачив крізь скляні двері,— сказав батько. — Що з тобою, рідна Танюшо? Яке в тебе горе?

Він підняв її над землею і потримав так, ніби хотів на власних руках зважити, чи тяжке горе в доньки. Вона потихеньку роздивлялась його. Батько здавався їй дуже далеким і великим, як ті високі дерева в лісі, котрі вона не могла охопити відразу очима. Вона могла тільки доторкнутися до їхньої кори.

І Таня легенько притулилася до батькового плеча.

— Скажи мені, що з тобою, Таню, можливо, я допоможу. Розкажи, що тебе радує, чого ти сумуєш, про що думаєш.

Але вона нічого не сказала, бо подумала:

"Ось у мене є матір, є в мене дім, і обід, і навіть собака і кицька, а батька в мене все-таки немає".

Хіба вона могла це сказати йому, сидячи на його колінах? Хіба, сказавши йому це, вона не примусила б його змінитися на обличчі, можливо, навіть пополотніти так, як не блід він — хоробра людина — перед найстрашнішим штурмом?

Вона не знала, що тепер — чи він спав, чи не спав — батько завжди думає про неї, з любов'ю вимовляє її ім'я, яке так рідко, раніше згадував. Навіть цієї хвилини, тримаючи її на колінах, він думав: "Минулося моє щастя, не колисав я її на руках!"

Про що вона могла знати?

Таня тільки притулилася до нього, схилилася трохи на груди.

Як солодко! Ох, як солодко лежати на грудях у батька! Як вона цього чекала!

Хоч тепер і не весна, і ґанок вологий од холодних дощів, і тіло в легкому вбранні мерзло на повітрі, але й пізньої осені, в ці хвилини, Тані було тепло. Вона довго сиділа з батьком, поки над дорогою у фортецю, над вибіленим вапном камінням, над будинком із скляними дверима засвітилися її рідні сузір'я.

X

Воно тепер без листя. Але й без листя воно чудове. Його живі гілки сягають просто в небо, а кора темна.

Чи це в'яз, чи ясен, чи якесь інше дерево, Таня не знала, та сніг, що тепер падав, перший сніг, який, мов п'яниця, валився на нього, чіпляючись за кору й суччя, не міг на ньому вдержатися. Він танув, ледь торкнувшись його віт.

"Виходить, і по них струмить тепло, як і в мені, як і в інших", — думала Таня і легенько кивала дереву.

А Коля відповідав урок. Він стояв перед Олександрою Іванівною біля дошки і розповідав про стару Ізергіль.

Обличчя в нього було кмітливе. З-під крутого лоба блищали веселі і ясні очі. Слова, що злітали з його губ, завжди були живі.

Вчителька задоволено думала про те, що цей новий хлопчик аж ніяк не зіпсує їй клас.

— А я бачив Горького, — сказав несподівано Коля і зашарівся, бо його душа не терпіла жодної краплини похвальби.

Діти зрозуміли його ніяковість.

— Розкажи! — крикнули йому.

— Он як! — сказала й Олександра Іванівна. — Це дуже цікаво! Де ти бачив його? Ти, можливо, розмовляв з ним?

— Ні, я бачив його тільки крізь дерева саду. Це було в Криму. Але я пам'ятаю погано. Мені було десять років, коли ми з татом туди приїхали.

— Що ж робив Олексій Максимович у саду?

— Він розпалював поблизу доріжки багаття.

— Розкажи нам про те, що ти пам'ятаєш.

Коля пам'ятав небагато.

Він розповів про гористий край на півдні, де біля сірих доріг, нагрітих сонцем, за кам'яними огорожами темніє шерехате листя винограду, а вранці кричать осли.

— І все-таки діти слухали його, не ворушачись.

Тільки Таня, здавалося, нічого не чула. Вона весь час дивилася крізь вікно, де перший сніг падав на голе дерево. Воно вже починало тремтіти.

"Виноград, виноград, — думала Таня. — А я, крім ялин і ялиці, нічого не бачила".

Вона замислилася, силкуючись уявити собі не виноград, а хоч квітучу яблуню, хоч високу грушу, хоч хліб, що росте на полях. І уява малювала їй небачені квіти й колосся.

Вчителька, спершися на підвіконня, вже давно стежила за нею.

Ця дівчинка, яку вона любила більше за інших, починала її непокоїти.

"Чи не думає вона вже про танцюльки? Чудова пам'ять її не ослабла, але погляд неуважний, а минулого разу з історії вона відповідала тільки на "добре".

— Таня Сабанєєва, ти не слухаєш на уроках.

Таня насилу відвела одг вікна погляд, що блукав у її далекій мрії, і підвелася. Вона ще була не тут. Вона ще ніби не повернулася із своєї незримої далечини.

— Чого ти мовчиш?

— Він нецікаво розповідає.

— Це неправда. Він розповідає добре. Ми всі слухаємо його з задоволенням. Хіба ти була коли-небудь у Криму і бачила Олексія Максимовича Горького? Подумай тільки — живого Горького!

— Мій батько мене туди не возив! — сказала Таня тремтячим голосом.

Тим більше тобі слід послухати.

— Я не слухатиму його.

— Чому?

— Тому, що це не стосується уроку з російської мови.

Хтозна-що вона верзла.

Вчителька поволі відійшла од вікна. Її легкі, звичайно тихі кроки гучно лунали в класі. Вона йшла до Тані, прикро вражена, і її очі суворо блищали, спрямовані нерухомо вперед.

Таня покірно чекала.

Передаси після уроків батькові, щоб він завтра прийшов до мене, — сказала Олександра Іванівна.

Вона суворо глянула на Таню, на її палаючий лоб і губи, і здивувалася, як ураз зблідли ці губи, які щойно вимовили такі зухвалі слова.

— Я передам матері, вона прийде, — тихо сказала Таня.

Вчителька зволікала. Вона думала: "Що відбувається з нею? — і не знаходила відповіді.— Можливо, цей хлопчик хвилює її?"

Олександра Іванівна вирішила піти до неї додому. Її рука піднялась і торкнулася Таниних пальців.

— Ти не обманеш мене своєю нечемністю. Нехай ніхто не приходить. Я прощаю тобі цього разу. Але знай: ти зараз поводилася не так, як повинна поводитися піонерка. Ти думаєш не те, що кажеш. А ти завжди була справедлива. І що з тобою, мені незрозуміло.

Вчителька, все ще збентежена, відійшла до своєї кафедри.

Всі сиділи нерухомо і мовчали. Тільки дівчинка Женя обернулася назад так швидко, що ледве не скрутила собі товсту шию.

— Таня просто закохана в нього, — сказала вона пошепки Фількові.

Він штурхонув її ногою.

Але що поробиш, коли ця базіка така дурна і в її голові, вкритій кучерявим волоссям, не було ніякої фантазії!

А Таня стояла, тримаючись руками за парту. Пальці в неї безсило тремтіли. Вона б упала, якби її воля мовчала, як мовчав її скутий язик.

— Чого ж ти стоїш? Сідай, — сказала Олександра Іванівна.

Дозвольте мені сісти за іншу парту.

— Чого? Хіба тобі незручно сидіти з Женею?

— Ні, зручно, — відповіла Таня, — але це дерево за вікном завжди розважає мене.

— Сідай. Яка ж ти чудна!

І Таня сіла за останню парту, де не було нікого, крім неї.

— Сідай і ти, Колю, — сказала вчителька.

Вона зовсім забула про нього, думаючи про Таню. Але й тепер, коли вона згадала про Колю, він не поворухнувся.

Він стояв, трохи нахилившись уперед, наче під ним була не рівна підлога, а стрімка стежка, що вела на високу гору; обличчя в нього почервоніло, примружені очі дивилися вперто.

— Добре, Колю, — сказала вчителька. — Сідай. Я тобі ставлю "відмінно".

— Дозвольте мені сісти на місце Сабанєєвої Тані?

— Та що це з вами?

Але все-таки вона дозволила.

І він сів на лаву поряд з дівчинкою Женею тільки через упертість.

Таня лишилася сама. Вона подивилась у вікно, справді сподіваючися, що не побачить дерева. Але і звідси його було видно. Перший сніг уже вкрив гілки. Він не танув. Перший сніг кружляв над його головою, що зникала в туманному небі.

XI

"Якщо людина зостається сама, вона ризикує попасти на поганий шлях", — подумав Філько, опинившись на безлюдній вулиці, якою завжди повертався додому із Танею.

Він чекав на неї годину, стоячи на розі біля лотка китайця. Чи то липучки з солодкого тіста, що лежали купою на лотку, чи то сам китаєць у дерев'яних черевиках привернули увагу Філька, але тепер він лишився сам, а Таня пішла сама, і це було однаково погано для обох.

У тайзі Філько знав би, що робити. Він пішов би по її слідах. Але тут, у місті, його, мабуть, вважатимуть за мисливського собаку або посміються з нього.

І, подумавши про це, Філько дійшов гіркого висновку, що він знає багато речей, які не можуть придатись у місті.

Він знав, наприклад, як поблизу струмка у лісі вислідити соболя по пороші, знав, що коли до ранку у хижі замерзне хліб, то можна вже

їздити в гості на собаках — крига витримає нарту, а якщо вітер дме з Чорної коси, а місяць стоїть круглий, то слід чекати хуртовини.

Але тут, у місті, ніхто не дивиться на місяць; про те, чи міцна тсрига на річці, дізнаються просто з газет, а перед хуртовиною вивішують на каланчі прапор або стріляють з гармати.

Що ж до самого Філька, то його примушують тут не звіра висліджувати по снігу, а розв'язувати задачі і знаходити в книзі підмет і присудок, у яких навіть найкращий мисливець у стійбищі не знайшов би ніяких слідів.

Та нехай Філька вважають собакою ті, кому це подобається, і нехай сміються з нього скільки завгодно, а він цього разу зробить все-таки по-своєму.

Хлопчик сів навпочіпки посеред вулиці і перевірив усі сліди на снігу. Добре, що це був перший сніг, що він недавно впав і що цією вулицею майже ніхто не ходив.

Філько випростався і пішов, пильно вдивляючись у землю. Він впізнав усіх, хто тут був, неначе вони проминули перед рого очима. Ось Танині сліди, що лежать біля паркана, — вона йшла сама, намагаючись обережно ступати, щоб не дуже топтати цей слабкий сніг. Ось Женині сліди у калошах і Колині — він ступає не широко, і тільки впертість надає його крокам одпечаток твердості.

Але як дивно вони поводилися! Звертали, підстерігали Таню і знову наздоганяли її. Схоже на те, що вони сміялися з неї. А вона все йшла і йшла вперед, і неспокійно було в неї на серці. Хіба такі сліди вона залишає у Філька на подвір'ї або на піску біля річки, коли вонй разом ходять ловити окунів?

Але куди вона зникла?

Танині сліди закінчувалися раптово на місці, де не було видно ні ґанку, ні хвіртки в паркані. Вона, немов ластівка, піднялася в повітря. Чи, можливо, це саме повітря, темне від першого снігу, понесло її вгору, як листок, і кружляє тепер у хмарах і гойдає? Адже не могла вона, справді, перестрибнути через паркан!

Філько постояв секунду, потім пішов далі по слідах Жені й Колі — вони спочатку йшли поряд, а на розі розійшлись у різні боки, не дуже задоволені одне одним.

"Вони посварилися", — подумав Філько і, сміючись, повернув назад.

Біля паркана він знову постояв замислений, вдивляючись у Танині сліди, і підняв руку вгору.

"Так, на краю паркана є виступ, за який можна вхопитися рукою. І в Тані дужі ноги, — сказав собі Філько. — Але в мене вони повинні бути вдвічі дужчі. Інакше нехай наш фізкультурник закопає мене в землю живим".

І Філько, перекинувши сумку з книжками через паркан, підстрибнув так високо, що стара жінка, яка проходила мимо, кинула навздогін йому: "Сатана!"

Та Філько вже не чув цього. Він був за парканом і йшов чужим городом далі, поряд із Таниними слідами.

В кінці городу він перестрибнув ще через один паркан, уже не такий високий, і вийшов до гайочка, який був недалеко від будинку. Тут Філько обійшов кущі невисокої калини, що ронила ягоди в сніг, і подивився на гай. Увесь білий од шовковистих кам'яних берізок і молодого снігу, він здавався вигадкою, яка ніколи й не снилася йому, хоча він жив завжди серед лісу. Кожна гілка була виразна, ніби відкреслена крейдою, стовбури наче курилися, променисті іскри пробігали по їхній корі. І в

цьому срібному гаю, серед нерухомих дерев, нерухомо стояла Таня і плакала. Вона не чула ні Фількових кроків, ні шуму гілок, що їх він розсував.

Філько сховався за кущами, мов за стіною, і трохи посидів на снігу. Потім тихенько відповз і нечутно пішов назад.

"Якщо людина лишається сама, — знову подумав хлопчик, — то вона, звичайно, може опинитися на поганій дорозі: вона може бігати по слідах, як собака, і як лисиця стрибати через паркани, підглядаючи за іншими з-за кущів. Та якщо людина плаче сама, то краще її не чіпати: нехай плаче".

І Філько, далеко обминувши гай, звернув у провулок і підійшов до Таниних воріт.

Він розчинив хвіртку і так сміливо зайшов у будинок, як-ніколи ще не заходив.

Стара нянька спитала, чого йому треба.

Філько відповів, що хотів би побачити Танину матір і сказати їй, що сьогодні в школі гурток, а тому Таня прийде пізніше.

Нянька показала на кімнату, де сиділа мати.

Він прочинив трохи двері і швидко зачинив їх.

У кімнаті, на червоній канапці, поряд з матір'ю Тані сиділа Олександра Іванівна.

Обнявши Танину матір, вона щось казала їй, і в обох у руках були малесенькі білі хусточки, якими вони витирали очі.

Невже й вони горювали по чомусь?

Філько позадкував, не рипнувши жодною мостиною.

Він вийшов на ґанок і швидко пішов до воріт.

Так, він знав багато речей, які в місті були йому ні до чого. Він знав голоси звірів, знав коріння трав, знав глибочінь води, навіть знав, що не слід свій будинок у лісі конопатити повстю, бо птахи розтаскають волосся на кубла. Але, коли люди не сміються, а плачуть удвох, — він не знав, що в такому разі робити. Тоді нехай усі вони плачуть, а йому краще зайнятися своїми собаками, бо вже зима і крига скоро підніметься над водою і від місяцевого сяйва позеленіє, мов мідь.

Сніг падав майже до самих канікул; ущухав і падав, ущухав і знову падав, засипаючи все містечко. В будинках стало важко відчиняти віконниці. На тротуарах прокопували траншеї. Дорога піднялася високо. А сніг усе падав, засипаючи і річку, і гори, і тільки в одному місці, на шкільному подвір'ї, де його постійно топтали дитячі ноги, він нічого не міг зробити. Тут він міцніше притиснувся до землі, став твердий і рівний, і можна було з нього ліпити що завгодно.

Ось уже кілька днів на кожній великій перерві Таня ліпить із снігу постать.

Сьогодні вона закінчила її. Хлопчики, що допомагали їй, віднесли до паркана драбину, відсунули відро з водою. Дівчинка стала осторонь, щоб подивитися на свій витвір.

Це був вартовий у шоломі, з широкими плечима, як у батька, і з його поставою. Ніби на краю світу стояв він, спираючись на рушницю і вдивляючись у далечінь, а перед ним розлягалося темне море. Звичайно, ніякого моря не було. Але враження від постаті воїна було

таке глибоке, що першої хвилини діти принишкли. Потім старші хлопчики непомітно оточили Таню і з криками підняли її у повітря.

Інших дівчаток зовсім не чіпали, але вони заверещали. А Таня навіть не скрикнула. Вона тільки зніяковіла від того, що й справді вартовий вийшов чудово. Адже вона й не думала, що так вийде. Вона тільки вхопилася за свою думку і цупко трималася її, не випускаючи доти, поки не прилаштувала до гвинтівки багнета, покривши його блискотливим льодом. Тепер її пальці боліли од води, од снігу, і вона гріла їх, засунувши в рот.

Коля стояв осторонь, ні на крок не підходив до Тані.

Олександра Іванівна, увагу якої привернув дитячий гомін, вийшла на подвір'я і без шуби постояла перед сніговою постаттю вартового. Вона була здивована її красою.

Тонкі шерстинки на чорній сукні вчительки вже вкрилися памороззю, гранатова зірочка на грудях затуманилась, а вона все стояла, пригадуючи власне дитинство.

Адже й вона колись ліпила постаті з снігу. Одну пам'ятала добре. Це була снігова баба, що стояла в кутку двора. Вночі, коли двір і цегляні стіни освітлював місяць, на неї було страшно дивитись. Кругла розпухла голова з чорним вуглем замість рота була оточена сяйвом. Одного разу ввечері, глянувши на неї з вікна, вона злякалась і заплакала. Ніхто не знав, чого вона плаче. А вона не могла заснути. Всю ніч ввижалася їй у місячному сяйві снігова баба, схожа, на вигадку якихось підземних істот.

І тепер, через двадцять років, вчителька озирнулася: чи немає й тут цієї страшної снігової баби? Ні, вона її не побачила. Тут були й інші постаті, не так майстерно зроблені, як вартовий, але все-таки це були воїни, герої, був навіть богатир на коні — фантазія наївна й висока, що населяла усі куточки подвір'я.

— Це ти виліпила вартового? — спитала вчителька.

Таня кивнула головою і вийняла пальці з рота.

— Вам холодно, Олександро Іванівно, — сказала вона, — ваша зірочка зовсім потьмяніла. Можна мені доторкнутися до неї?

І Таня, простягши руку, потерла зірочку пальцем, і зірочка знову заблищала на гранях.

— Хочеш, я тобі її подарую за те, що ти так добре виліпила вартового? — сказала вчителька.

Таня злякано зупинила її:

— Не треба! Не робіть цього, Олександро Іванівно. Ми всі пам'ятаємо вас із цією зірочкою. Не треба її віднімати в інших.

Таня відбігла до воріт, де стояв Філько і манив її до себе рукою.

А вчителька тихенько побрела до ґанку і, поки йшла, весь час думала про Таню. Як часто останніми днями бачить вона дівчинку і неуважною, і сумною, і все-таки кожний крок її пройнято красою.

Можливо, справді кохання торкнулося своїм лагідним диханням її лиця?

"Ну що ж, це зовсім не страшно, — думала вчителька усміхаючись. — Але що вона там жує так старанно? Невже вони знову роздобули в китайця оту гидку сірку? Авжеж! Кохання, о миле кохання, яке ще можна вгамувати сіркою!"

Олександра Іванівна засміялася тихенько і пішла од дітей.

Справді, Філько роздобув у китайця великий шматок ялицевої смоли і тепер охоче частував нею всіх. Він дав тим, хто стояв од нього праворуч, і тим, хто стояв ліворуч, і тільки Жені не дав ні крихти.

— Чого ти не даєш мені сірки? — крикнула Женя.

— Філько, не давай сірки дівчиськам, — сказали хлопці, сміючись, хоч еони добре знали, що його рука завжди була щедра.

— Ні, чого ж? — відповів Філько. — Я їй дам найбільший шматок. Нехай тільки підійде до мене.

Женя підійшла.

Філько витяг з кишені невеликий пакетик, зроблений із паперу, і обережно поклав їй у руку.

— Ти даєш мені надто багато, — здивувалася Женя.

Вона розгорнула папірець.

Маленьке мишеня, що недавно народилося, тремтячи, сиділо на Жениній руці. Вона скрикнула і кинула його на землю, а дівчатка, які стояли поблизу, розбіглися.

Мишеня тремтіло, сидячи на снігу.

— Що ви робите? — сердито сказала Таня. — Воно ж замерзне!

Дівчинка нахилилась, підняла мишеня, подула на нього, гріючи своїм теплим диханням, потім засунула під шубку — за пазуху.

До гурту підійшов чоловік, якого ніхто в цьому місті раніше не бачив. Він був у сибірській шапці з лисячого хутра і в дорожній шубі.

Взуття ж було дуже благеньке. І це одразу помітили всі.

— Хтось приїхав до нас, — сказав Філько, — нетутешній.

— Нетутешній, — погодились інші.

Діти дивилися на незнайомого, поки він підходив до ких. А маленьке дівчатко із спритними ногами навіть ухопило його за шубу.

— Дядю, ви інспектор? — спитало воно.

Чоловік підійшов до гурту, де стояла Таня, і попросив:

— Покажіть мені, діти, як потрапити до директора?

Всі відступили назад. Це й справді міг бути інспектор.

— Чому ж ви мовчите? — спитав він і звернувся до Тані: — Проведи мене, дівчинко.

Таня озирнулася, гадаючи, що він звертається до когось іншого.

— Ні, ти, дівчинко, ти, з сірими очима, в якої сидить мишеня.

Таня глянула на незнайомця, широко розплющивши очі і голосно жуючи сірку.

З-за її плеча визирало мишеня, що пригрілося під коміром шубки.

Чоловік усміхнувся.

Тоді Таня виплюнула сірку і пішла до гайку.

— Хто це? — спитав Коля.

— Це, напевно, інспектор з Владивостока, — відповіли йому інші.

А Філько раптом перелякано крикнув:

— Це герой, слово честі! Я бачив у нього на грудях орден.

XIII

Тим часом це був письменник. Невідомо, чого він приїхав у це місто взимку без валянок, тільки в чоботях. Та й чоботи в нього були не з коров'ячої шкіри, прошитої, як у старателів, жилками, а із звичайного сірого брезенту, котрий аж ніяк не міг зігріти його ноги. Щоправда, на ньому була довга тепла шуба і шапка з рудої лисиці. В цій шубі і в шапці його бачили в клубі прикордонників. Казали, ніби він народився в цьому місті і навіть учився в цій самій школі, куди сьогодні прийшов.

Можливо, йому захотілося згадати своє дитинство, коли він тут ріс хлопчиком і нехай холодний, а все-таки рідний вітер дув йому в обличчя і знайомий сніг лягав на його вії. Чи, може, йому захотілося подивитись, як нова поросль тепер шумить на березі його річки. Чи, можливо, скучив він зі своєю славою у Москві і надумав тут відпочити, як ті великі й зіркі птахи, що увесь день ширяють високо над лиманом, а потім сідають на низенькі ялини на узбережжі і відпочивають у тиші.

Але Таня не думала так.

Нехай це не Горький, міркувала вона, нехай це інший письменник, але ж він приїхав сюди, до неї додому, в її далекий край, щоб і вона могла подивитися на нього своїми очима, а можливо, навіть доторкнутися до його шуби рукою.

На скронях письменника — сивина, хоча він не видавався старим: його тонкий голос вразив дівчинку.

Таня тільки боялася, щоб він у неї не спитав раптом, ми любить вона Пушкіна і чи подобаються їй його власні книжки.

Але він нічого не питав. Тільки сказав:

Дякую тобі, дівчинко. Що ж ти робитимеш з мишеням?

І хоч, як багато хто чув, письменник нічого особливого не сказав, але все-таки завдав усім чимало клопоту.

Як добре було раніше, коли Олександра Іванівна після уроків увечері один раз на десять днів збирала літературний гурток!

Діти сідали за довгий стіл у піонерській кімнаті, а вчителька сідала в крісло. Вона ставала немов трохи іншою, ніж у класі, нібито припливала до них на невидимому кораблі з далеких мандрів. Поклавши підборіддя на сплетені пальці, раптом починала читати:

Коли хвилюється золотокоса нива І свіжий ліс шумить під леготом дзвінким…

Потім подумає трохи і скаже:

Ні, не те я хотіла вам прочитати сьогодні. Краще послухайте оце:

І він до уст моїх приник, І вирвав грішний мій язик, І марномовний, і лукавий, І…

Ох, діти, мені так хочеться, щоб ви зрозуміли, яким чудовим буває в поета слово, яким дивним смислом наповнене ізоно!

А Філько нічого не розумів і готовий був без жалю вирвати свій язик, який тільки те й робив, що без усякої користі бився об його Зуби, допомагаючи їм жувати все, що попадало до рота, а от жодного такого вірша скласти не міг. Проте він добре вимоьшів, як китаєць, що стояв на розі з липучками. "І мало-мало є,— казав він, — і погано є, і дуже добре".

Всі з нього сміялися.

Потім Женя читала вірші про прикордонників, Таня — оповідання. А Коля завжди критикував — холодно, жорстоко і сам нічого не писав, бо боявся написати погано.

Але зовсім недавно, кілька днів тому, Таня прочитала дітям своє оповідання про маленьке мишеня, яке оселилося в рукаві старої шуби. Воно там жило довго. Та одного разу шубу винесли з комори на мороз, і мишеня вперше побачило сніг. "І як тільки людям не соромно його топтати — адже це лежить цукор!" — подумало мишеня і виплигнуло з рукава. Бідне мишеня! Як воно тепер житиме?

Цього разу Коля нічого поганого не сказав. Його мовчання Таня визнала за похвалу й увесь день і всю ніч, навіть у сні, відчувала щастя. А вранці розірвала написане і викинула геть.

"Невже, — думала вона, — Давіть не похвала, а тільки мовчання цього зухвалого хлопчиська може зробити мене щасливою?"

Та сьогодні на заняттях було все інакше.

Дивні турботи хвилювали їхній гурток. Де взяти квіти, щоб подарувати їх ввечері письменникові? Де їх роздобути взимку, під снігом, коли навіть остання травиця в лісі, коли навіть звичайні хвощі на болоті не лишились живими?

Всі думали про це. І Таня думала, але нічого придумати не могла — у неї більше не було квітів.

Тоді товстощока Женя сказала (вона завжди говорила корисні речі):

— У нас дома у вазонах розквітли царські кучері.

— І у нас, — закричали дівчатка, — зацвіли на вікнах китайські троянди і фуксії.

— А у нас... — вимовив Філько і тієї ж миті змовк, бо його хазяйка не вирощувала квітів у своїй хаті. В неї була свиня, яку його собаки будь-що хотіли роздерти на шматки.

Таким чином зібрали багато квітів. Але хто ж оддасть їх письменникові? Хто прилюдно, у великій шкільній залі, де яскраво світитимуть сорок ламп, підніметься на дощану сцену, потисне йому руку і скаже: "Від імені всіх піонерів..."

— Нехай це зробить Таня! — крикнув Філько голосніше за інших.

— Нехай це зробить Женя, — сказали дівчатка. — Адже це вона придумала, де дістати квіти.

І хоча вони мали рацію, хлопчики заперечували. Тільки Коля мовчав.

І коли все-таки обрали Таню, а не Женю, він прикрив очі рукою. Ніхто не зрозумів, чого він хотів.

— Отже, — сказала Олександра Іванівна, — ти піднімешся на трибуну, Таню, підійдеш до гостя, потиснеш йому руку і потім оддаси квіти. Скажеш йому те, що ми тут вирішили. Пам'ять у тебе добра, я

більше тобі нічого не говоритиму. До початку лишилося небагато. Візьми квіти.

Таня вийшла, тримаючи квіти в руках.

"Так ось вона, справедливість! Ось справжня нагорода за всі мої кривди, — думала Таня, тулячи до себе квіти. — Не хто інший, а я потисну знаменитому письменникові руку і подарую квіти, я дивитимуся на нього скільки мені захочеться. І коли-небудь потім, через багато-багато часу— років через п'ять, — я зможу сказати друзям, що дещо бачила в світі".

Вона усміхалася всім, хто підходив до неї. Вона усміхалася й Жені, не помічаючи її злобливих поглядів.

Просто дивно, чому все-таки обрали Таню Сабанєєву, — звернулася Женя до друзів. — Я не кажу про себе — я не гоноровита і це мені зовсім не потрібно, але краще було обрати Колю. Він далеко розумніший за неї. А втім, дуже легко зрозуміти цих хлопчаків. Вони обрали її тому, що в неї красиві очі. Навіть письменник щось говорив про них.

Він тільки назвав їх сірими, — сказав Коля сміючись. — Але ти, Женю, як завжди, маєш рацію. Вони красиві. І тобі, мабуть, хочеться, щоб у тебе були такі очі?

От і не хочеться, далебі! — сказала Женя.

Таня не слухала більше. Квіти, які вона тримала в руках, здалися важкими, немов були зроблені з каменю. Вона кинулася бігти повз класи, повз велику залу, де, сідаючи, вже гуркотіли стільцями діти.

Вона збігла східцями і в порожній похмурій роздягальні зупинилася, задихаючись від обурення. Вона ще не знала всього красномовства заздрощів.

"Чи можливе те, що Женя каже про мене? Адже це було б негідно мене, піонерки. Нехай щастя не всміхається мені. Чи не ліпше відмовитись од нього, ніж таке слухати?"

Ноги не тримали її.

"Ні, все це неправда! — сказала вона собі.— Все це дурниці!"

І все-таки їй захотілося побачити свої очі.

У роздягальні, де, наче на лісовій галявині, завжди панувало тьмяне світло, було в цей час тихо. Велике старе дзеркало, трохи нахилене вперед, стояло коло білої стіни. Його чорна лакована підставка завжди здригалася, коли мимо пробігали школярі. І тоді дзеркало теж рухалося.

Немов світла хмара, пропливало воно трохи вперед, відбиваючи безліч дитячих облич.

Але зараз воно стояло нерухомо. Підставка була заставлена чорнильницями, — їх щойно помив сторож. І чорнило стояло також тут, на підставці, в звичайній пляшці, і у високій сулії, і ще в якійсь величезній скляній посудині. Як багато чорнила! Невясе його потрібно так багато, щоб їй, Тані, зачерпнути краплину на кінчик свого пера?

Обережно обійшовши сулію, що стояла на підлозі, Таня підійшла до дзеркала. Вона озирнулась — сторожа не було видно — і, поклавши на піддзеркальник лікті, присунулася до скла. З глибини його, світлішої, ніж присмерк, що панував тут, дивилися на Таню її сірі, як у матері, очі. Вони були розплющені, постійний блиск вкривав їхню поверхню, а в глибині хиталися легенькі тіні, і здавалося, очі не мали ніякого дна.

Так вона стояла кілька хвилин, вражена, немов лісовий звірок, що вперше побачив своє відображення. Потім тяжко зітхнула:

— Ні, які ж це очі!

З відчуттям жалю Таня відсунулася назад, випросталась.

І одразу ж, ніби повторюючи її рух, хитнулося на підставці дзеркало, повертаючи Тані її очі. А пляшка з чорнилом раптом нахилилася і, зачіпаючи порожні чорнильниці, з брязкотом покотилася.

Таня швидко простягла руку. Але пляшка, мов жива істота, вислизнула і котилася далі. Дівчинка хотіла впіймати її на льоту, навіть доторкнулася до неї пальцями. Але пляшка ковзала, боролася, мов спрут, вивергаючи чорну рідину. Вона впала на підлогу навіть не дуже дзвінко, так, як падає у воду глина, що зірвалася з берега.

З Танею сталося те, що хоч раз у житті трапляється з кожною дівчинкою, — вона розлила чорнило.

— От лихо! — скрикнула Таня.

Вона одскочила, піднявши ліву руку, в якій тримала квіти. Все-таки кілька чорних краплин блищало на ніжних пелюстках китайських троянд. Проте це нічого, можна обірвати зіпсовані пелюстки. Але права рука! Таня у розпачі крутила її перед очима, повертаючи долонею то вгору, то вниз. Аж до самого згину кисті вона була чорна й жахлива.

— Цікаво!

Цей вигук пролунав так близько, що Тані здалося, ніби то промовила вона сама.

Дівчинка швидко підвела голову.

Перед нею стояв Коля і теж дивився на її руку.

— Цікаво, — повторив він, — як ти тепер потиснеш руку письменникові. До речі, він уже прийшов і сидить в учительській. Усі зібралися. Олександра Іванівна послала мене покликать тебе.

Секунду Таня стояла нерухомо, і очі її, що тільки-но з такою цікавістю дивилися в дзеркало, тепер виражали страждання.

Дивно, як їй не щастить!

Вона подала Колі квіти. Їй хотілося сказати: "Візьми у мене й це. Нехай їх подарує Женя. Адже і в неї добра пам'ять".

І він узяв би ці квіти і, можливо, посміявся б разом із Женею.

Таня рвучко одвернулась од Колі і побігла поміж рядами дитячих шуб, що супроводили її, немов шеренга нерухомих свідків. В умивалці вона знайшла воду. І вилила її всю, до останньої краплини.

Таня терла руку піском, але все-таки рука була чорна.

"Коля все одно скаже! Він скаже Олександрі Іванівні. Розповість Жені, всім".

Отже, вона сьогодні не вийде на сцену, не віддасть квіти і не потисне руку письменникові.

Дивно, як їй не щастить з квітами, до яких так прив'язане її серце. То вона віддає їх хворому хлопчикові, а той виявляється Колею, і зовсім їх не слід було віддавати йому, хоча то й були звичайні лілії. І тепер — ці ніжні квіти, що ростуть тільки в хаті! Опинилися б вони в руках іншої дівчинки — скільки чудових і красивих історій могло б з ними статися! А вона повинна од них відмовитися.

Таня струсила краплини води з руки і, не витираючи її, попленталася з роздягальні, вже нікуди не поспішаючи. Тепер однаково!

Вона піднялась сходами, що були оббиті мідною смужкою, і пішла коридором, поглядаючи у вікна, чи не побачить на подвір'ї свого дерева, яке іноді розважало її. Але і його не було. Воно росло не тут, воно росло під іншими вікнами, з другого боку. А по цей бік, перетинаючи їй дорогу, йшов письменник. Таня побачила його, відірвавшись на секунду од вікна.

Він ішов швидко. У брезентових чоботях, без шуби, в довгій кавказькій сорочці з високим коміром, підперезаній вузьким ремінцем. На потилиці блищало сиве волосся, блищав срібний пасок, і ґудзиків на його довгій сорочці було просто не злічити.

Ось-ось він поверне за ріг коридора до вчительської і назавжди зникне від Тані.

— Товаришу письменник! — крикнула вона у розпачі.

Він зупинився. Потім оббрнувся, як на пружині, і пішов назад, їй назустріч, розмахуючи руками і зморщивши лоба, наче хотів наперед зрозуміти, що потрібно цій дівчинці. Чи не квіти принесла вона йому? Як багато, як часто приносять йому квіти! Він навіть не подивився на них.

— Товаришу письменник, скажіть, ви добрий?

Він нахилився до неї.

— Ні, скажіть, добрий ви? — благально повторила Таня і повела його за собою в глибину безлюдного коридора.

— Товаришу письменник, скажіть, ви добрий? — втретє повторила вона.

Що він міг відповісти на це?

— Але що ти хочеш?

Якщо ви добрий, то прошу вас, не подавайте мені руки.

— Хіба ти зробила щось погане?

— Ні, не те! Я не те хотіла сказати, я повинна подарувати вам квіти, коли ви закінчите читати, і подякувати від імені всіх піонерів. Ви подасте мені руку. А як я подам вам свою? Зі мною сталося нещастя. Гляньте.

І вона показала йому свою руку — худу, з довгими пальцями, вимазану чорнилом.

Він сів на підвіконня і зареготав, притягнувши Таню до себе.

Його сміх вразив дівчинку більше, ніж голос, — він був ще тонший і дзвенів.

Таня подумала:

"Він, мабуть, добре співає. Але чи зробить він те, про що я прошу?"

— Я зроблю так, як ти просиш, — сказав письменник.

І пішов, усе ще всміхаючись і якось по-своєму розмахуючи руками.

Це була весела хвилина в його довгій подорожі. Вона розважила його, і на сцені він був теж веселий. Сів ближче до дітей і почав читати, не дочекавшись, поки ті перестануть кричати. Школярі замовкли. Таня, що сиділа близько, весь час вдячно слухала його. Він читав їм про те, як

син прощався з батьком, — це було дуже сумне прощання, але кожен ішов виконувати свій обов'язок. І дивно: тонкий голос письменника, що так вразив Таню, у його книзі був інший. В ньому тепер було чути мідь, дзвін сурми, на який відлунює каміння, — всі звуки, які Таня любила більше, ніж звуки струни, що дзвенить від удару пальців.

Ось він закінчив. Навколо кричали й плескали, а Таня не наважувалася вийняти руки з кишені светра, вив'язаного з грубої вовни. Квіти лежали у неї на колінах.

Дівчинка дивилася на Олександру Іванівну, дожидаючи знака.

Нарешті всі замовкли, письменник відійшов од столу, закрив свою книгу. Олександра Іванівна ледь помітно кивнула Тані.

Дівчинка збігла сходинками, не виймаючи руки з кишені. Швидко підійшла до письменника, потім пішла повільніше, зупинилась. А він дивився в її блискучі очі і навіть не поворухнувся.

"Він забув, — подумала Таня. — Що тепер буде?" її аж мороз пройняв.

— Від імені всіх піонерів і школярів... — сказала вона слабким голосом.

Ні, він не забув. Він їй не дав закінчити; широко розкинувши руки, підбіг до неї, закрив її від усіх і, взявши квіти з її міцно стиснутої руки, поклав на стіл. Потім обняв дівчинку, і разом вони зійшли зі сцени до залу. Письменник нікому не давав доторкнутися до Тані, аж поки їх з усіх боків не оточили діти.

Маленьке дівчатко йшло перед ними й кричало:

— Дядю, ви живий письменник, справжній чи ні?

— Живий, живий, — казав він.

— Я ніколи не бачила живого. Я думала, що він зовсім не такий.

— А який же?

— Я думала, товстий.

Він сів перед дівчинкою навпочіпки і потонув серед дітей, як у траві. Вони мацали його, гомоніли навкруги, і ніколи найгучніша слава не співала йому так солодко у вуха, як цей страшний крик, що оглушав його.

Він на секунду прикрив очі рукою.

А Таня стояла поряд, майже торкаючись його плеча. Раптом вона відчула, що хтось намагається вийняти її руку, заховану глибоко у кишеню. Це Коля вхопив її за кисть і щосили тягнув до себе. Дівчинка пручалася, згинаючи лікоть, поки рука не ослабла. Коля витяг її з кишені, але не підняв угору, як на те чекала Таня, а міцно стиснув.

— Таню, — сказав він тихо, — я так боявся за тебе! Я думав, що з тебе сміятимуться. А ти молодець! Не сердься на мене, не сердься, прошу тебе. Мені так хочеться танцювати з тобою на шкільній ялинці!

Ні звичайної посмішки, ні впертості не почула вона у його словах.

Він поклав руку їй на плече, ніби веселий танок уже почався, наче вони вже кружляють.

Дівчинка зашарілася, збентежено дивлячись на Колю. Ніжна усмішка освітила її обличчя, наповнила очі, губи. Тепер вона нічого не боялася і

теж підняла руку. Вона зовсім забула про свої образи, і кілька секунд її замазана худа рука лежала на його плечах.

Раптом Філько обняв обох, допитливо глянув на Таню, глянув на Колю. Його безтурботне обличчя цього разу не виражало радості.

— Помирилися, значить, — голосно сказав він.

Таня відсмикнула руку з Колиного плеча.

— Що ти верзеш дурниці, Філько! — сказала вона, ще більше червоніючи. — Він просто звернувся до мене з проханням, щоб я запросила його до себе завтра на свято. Але я не запрошую. А втім, нехай приходить, якщо вже він так бажає цього.

— Так, так, — тихенько зітхнув Філько, — завтра Новий рік, я пам'ятаю — це твоє свято. Я прийду до тебе з батьком, він питав мене: можна?

— Приходь, — квапливо відповіла Таня. — Можливо, у мене буде весело. Приходь, — сказала вона й Колі, торкнувшися його рукава.

Філько силоміць протиснувся між ними, а слідом ринув натовп і широкою рікою роз'єднав їх.

Новорічна ніч приходила в місто завжди тиха, без хуртовин, і небо в цю ніч іноді було чисте, іноді з тонкою млою, що спалахувала від кожного мерехтіння зірок. А трохи вище за цю млу, над нею, у величезному, на півнеба, колі, ходив своїм шляхом місяць.

Цю ніч Таня любила більше, ніж найтеплішу ніч влітку. Цієї ночі їй дозволяли не спати. Це було її свято. Щоправда, вона народилася не в саму ніч під Новий рік, а раніше, але чи має це значення! Свято є свято, якщо воно твоє і якщо навколо тебе також радіють. А цієї ночі в місті

ніхто не спав. Сніг з тротуарів скидали на дорогу, і ходили один до одного в гості, і серед ночі лунали пісні, і рипів під ногами сніг.

Цього дня мати ніколи не працювала, і Таня, прийшовши із школи, ще з порога кричала:

— Стоп! Без мене пиріжків не ліпить!

А мати стоїть посеред кімнати, і руки в неї у тісті. Вона відводить їх назад, як два крдила, що готові підняти її в повітря. Та мати лишається на землі. Вона нагинається до Тані, цілує її в чоло й каже:

— Із святом тебе, Таню, з канікулами. А ми ще нічого не починали робити. Чекаємо на тебе.

Таня, кинувши книжки на полицю, поспішала надіти свою стареньку, в чорних цяточках, сукню. Вона ледве влазила в неї. Дівчинка за рік виросла, і тепер у цій сукні чимось нагадувала вітрило, що його наповнив попутний вітер.

Мати, поглядаючи на доньку хитала головою:

— Велика, велика!

А Таня, не боячись замазатися в тісто, хапала її ззаду за руки і, трохи піднявши, проносила через усю кімнату.

— Ти надірвешся! — перелякано кричала мати.

Але мати була не важка. Ця ноша була для Тані легша за жмут сухої трави.

Донька обережно опускала матір на підлогу, і обидві ніяково дивилися на стареньку, що стояла у дверях.

Обидві з'їхали з глузду, — казала нянька, — забули про тісто!

XIV

І тоді наставали найприємніші години. Все, що ввечері Таня їла й пила і чим частувала гостей, — все вона робиласама. Товкла чорні зернятка маку, видавлюючи з них білий сік, схожий на молоко кульбаби. Бігала щохвилини в комору. А в коморі страшенно холодно! Все позамерзало, змінило свій вигляд, свій стан, який визначила природа. М'ясо було тверде, як камінь. Таня різала його маленькою пилкою. А молоко на полиці лежало кусками. Дівчинка кришила його ножем, а з-під ножа сипалися їй на руки довгі волокна і пил, схожий на пил каніфолі. Потім вона приносила хліб. Він сивів у коморі, як старий дід. З кожної пори його віяло смертю. Але Таня знала, що він живий, що все живе у її коморі. Ніщо не вмерло. Вона ставила хліб і м'ясо на вогонь, даючи їм життя. М'ясо ставало м'яке, лило сік, молоко вкривалося піною, а хліб починав дихати.

Потім Таня йшла на лижах у гай. Вона бігла пологим схилом униз, де з-під снігу було видно тільки верхівки молоденьких ялиць. Дівчинка вибирала одну, наймолодшу, в якої глиця була голубіша, ніж в інших, зрізала її гострим ножем і на плечах приносила додому.

Це було маленьке деревце, і Таня ставила його на табурет. Але й на маленькій ялиці вона знаходила кілька краплин живиці, яку любила жувати. І запах цієї живиці надовго оселявся в хаті.

Прикрас на ялиці було небагато: її голубі шпильки, на яких блищала освітлена свічками канитель, по гілках повзли срібні танки, на парашутах спускалися золоті зірки. От і все.

Але як добре було в цей щасливий день! Приходили гості, і Таня раділа друзям. А мати крутила для них патефон, який приносила з лікарні.

І сьогодні мало бути аж ніяк не гірше. Прийде батько, прийде Коля… Чи прийде він?

"Я, здається, знову його образила, — подумала Таня. — Навіщо? Яка дивна істота людина, якщо два слова, що вимовив хлопчисько Філько, можуть потьмарити її радість, убити добрі слова, готові вихопитися з серця, зупинити подану для дружби руку!"

Тані захотілося подивитися на своє плече, де недавно кілька секунд лежала Колина рука.

Ніяких слідів на Таниному плечі не було.

Зате, повернувши голову, вона побачила матір, яка пильно дивилася на неї.

Мати тримала щоденник — Танині шкільні оцінки. Не все було там відмінно, як раніше, але мати цього разу мовчала. Її погляд, звернений на дочку, був замислений і жалісний, наче вона роздивлялася не Таню, а крихітну істоту, яка колись гойдалася на її колінах.

Мати вже одягнулася в своє вихідне плаття, пошите з чорного шовку. З якою гідністю тримала вона сьогодні голову, яке важке і блискуче було волосся на потилиці! Хіба є на світі людина, вродливіша і миліша за неї?

"Як батько не може зрозуміти цього?" — подумала Таня.

Кілька пушинок з вати причепилося до материного вбрання. Таня здмухнула їх.

— Скоро прийде батько, — зауважила вона.

— Так, я чекаю, — сказала мати. — І Надія Петрівна прийде. Я просила її прийти.

— Ох, краще б вона не приходила! — мимоволі скрикнула Таня.

— Але чому, Таню? — спитала мати.

— Не треба.

— Чому ж, дурненьке дитя?

Але замість відповіді Таня покружляла з матір'ю навколо свого маленького деревця, весь час боячись, що, можливо, й дорослі прикидаються так, як діти; вони довго кружляли.

Скрип кроків і тупіт на ґанку перервали їхнє кружляння.

— Тато прийшов, — сказала сміючись мати. — Облиш.

Таня відскочила в куток.

— Коля прийшов, — сказала вона, пополотнівши.

Але це прийшли інші — три дівчинки, з якими Таня дружила в загоні.

Таня вийшла до них з кутка.

— А танцювати у тебе можна? — спитали дівчатка, хоча з морозу їхні очі ще нічого не бачили і обличчя були червоні.

— Можна. Сьогодні все можна! — сказала Таня. — Зараз я накручу патефон.

Голосна музика наповнила увесь дім, як сонцем, залила його звуками, затопила до самого даху.

Потім прийшли батько і Надія Петрівна. Батько кілька разів обняв Таню і поздоровив її з святом, а Надія

Петрівна подарувала їй торбази — м'які оленячі чоботи — і маленьку доху, всю гаптовану бісером.

А Колі не було.

І мати спитала:

— Де ж Коля?

— От упертий хлопчисько! — сказав батько. — Нізащо не хотів іти разом з нами. У мене, каже, є свій власний подарунок для Тані, я принесу його сам.

Слідом за ними прийшов Філько з батьком, матір'ю і трьома маленькими братами, які на собаках приїхали до нього в місто. Всі вони були смагляві і вишикувалися перед Танею, низько вклоняючись їй, як господині. Потім, як за командою, вийняли з кишень хустки, згорнуті вчетверо, і витерли ними носи. Мисливець пишався поведінкою своїх дітей, а їхня мати спокійно палила люлечку, поцяцьковану мідними цвяхами. І цвяшки ці блищали при свічках.

Малюків брали на руки, і Таня цілувала їх усіх без винятку, зрідка озираючись на свою матір. А та увесь вечір стояла поряд з Надією Петрівною, тримаючи її попід руку. Таня вже кілька разів намагалася їх розлучити: просила то потримати подаровану їй доху, то допомогти

взути торбази. Але щоразу, з усмішкою поплескавши доньку по плечу, мати поверталася до Надії Петрівни, дружелюбно розмовляючи з нею.

Гості знову нагадали про танці.

Таня підійшла до патефона, радіючи, що хоч на хвилинку може повернутися до всіх спиною.

Вона старанно крутила ручку. Чорний блискотливий диск обертався перед її очима, і, працьовита, як кінь, ходила в своїй борозні голка. Вона співала в три голоси, співала в один, вона грала, грала, неначе хор мідних труб і флейт — ці світлі чарівники — оселився на її вістрі.

А Колі не було.

"Де ж він?" — думала в тузі Таня.

За її спиною, гойдаючи маленьку ялицю і великий паперовий абажур під стелею, танцювали діти. З ними разом танцював батько.

Він сьогодні був дуже веселий і танцював чудово, викликаючи у дітей захоплення.

— Подивись-но, Таню, — щохвилини казала мати, — це ж батько танцює!

— Так, — відповіла Таня, — я бачу, мамо, він дуже добре танцює.

Вона дивилася на батька. Але її думки і погляд блукали. І незабаром вона піймала себе на тому, що батько, і його танок, і всі веселощі мало привертають її увагу. А зовсім недавно стільки гірких і солодких почуттів юрмилося в її серці при самій думці про батька! Що з нею? Вона весь час думає про Колю.

"Де ж він тепер? У Жені сьогодні теж ялинка".

Але тут Філько з братами почав тихо кружляти, дедалі більше розширюючи коло. Вони піднімали ноги м'яко, трохи одриваючи їх од підлоги, і то один з них, то інший кликав до себе Таню.

Діти виконували танок, який танцюють звичайно веселі евенки на піщаному березі Тугуру тоді, коли над лісом сходить місяць.

Таня ввійшла в їхнє коло. Вона танцювала, щохвилини поглядаючи на двері.

— Молодці! — захоплено крикнув батько. — Хай йому дідько, ми сьогодні веселитимемося! Таню, попроси у мами вина. У мене є ще для вас подарунок.

Мати сказала:

— Батьку, не втрачай глузду. Їм не можна вина.

— Я твердо знаю тільки одне, — сказав батько, — не можна їсти вовчих ягід. Але вина — по краплині можна.

— По краплині можна, — повторили за ним разом діти.

І нянька принесла на великому підносі пляшку солодкого вина. А слідом за нянькою зайшов зовсім молодий червоноармієць Фролов. Він був у шоферському кожусі, лукаво всім усміхався, а в руці тримав відро.

— Фролов, друже, — сказав батько, — покажи-но наш подарунок дітям.

Діти самі заглянули у відро, але побачили там тільки сніг.

— Що це? — спитали вони. — Тут сніг, і нічого більше не видно.

— А ось зараз, Діти, — сказав Фролов.

І, всунувши руку у відро, витяг з-під снігу великий апельсин, потім ще два і ще. Діти закричали. Вони брали плоди в руки і одразу ж клали назад, бо апельсини були тверді й холодні. Вдержати їх було так само важко, як залізо, що довго лежало на морозі.

— Почекайте, діти, — сказав сміючись батько. — Їх треба спочатку розморозити. І тоді — даю слово — вони вам сподобаються.

Він поклав апельсин у холодну воду, і за хвилину його поверхня взялася крижаною шкуринкою, і апельсин блищав, мов куля, що висіла на маленькій ялиці. Батько вдарив по кірці ножем, вона розкололася на частини, і з шматочків льоду, що швидко танули на долоні, з'явився круглий і свіжий плід. Незнайомий і чарівний був на півночі його запах і колір. Маленький брат Філька боявся його і не їв.

А сам Філько приніс свого апельсина батькові.

З'їж його, — сказав Мисливець, без усякого здивування поглядаючи на цей плід. — Тобі його подарували друзі, і в ньому не може бути ніякої шкоди. Але якби він був не такий великий, я подумав би, що то впала на землю ягода горобини, і почистив би нею свою нову мідну люльку, яка од холоду так швидко темніє. Проте, — додав з гідністю він, — горобина в нас така велика буває перед морозом.

Він одсунув апельсин рукою. Мисливець був уже старий і нічому не віддавав переваги, нічому, що не росло в його рідному лісі.

Тоді Філько поклав свій апельсин за пазуху щоб поділитися ним з Танею. Він нічого не міг з'їсти сам — ні солодкого кореня, який знаходив

у лісі, ні весняної заболоні лип, ні джмелиного меду, ні кислого соку мурашок.

Але Тані не було серед її гостей. Куди вона поділася? Що з нею? Вона сьогодні була сумна.

Філько зазирнув у другу кімнату, де було темно і на ліжках лежали шуби. Її не було й тут. Тоді він пішов на кухню і в сінцях побачив Таню. Дівчинка нишком пробиралася до дверей. Вона була вже одягнена в подаровану шубку і, нахилившись, затягувала біля кісточки ремінці своїх нових торбазів.

Філько мовчки відсунувся, закривши її від поглядів гостей.

Таня вийшла на ґанок. Повітря стовпами піднімалося вгору і на величезній височині перетворювалося в тонкі хмари, що волочилися по освітленому небу. І крізь них, наче крізь прозоре скло, затуманене подихом, виднівся невеликий холодний місяць.

Таня ступила на сніг, намагаючись не рипіти. Легка блискотлива імла посипалася їй на плечі, на обличчя. Дівчинка провела рукою по своїй непокритій голові і вийшла за ворота. Вона перебігла вулицю і зупинилася біля будинку, де жила Женя. Навколо височіли кучугури снігу.

Таня сіла на сніг і трохи посиділа, соромлячись зазирнути у вікно. Потім здерлася на замет. Вікно було якраз пбред очима. І крізь скло вона побачила світло, що своєю неясною білістю було схоліє на місяць. Це горіли свічки на ялинці. А навколо неї рухалися діти. Їхні тіні пропливали повз нерухомий погляд Тані, і в кожній вона пізнавала Колю.

Голова на морозі пашіла. А вона все дивилась. І тіні пливли і пливли, як у похмурому царстві води. Тільки одна лишалася нерухомою, чорніша і глибша, ніж інші, — тінь величезної риби з опущеним хвостом. Та

незабаром і ця попливла. Вона рухалася то вгору, то вниз, то ставала впоперек усього скла. І навіть бульки, які вилітали у неї з рота, було добре видно.

"Що це? — з острахом подумала Таня. — Та це ж стоїть на вікні Женин акваріум".

Але ось чиїсь темні руки простяглися до вікна, і риба зникла. Зникла й уся чарівна картина, яку так довго роздивлялася Таня. Хтось спиною затулив вікно.

На ґанку грюкнули двері. Таня швидко присіла. Вона скотилася з замету і, перестрибуючи через сніг, через лід, через мерзлі дошки палісаду, помчала геть.

Вона бігла хтозна-куди, блукала хтозна-де, поки не заспокоїлася. Але глибокий сум все ще стискав її груди!

Таня не наважувалася зайти, додому. Вона постояла трохи на подвір'ї під парканом за стовбуром берези, що заступала її від усіх.

— Що зі мною? — говорила вона, невідомо до кого звертаючись. — Що зі мною? Звідки все це, скажіть мені хто-небудь!

Береза мовчала, і тільки ялина шуміла, неохоче пропускаючи крізь глицю холодне повітря.

Філько вийшов без шапки на ґанок і тихо покликав: Таню! Дівчинка не відгукнулася. Він визирнув навіть за хвіртку і побрів назад. І тільки коли він зник, Таня повернулася в хату. Вона зайшла до кімнати, де діти все ще кружляли навколо її батька. А на стільці стояв Коля і заміняв свічки, що вже догоріли на ялиці. Побачивши його, Таня похитнулась — у неї перехопило подих. Її волосся було вологе від інею, весь одяг у снігу.

— Таню, де ти була? — стривожено запитав батько.

— Я виходила на вулицю подихати повітрям. У мене запаморочилася голова.

— Так піди й ляж на моєму ліжку, — сказала мати.

Коля стрибнув із стільця і зовсім близько підійшов до Тані.

— Почекай, — сказав він, — я хочу показати тобі свій подарунок. Я ходив по нього далеко, до знайомого китайця.

Хлопчик спочатку приніс їй купу мотилів — тонких черв'ячків, червоніших, ніж ягоди лісової шипшини. Вона поклала їх на припічок, де сушилися дрова. Потім Коля показав їй маленький акваріум, де плавала золота рибка. Вона була велика, з опущеним хвостом, схожим на довге плаття. Рибка, ледве вміщаючись у прозорих стінах, тикалася у скло. Листячко зелені плавало зверху.

Таня сказала:

— Ти ходив по неї до китайця? І зовсім даремно. Я не держу, як Женя, рибок за склом на вікні. Доведеться її засмажити.

Коля насупив брови, очі його потемніли і стали непроникливі. Він ніби не почув Таниних слів. Тільки руки в нього ослабли, акваріум захитався, рибка, плеснувши хвостом, виринула вгору, і кілька краплин води впало на підлогу.

Коля підійшов до старої, що весь вечір стояла біля дверей.

— Няню, — сказав він, — засмажте цю рибу з картоплею, Таня просить.

— Так, так, — сказала Таня, — засмажте її, няню. Вона дуже смачна. Вона з породи карасевих.

І, підійшовши до батька, Таня взяла його за руки:

— Тату, ми з тобою довго танцюватимемо. Ти добре танцюєш.

І ось її ноги, що так багато пробігли сьогодні по кучугурах, по снігу, знову почали рухатися — тепер уже по рівній підлозі. Таня ставала навшпиньки, щоб покласти руку батькові на плече, і коли її трохи відкинута назад голова втомлювалася, дівчинка нагиналась і чолом притулялася до його рукава. А батькові руки злегенька погойдували її. Таня нахилялася туди й сюди, як річкова трава, що виросла на тихій течії. Батько сяяв од щастя, усміхався. Нарешті він був винагороджений за свої страждання, які, здавалося йому сьогодні, були марні: за свої багаті подарунки, за веселий танок, за апельсини в льоду, за кілька краплин вина, котрі він дозволив випити дітям.

Мати ходила поміж гостями також щаслива. Хоч кожний крок її відзначався стриманістю, — обличчя було веселе, і навіть голос у неї став інший.

Таня танцювала і з матір'ю, і з Надією Петрівною і, втомившись од танців, зупинилася в кутку за своїм уїс вітчаним деревцем.

Поряд з нею біля вікна самотньо стояв Філько. Про нього вона зовсім забула: протягом усього вечора не скипала йому жодного слова.

Філько кілька разів покликав її. Таня неуважно подивилася на нього.

— А завтра хтось із Колею піде на ковзанку, — сказав Філько.

— Мабуть, ти? — спитала Таня.

Філько похитав головою.

— А хто?

— Женя.

— А-а…

Таня вхопилася за деревце. Воно захиталося, срібна кулька впала на підлогу і розбилася. Таня наступила на скалки ногою.

— Що ще просив тебе Коля сказати мені?

Але Фількові вже стало шкода її.

Його обличчя, темне, як у батька й братів, блищало при світлі свічок.

Він сказав:

— А я можу свічку з'їсти.

Таня мовчки дивилася на нього. А Філько справді зняв з ялиці запалену свічку, дмухнув на неї й почав жувати.

Таня раптом отямилася.

— Що ти робиш, Філько? — закричала вона. — Можливо, це шкодить!

— Пусте, Таню, це зовсім не шкодить, — відповів Філько. — Це не дуже смачно, зате смішно. Адже смішно?

Справді, Таня не могла втримати сміху.

А на очах у Філька заблищали сльози. Вони, мов жаринки, світилися з-під його товстих повік. Він усе жував і жував.

"Чого він ніби плаче?"

Таня озирнулася навколо, але не знайшла нікого, хто примусив би Філька плакати.

"Можливо, у ці дитячі свічки домішують якусь гірку речовину".

Вона силоміць одняла в нього свічку.

— Ти захворієш, Філько, — сказала Таня. — А я вранці хотіла піти з тобою на виставу до школи. І навіщо ти, — додала вона, — показуєш дітям поганий приклад? Дивись.

Поряд з Фільком стояв його маленький брат і теж жував свічку. Але він, мабуть, не почував при цьому гіркоти. Він був задоволений, на його вилицюватому обличчі грала лукава посмішка.

А в руках він тримав апельсин.

XV

Гості порозходилися після опівночі. Таня всім побажала щастя: своїм щирим і нещирим подругам, мисливцеві, Фільку, батькові, матері і Надії Петрівні.

А Колі сказала:

— З Новим роком, Колю! Будь, друже, щасливий і забудьмо про цю дурну рибу.

Вона вирішила більше не думати про нього.

Та серед ночі Таня злякано прокинулася. З личинок які вона вчора поклала на припічок, виліз молодий комар. А може, то був і старий комар, який одігрівся серед мотилів на пічці. Він ожив і одразу задзижчав.

Це було так страшно! Комар дзижчав серед ночі взимку, коли йому зовсім не треба було дзижчати.

Таня сиділа на ліжку, вдивляючись у темряву, і слуха ла це дзижчання, це тріпотіння комариних крилець, а серце її колотилося голосно, ніби клепачка нічного сторожа.

Невже цей нікчемний звук міг так налякати її?

"Треба його вбити", — подумала Таня.

Але комар ще трохи попищав і замовк. Він помер сам.

Таня знову заснула і вранці прокинулася радісна.

Мати вже пішла до лікарні на чергування, але це не засмутило дівчинку. Який простір був у неї в серці, яке легеньке було її тіло — наче воно зовсім втратило вагу.

"Що це, — думала Таня, — канікули? Чи, можливо, справді любов, про яку так безсовісно каже товстощока Женя? Ну і нехай любов! Нехай вона… Все одно я сьогодні танцюватиму з ним на ялинці. І піду на ковзанку. Я їм зовсім не заважатиму. Я тільки постою на краю і подивлюсь, як вони кататимуться. І, можливо, у нього на ковзані розв'яжеться ремінець. Тоді я зав'яжу його своїми руками. Так, я це зроблю неодмінно".

Вмиваючись і снідаючи, Таня весь час думала про Колю. І очі у неї сяяли, і досі не знаним здавався їй кожний крок, кожний порух руки.

Дівчинка нагострила ковзани, міцно перев'язала їх ремінцями і покликала з собою старого собаку, кинувши йому на сніг кусочок цукру. Пес пошукав, тикаючись мордою в різні місця, але нюх його притупився, він не знайшов цукру.

І все-таки цього разу бідний Тигр пішов за дівчинкою. Та потім, розміркувавши своєю старечою головою, зрозумів, що це було зовсім ні до чого. Вони даремно простояли майже годину на річці біля ковзанки, ховаючись за кожним заметом. Нікого тут не зустріли. Навколо було безлюдно. А те, що пес побачив на річці знизу, навіть здалося йому небезпечним. З-за далекого мису, вкритого лісом, тихо крався вітер, зачіпаючи скелі і з сичанням здуваючи з каміння сніг.

Так вони з Танею стояли ще досить довго, аж поки пішли назад. Стежкою позаду рибальських хат піднялися вгору і одразу ж побачили Колю. Він ішов, підтримуючи Женю, яка згиналася, ковзала на льодових доріжках, що їх вторували рибальські діти. Обоє держали ковзани.

Таня повернула ліворуч у провулок і причаїлася за будинком, заховавши свої ковзани у замет. Тигр сів поряд, звівши на дівчинку очі. Він не міг її зрозуміти.

Ось уже й Коля проминув їх, не помічаючи, а Таня все ще стояла. Тигр поскавучав трохи, лапи в нього почали тремтіти. Він пригадав запах кісток, які часто приносив йому Коля, і його совість занила. Пес вискочив з-за будинку і з вереском кинувся слідом за Колею. Хлопчик обернувся.

— Тигре, ти тут? — сказав він здивовано. — А де ж Таня?

А Таня — ось вона, вийшла з провулка і стоїть: ховатися більше нема чого. Обличчя в неї почервоніло більше, ніж це могло бути від холодного вітру, який ще з ранку дув із сходу.

— Тигре, — сказала вона, — зараз же йди сюди!

Коля вклонився Тані і пішов їй назустріч, недбало розмахуючи ковзанами.

— Ти так рано була на ковзанці? — спитав він. — А я думав, що ти з Фільком пішла до школи на виставу.

Таня стояла, одвернувшись убік, і слова погано корилися їй, хоч вона говорила згорда:

— А я зовсім не була на ковзанці, ти ж бачиш — я без ковзанів. Філько сказав тобі правду. Ми йдемо з ним на виставу до школи.

Коля подивився на Танині руки. Так, ковзанів у неї не було ні в руках, ні на плечі.

— Так це правда? Чудово! — сказав він. — Тоді, Тигре, ходи сюди.

Таня голосно крикнула:

— Не смій, Тигре!

І старий пес лишився на місці, хоча запах смачних кісток не виходив у нього з пам'яті. Він посидів біля Тані ще трохи, можливо, навіть подумав, що йому робити в такому тяжкому становищі, і, згадавши, мабуть, про свої власні справи, побіг назад у провулок, залишивши дітей самих.

Слідом за собакою швидко пішла й Таня.

Вона йшла, намагаючись не озиратись.

"Ні, я більше не ховатимусь од Колі за будинками і кучугурами, — думала Таня, ідучи вулицею. — Я не зав'яжу йому ремінці на ковзанах, і ніколи не треба цього робити".

І хоч як мало Таня жила на землі, і хоч як довго вона ще мала жити, але дівчинка вирішила протягом усього свого життя навіть не згадувати про Колю, забути про нього. Адже на світі є радощі ліпші, ніж ця, і напевно, легші.

Вона їх знала раніше, ще зовсім недавно ловлячи форель у річці або на лінійці поряд з іншими слухаючи звуки сурми. От і тепер Філько чекає її в школі на виставі і біля відчинених воріт юрмляться її давні друзі.

Нарешті вона може вільно дивитися по сторонах, ні про що не думаючи, може роздивлятися своє власне місто. Воно теж приносить їй радість. Воно невелике, але, як і вона, в дружбі з її небом, з чорними від глиці лісами, і навесні річкові орли милуються ним з височини. Воно й тепер, узимку, красиве. І воно не все з дерева. Пристань кам'яна, і школа з каміння, і новий будинок, де плавлять золото, теж побудовано з каміння. А скільки нових шляхів вибігають до нього з лісу і знову ховаються в лісі, де в самій глибині вдень і вночі чути дихання високих димарів, видно нову споруду над верхівками кедрів! А скільки машин проїздить через місто, обкрутивши ланцюгами колеса, щоб не ковзали на снігу!

Ось старий мідник теж іде містом, гукаючи на перехрестях: "Лудити, паяти!" Навесні він носить маленьку рейку на плечах, а взимку тягне її по снігу на мотузці, і вона ковзає, полегшуючи його працю, — біжить за мідником, наче цуцик. Кому що треба — ковзати чи не ковзати. Хіба це погано?

І, постеживши очима за мідником, який гуркотів залізом, Таня пішла швидше, побігла вперед до відчинених воріт школи.

Біля школи товпилися діти. Але дивно, вони не заходили, а виходили з воріт. Вони з криком бігли назустріч Тані, і вона довго не могла зрозуміти їхніх слів.

— Буран, — кричали вони, — буран! Ніякої вистави не буде!

Матері, кутаючись у шуби, хапали малюків за руки і поспішали додому. Декотрих забирали батьки.

З воріт вийшла Олександра Іванівна, ведучи за собою те саме моторне дівчатко, яке так часто перетинало Тані дорогу, а за другу руку вчительку тримав маленький хлопчик, який, здавалося, нікуди не хотів іти.

Таня уважно озирнулася навколо. Вона звела очі й побачила небо, поділене різко на два кольори — чорний і синій. Чорним воно було ліворуч, на сході, і стояло там прямою стіною. І прапор на міській каланчі летів уперед, теж прямий, мов струна. На місто насувався буран. Він плив високо, він ще не спускався на землю.

Таня глянула на повітря крізь пальці. Воно вже темніло і погустішало.

"Буран, — стурбовано подумала Таня, — а вони на річці".

— Буран! — крикнула Олекандра Іванівна. — Повертайся, Таню, додому. Скажи про це всім, кого зустрінеш.

Але Таня не пішла. Вона підбігла до вчительки ближче.

— Я не боюся бурану, — сказала вона. — Я допоможу вам. Дайте мені дівчинку. Я одведу її додому.

— Вона далеко живе, коло річки, біля барж.

— Нічого, я знаю, де вона живе.

— Ну гаразд, одведи, а я одведу хлопчика. Тільки дивись, якнайшвидше повертайся додому, — занепокоєно сказала вчителька.

— Я все зроблю як слід, — квапливо відповіла Таня, — не турбуйтеся, Олександро Іванівно.

Вона схопила дівчатко за руку, і вдвох вони побігли довгою вулицею, де, незважаючи на полудень, хазяйки зачиняли віконниці і запалювали в будинках світло.

Вони бігли швидко, не зупиняючись, тільки вітер на перехрестях затримував їх.

Біля річки з височини Таня побачила баржі, засипані снігом до щогл. А праворуч — ковзанку. Широка і рівна крига була чиста від снігу. По краях на кілках, що стирчали з землі, висіли гірлянди з ялинових лап. Вони метлялися, наче снасті на шхуні, захопленій бурею. А далеко за ковзанкою, на річці, на верхів'ях відкритих гір, мов квіти на тонких стеблинах, здіймалися білі вихори. На ковзанці нікого не було. Тільки дві крихітні постаті, тримаючись за руки, котилися краєм криги.

Таня збігла стежкою вниз і помчала вздовж берега, позираючи то на ковзанку, то на дівчатко, яке вже задихалось од бігу.

Таня на мить зупинилася.

— Це наші,— сказало дівчатко. — Чому ти їм не кричиш?

Але замість відповіді Таня приклала руку до свого серця:

Послухай, як колотиться.

— У мене вуха замерзли, — сказало дівчатко. — Я нічого не чую. Насувається буран, а вони катаються. Чому ти їм не кричиш?

І цього разу Таня не відповіла. Вона взяла дівчатко на руки і внесла в будинок, що стояв на березі.

За мить Таня знову з'явилася на порозі будинку, вже сама. Вона стрибнула вниз на кригу і пішла між баржами

стежкою. Ноги тонули в снігу. Дівчинка вирішила не поспішати. Вона йтиме ще повільніше цією тяжкою стежкою. І нехай буран засипле їй очі, засипле й ковзанку, і гірлянди з ялинових лап, нехай він аж до самих гір укриє річку снігом. Вона не поспішатиме. Вона прийде на ковзанку і скаже їм грубо: "Час вам опам'ятатись і повернутися додому. Тільки не думайте, що я прийшла сказати вам про це. Я відводила додому дівчатко і випадково проходила мимо. Це ваше щастя, бо я бачу — ви обоє забули про все. А якщо й не дівчатко, то мені просто подобається гуляти тут, на річці, перед бураном. Якщо хочете, можете не вірити мені. Тільки бачите — ось я повагом прийшла сюди і зараз піду, зовсім не поспішаючи".

Так бурмотіла Таня, дедалі прискорюючи ходу, поки ноги не понесли її, мов на крилах. Вона мчала найкоротшою стежкою повз замерзлі баржі, і темне повітря гуділо у її вухах. Стежка незабаром привела її на ковзанку. Але там нікого не було. Таня оглянула річку, берег, що курився на високих місцях. І несподівано майже біля самісіньких ніг помітила Колю. Він сидів на снігу коло гірлянд із глиці, що попадали од вітру. Женя сиділа поряд. Імла вже підкрадалася до сонця.

Таня грудьми розірвала ялинові гілки.

— Ви що, посліпли? — крикнула вона Жені. — Скоро почнеться буран. Олександра Іванлзна веліла, щоб усі йшли додому.

І, вже сказавши це, побачила, що Женя й так перелякана: хоча щоки в неї були червоні, але вона тремтіла.

— Що сталося? — схвильовано спитала Таня.

— Це Коля винен, — відповіла тремтячи Женя. — Йому хотілося покататися зі мною на ковзанах. Але мені страшно, тут вітер.

— Навіщо ти брешеш? — обурився хлопчик. — Хіба не тобі забажалося покататись уранці?

— А хіба не ти просив Філька сказати Тані, що ми вранці прийдемо сюди? — сердито відповіла Женя.

Але Таня не слухала їх. Вона дбайливо нахилилася до Колі.

Обличчя в нього пополотніло, він тримався за ногу, неспроможний підвестися.

— Йди звідси, — сказав він Жені.— Ідіть обидві, я лишуся тут сам.

Женя не переставала тремтіти.

— Я піду додому, — сказала вона.

Таня взяла її за плечі і поволі повернула обличчям до міста.

— Йди, — сказала вона. — Тільки зайди до Філька і скажи йому, що ми тут. Мами немає вдома.

— Ні, ні, я піду зразу додому. Я боюся — скоро почнеться буран.

Женя побігла, затуляючи рукою обличчя од вітру.

Таня навпочіпки сіла перед Колею і почала розв'язува— ти ремінці.

— Ти забився? Тобі боляче? — спитала вона.

Він промовчав.

Навколо темніло все: річка, крига, небо.

Пальці у Тані змерзли. Вона гріла їх, зрідка міцно затискуючи між колінами. Коля намагався не стогнати. Дівчинка подала йому руку. Він підвівся і знову сів на сніг.

— Ти зламав собі ногу? — злякано спитала Таня.

— Ні,— відповів Коля, — я тільки трохи розтяг жилу. Ця дурна Женя зовсім не вміє кататися.

Потім Таня почула Колин сміх, хоча сміятися йому зовсім було не слід.

Можливо, він сміється з неї, з її страху за його життя? Можливо, тільки прикидається і жартує, а нога в нього зовсім не болить?

— Подивись на дорогу, — сказав він сміючись, — це ж Тигр несе в зубах твої ковзани. Я так і думав, що ти заховала їх.

Вона глянула на дорогу.

Так, Тигр біг до них, тягнучи за ремінці ковзани. Він поклав їх біля ніг дівчинки і сів поряд, чекаючи від неї подяки. Таня погладила замерзлою рукою його холодну шерсть. Але навіщо тепер їй ковзани і де він узяв їх? Собака, певно, викопав їх у заметі за будинком. І тяг їх вулицею, лякаючись перехожих. А вітер кидав його в сніг. Йому, мабуть, було важко тягти. І все даремно: їй тепер не потрібні ковзани.

— Що ж мені робити? — спитала вона. — І мами вдома немає. Нікого немає, крім Тигра. Але якщо ти не можеш іти, то я віднесу тебе до рибальських будинків. Тут лишатися не можна. Ти не знаєш наших буранів.

— Я не боюся ваших буранів, — уперто відповів Коля. — А якщо ти думаєш, що я злякався вашої глибокої річки і тому не пішов тоді у воду за цим нещасним котеням, то діло твоє. Думай як хочеш. Іди, якщо ти боїшся.

— Ні,— заперечила Таня, — я не боюся бурану, я боюся за тебе. Я знаю, що це небезпечно, і залишуся з тобою.

Вона сіла на сніг біля Колі і подивилася на нього з ніжністю, яку не хотіла більше приховувати. І обличчя в неї було стурбоване.

Він схилив голову.

— Я повинен бути вдома, — сказав він. — Я дав батькові слово. Адже він не знає, де я.

— Що ж мені робити? — повторила Таня.

Дівчинка одвела очі від Колі і вагаючись подивилася на Тигра, який весь тремтів на летючому снігу; потім повеселішала й скочила на ноги.

Небо сповзало з гір і стелилося, наче дим, на ущелинах. Чорна далина була близько, стояла за скелями поряд. А все-таки Найстрашніший вітер ще не вилетів з-за піщаної коси, де було розкидане каміння. І сніг ще не падав зверху. Буран насувався поволі.

— У нас є час, — сказала Таня. — У Філька собаки, а я чудово правлю нартою. Я прижену їх сюди. Ми ще встигнемо. Почекай мене тут, і я одвезу тебе додому до батька. Тільки не бійся. З тобою залишиться пес. Він не втече.

Таня посадила Тигра на замет і дала йому лизнути свою руку. Він лишився на місці, злякано позираючи на північ, де буря вже надавала снігові руху і коливала ліси на горах.

Таня вибігла на берег.

Нахиливши обличчя і розсікаючи вітер тілом, вона пробігла вулицею, між високими кучугурами снігу. Всі ворота були зачинені. Тільки у дворі Філька стояли розчинені навстіж. Хлопчик щойно приїхав з батьком на собаках і стояв на гайку, очищаючи свої лижі від снігу. Раптом він побачив захекану Таню і здивовано позадкував. Собаки лежали біля воріт — їх ще не встигли розпрягти. І каюр — довга палиця з ясена — стирчав у снігу поряд з нартами.

Таня схопила каюр і впала на нарти.

— Що ти робиш, Таню! — злякано крикнув Філько. — Стережися, вони злі.

— Мовчи, — сказала Таня, — мовчи, милий Філько. Мені треба швидше відвезти Колю до батька. Він вивихнув собі ногу на ковзанці. Я зараз прижену твої нарти. Річкою це близько.

Вона махнула каюром, крикнула на собак по-нанайському, і собаки винесли її з воріт.

Поки Філько встиг сплигнути з ґанку і надіти на ноги лижі, нарти були вже далеко. Але він усе-таки побіг слідом за Танею, щосили гукаючи:

— Буран, буран! Куди ти? Почекай мене!

Та дівчинка вже не чула його крику.

Вона сиділа на нартах, як справжній мисливець. Вона чудово правила, тримаючи напоготові каюр, і дивно, собаки слухалися Таню, хоч її голос був для них незнайомий.

Філько зупинився. Вітер ударив його в плечі і змусив присісти на лижі. Але хлопчик не повернув назад.

Він трохи посидів на лижах, міркуючи про те, що трапилося, про вітер, про Таню і про себе самого. Він вирішив, що все добре повинно мати добре спрямування, і, повернувши раптом од хати, побіг на дорогу, що вела через ліс у фортецю. Він побіг просто назустріч бурі.

А поки Філько поспішав, його собаки дружно, вивезли Таню на кригу. Дівчинка загальмувала біля Колі, з силою встромивши довгий каюр між полоззям. Собаки одразу ж лягли, зовсім не сварячись один з одним.

Коля ледве підвівся, хитаючись од болю. І все-таки він усміхався. На його замерзлому обличчі навіть засвітилося задоволення. Він уперше бачив собак в упряжці, вперше йому випадало їхати на них.

Далебі, це непогано придумано, — сказав Коля, позираючи на легкі нарти, підбиті китовим вусом, і на собак, що гризли сніг. — Ці собаки не

такі вже й злі, як про них мені безперестанно торочить Філько, і не такі дужі на вигляд. Вони трохи більші за наших шпіців.

Але Таня краще за нього знала, які люті ці пси, яка неприборкана у них вдача, яке нестримне прагнення волі — знала і ні на крок не відходила од нарт. Тільки на мить відступила, щоб обережно підхопити Колю під руки і посадити в нарти. Потім підняла Тигра, що тремтів од страху, притисла його до грудей, стрибнула в нарти й пустила собак уперед. Які невловимі, правильні були рухи дівчинки, який пильний погляд кидала вона на сніг, що вже починав сичати і ворушитися на дорозі, і яким сполоханим ставав цей погляд, коли вона звертала його назад — на Колю!

Тобі не дуже боляче? — питала вона. — Потерпи, скоро приїдемо. Тільки б встигнути до бурану.

Він дивувався. В її очах, що стурбовано горіли під обмерзлими од вітру віями, в усій її істоті поставав перед ним інший, зовсім незнайомий смисл. Немов на цих диких собаках, запрялсених у легкі сани, крізь гострий сніг, що дряпав на обличчі шкіру, вони обоє мчали в іншу, нову країну, про котру він ще нічого не чув.

І Коля тримався за Танин одяг, щоб не випасти.

А завірюха вже перетинала дорогу, рухалася стіною, як злива, поглинаючи світло, і дзвеніла, мов грім поміж скель.

Таня, оглушена вітром, невиразно помітила, що від цієї білої стіни, ніби намагаючись розірвати її, скоком мчить по дорозі кінь. Кого він рятував од бурану, Таня не могла побачити. Вона тільки відчула, що собаки люто рвонулися назустріч, і закричала на них диким голосом. Коля не зрозумів її крику. Але Таня знала, чому так страшно кричить: собаки більше не слухались її.

Наче важким списом, похитала вона каюром і, напруживши руку, щосили встромила його у сніг. Він увійшов глибоко і зламався. Тоді Таня обернулась, і на якусь мить Коля побачив на її обличчі жах.

— Тримайся міцніше за нарти! — крикнула вона.

І високо піднявши над своєю головою Тигра, кинула його на дорогу. Собака заскавучав і впав на сніг.

Потім ніби зрозумів, що йому треба робити, вмить схопився і, голосно виючи, помчав поряд із собачою зграєю. Він випередив її, неначе сам прирік себе на загибель. Собаки помітили його. Тигр кинувся геть з дороги. І зграя помчала слідом.

Кінь проскакав мимо.

"Дорогий мій, бідний Тигр!" — подумала Таня.

Він стрибав по цілині високо, він потопав, він задихався в снігу. Він, можливо, проклинав людей, які покалічили його тіло, зробили куцими ноги, а шию — довгою і слабкою. Але він любив цю дівчинку, з якою разом бавився, коли був щеням, і разом виріс, а постарів тільки він. Чи справедливо це?

Пес сів на сніг, дожидаючи смерті.

Таня почула його дике скавучання, хрипіння, клацання собачих ікол, заглушене гуготінням вітру, і припала до нарт.

Гальмо вже не стримувало нарти, вони налетіли на скупчену зграю, стали дибки і перекинулися.

Таня вхопилася за полоз. Неначе блискавка вдарила по її очах. На секунду вона осліпла. Бечова від саней, зачепившись за гострий торос, засичала, мов гадюка, і луснула. Звільнена зграя помчала в глуху заметіль.

Ніхто не ворушився: ні Таня, що лежала поряд з нартами, ні Коля, що впав долілиць, ні мертвий Тигр з розірваним горлом, що дивився у захурделене небо, — все було нерухоме. Рухався тільки сніг, і повітря туго ходило туди й сюди по річці.

Таня перша скочила на ноги. Нахилилася, поставила ' нарти і знову схилилася, щоб допомогти підвестися Колі. Падіння не приголомшило її. Як і дотi, всі її рухи були невловимі, сильні й гнучкі. Вона обтрусила сніг з обличчя спокійно, ніби ніякого нещастя не сталося.

А Коля не міг устояти на ногах.

Ми загинемо. Що я накоїв, Таню! — сказав злякано хлопець, і навіть сльози виступили на його очах, але вони замерзли, не встигнувши скотитися з вій.

Коля почав знову хилитися набік, сідаючи на землю. І Таня знову підхопила його, намагаючись підтримати.

Вона закричала:

— Колю, ти чуєш? Ми ніколи не загинемо! Тільки не можна стояти на місці — засипле. Ти чуєш мене, Колю, милий? Треба рухатися!

Дівчинка напружувала всі сили. І так вони стояли, ніби обнявшись. І завірюха дала їм на хвилину притулок у своїх хмарах, а потім оглушила гучним гоготанням.

Таня ногою присунула нарти ближче до себе.

— Ні, ні,— крикнув Коля, — цього я не хочу! Я не дозволю тобі везти мене!

Він пручався. Таня обхопила його за шию. Холодними обличчями вони торкалися одне одного. Дівчинка просила, повторювала одне й те саме, хоча вимовляти слова було важко — кожний звук на губах вмирав од жорстокого вітру.

— Ми врятуємося, — казала вона. — Тут близько. Швидше! Не можна чекати.

Коля сів у нарти. Таня шарфом стерла з його обличчя сніг, оглянула руки — вони були ще сухі — і біля кисті туго зав'язала шнурки його рукавиць.

Потім, ухопившись за обривок вірьовки, потягла нарти. Високі хвилі снігу котилися їй назустріч — заступали шлях. Таня сходила на них, знову спускалася і все йшла вперед, плечима розтинаючи густе, рухоме повітря, що на кожному кроці шалено чіплялося до одягу, немов колючки з рослин. Воно було темне, наповнене снігом, і крізь нього нічого не було видно.

Іноді Таня зупинялась, поверталася до нарт, тормошила Колю і, незважаючи на його страждання та скарги, примушувала пройти кроків десять уперед. Дихала вона важко. Все обличчя в неї було мокре, і одяг ставав твердий — вкривався тонкою кригою.

Так ішла вона довго, не знаючи, де місто, де берег, де небо, — все щезло в цій білій імлі. І все-таки Таня йшла, нахиливши обличчя, промацуючи дорогу ногами, і, як у найбільшу спеку, піт струменів по її спині.

Раптом пролунав гарматний постріл. Таня зняла шапку, послухала, підбігла до Колі і примусила його піднятися з санок.

Що було сили вона закричала. Але крик її здався не голоснішим за шурхіт сухих сніжинок.

— Ти чув, з фортеці стріляє гармата. Можливо, це нам подають сигнал.

Він мляво кивнув головою. Задубіння дедалі дужче охоплювало його. Таня більше не садила Колю на нарти, а, обхопивши за пояс і поклавши його руку собі на шию, потягла вперед, примушуючи хлопчика переставляти ноги. Нарти лишилися в снігу.

Діти повернули ліворуч, звідки долинув ще один постріл. Цей уже був голосніший і прокотився по всій річці.

Таня дужче налягла на вітер грудьми, благословляючи силу своїх легенів, які допомагали їй дихати у цю страшну бурю, і силу своїх ніг, що несли її вперед, і силу рук, які не випускали з обіймів друга.

Але іноді на якусь мить дівчинку охоплював страх, і тоді їй здавалося, що вона одна в цілому світі серед цієї хуртовини.

Проте назустріч їй, оточені тією самою завірюхою, йшли на лижах прикордонники. Вони просувались густим цепом, розкинутим далеко по річці, тримаючись за довгу вірьовку, що з'єднувала їх усіх. Так вони не боялися нічого в світі. Та сама імла, ті ж тороси, ті ж високі замети, що котилися вперед і назад, вставали перед ними, як і перед Танею. Але солдати легко збігали з них і легко сходили, не витрачаючи даремно дихання. Коли вітер дужчав, вони пригиналися до землі, немов хотіли проскочити під ним.

Так вони підходили до того місця, де перебувала Таня. Але й за два кроки її не видно було. Як і раніше, ця дівчинка здавалася самітною серед хуртовини, дівчинка, обличчя якої від поту взялося кригою, дівчинка, яка тримала на руках свого ослаблого друга. Вона ще

пробивалася вперед, але сили вже не було. Таня хиталася від кожного пориву вітру, падала, знову підводилася, простягаючи вперед тільки одну вільну руку. Раптом під своїм ліктем відчула вірьовку. Вона судорожно вчепилася в неї. Це могла бути вірьовка й од баржі, що вмерзла поблизу в кригу. Але все-таки, перебираючи рукою по канату, Таня гукнула:

— Хто тут? Допоможіть!

І несподівано наштовхнулася на батька.

В імлі, без будь-яких видимих ознак, не засліпленими снігом очима, не помертвілими від., холоднечі пальцями, а своїм теплим серцем, яке так довго шукало батька, відчула вона його близькість, упізнала його тут, у цілковитій темряві, в холодній пустелі, що загрожувала смертю.

— Тату, тату! — закричала вона.

— Я тут! — відповів він.

Змучена стражданням і втомою, Таня заплакала.

— Він живий, — сказала, підштовхуючи Колю до батька, і сама, голосно схлипуючи, припала чолом батькові до колін.

Батько присів навпочіпки і, зірвавши з себе шинелю, закутав дітей, що притулилися до нього.

— Що з ним? — Він теж плакав, його обличчя було мокре від сліз. А втім, може це сніг від дихання розтанув під його теплим шоломом.

Філько… Філько прибіг до нас, — промовив батько.

Філько, Філько! — повторила голосно Таня, хоча Філька не було тут.

Хвилину-дві вони не ворушилися. Сніг наповзав на них дедалі вище.

Батько сильно смикнув за вірьовку. Праворуч і ліворуч виринали червоноармійці. Не випускаючи бечови, вони, як кучугури снігу, виникали з хуртовини і зупинялися біля дітей.

Останнім підійшов червоноармієць Фролов, увесь обкутаний завірюхою. Його рушниця висіла за плечима, обличчя було в снігу.

— Знайшли! — зрадів він. — Я ж казав, що знайдемо. Інакше не могло й бути.

Червоноармійці оточили дітей і полковника, потім усі рушили серед хуртовини назад.

А з фортеці пролунав ще один постріл.

XVI

Давним-давно минув той день, коли Таня так хоробро змагалася з імлою і хмарами холодної хуртовини за свою живу душу, яку кінець кінцем батько знайшов і зігрів своїми руками.

На ранок вітер повернув і вщух. Тихо було на річці, тихо було і над горами — над усім Таниним світом. Вітер здув з кедрів і ялин сніг: ліси потемнішали. І Таня спокійно дивилася на них, не шукаючи нічого іншого.

Коля тільки трохи поморозив собі вуха і щоки.

Таня і Філько щодня відвідували його у батьковому домі, нерідко залишаючись на обід.

Тепер година обіду не здавалася Тані такою тяжкою, як раніше. Хоч і не так старанно батько частував її пирогами з черемхою, не так міцно цілувала її на порозі Надія Петрівна, а все-таки батьківський хліб, який Таня куштувала і так і сяк, здавався їй тепер іншим. Кожний шматок був солодкий.

І шкіряний батьків пасок, що лежав на канапі, теж здавався їй іншим.

Вона часто надівала його на себе.

І так добре Тані ще не було ніколи.

Але ж канікули не вічні. Закінчились і вони. Ось уже кілька днів Таня ходила до школи.

Вона носила книжки без ремінця та сумки. І завжди, перш ніж скинути хутряну доху, клала їх у роздягальні на піддзеркальник.

Сьогодні вона зробила так само.

Поклала книжки і, скинувши доху тільки з одного плеча, глянула в дзеркало, хоча завжди уникала дивитися в нього, бо це було те саме дзеркало, що колись так жорстоко покарало її.

Але тепер, втупивши погляд у скло, Таня розглядала не своє обличчя, не свої очі, де в глибині зіниць, як і тоді, ходили легенькі тіні, а інше видовище, що ніби аж ніяк не стосувалось її.

Вона розглядала юрбу дітей, які стояли півколом спиною до дзеркала.

Їхні погляди були звернені вгору. Учні читали газету, що висіла під залізною сіткою на стіні.

Женя стояла до стіни найближче.

— За такі справи її слід виключити з загону, — зауважила вона.

— Викинути просто геть, — сказав гладкий хлопчик, який прийшов до школи разом із Колею.

Не розуміючи, кого могли стосуватися ці слова, Таня не квапилася підходити.

Але все-таки, одвівши очі від дзеркала, вона підійшла до гурту. Газету вона впізнала. Це була районна газета, що її передплачував загін.

Вона спитала:

— Що тут таке?

Почувши її голос, діти повернулися до неї і зразу одвернулись, а тоді раптом почали хутко розходитися.

Таня звикла завжди відчувати поряд себе друзів, бачити їхні обличчя і, побачивши тепер їхні спини, була вражена.

— Що це значить? — вигукнула вона.

Ніхто їй не відповів.

Тоді вона піднесла руку до залізної сітки і прочитала:

"Шкільні справи.

У школі № 2 трояться страхітливі неподобства. Учениця сьомого класу Таня Сабанєєва під час бурану повезла кататися на собаках учня того ж класу Колю Сабанєєва. Хлопчик після цього пролежав у ліжку всі канікули. А учень того ж класу Білолюбський, що прибіг до фортеці повідомити про це Колиного батька, відморозив собі палець. Дітей врятували наші славні прикордонники. Але про що думають учителі та піонерська організація, якщо допускають у шкільному середовищі такі небезпечні для життя витівки?"

— Що це значить? — повторила Таня тихо і, озирнувшись, не побачила поблизу нікого, крім Філька.

Він стояв випроставшись.

І дівчинка зрозуміла, що це значить. Зрозуміла, що холодні вітри дмуть не тільки з одного боку, але й з іншого, не лише віють по річці, а й проникають крізь грубі стіни, навіть у теплому будинку наздоганяють людину і вмить збивають її з ніг.

Таня опустила руки. Доха сковзнула з її плеча і впала на підлогу. Вона не підняла її.

— Це ж неправда, Філько, — сказала вона пошепки.

— Звичайно, неправда, — теж пошепки відповів хлопчик і показав свій палець, замотаний довгим бинтом. — Мені зовсім не боляче. Що вони вигадали, не знаю. Але ти послухай мене. Послухай, Таню.

А Таня, відкривши губи, ковтала повітря, котре здалося їй тепер гострішим, ніж на річці, під час найсильнішого бурану. Її вуха нічого не чули, очі нічого не бачили. Вона сказала:

— Що тепер буде зі мною?

І, обхопивши голову руками, кинулася геть, прагнучи, за своєю звичкою, в сильному русі заспокоїти себе і знайти якийсь вихід.

Широко ступаючи, як ступають у сніг, вона йшла коридором, б'ючись плечима об стіну, наштовхуючись на малюків, які з вереском розбігалися перед нею. За рогом дівчинка обминула старого, який замахав на неї дерев'яною указкою. Вона навіть не вклонилася йому, хоча це був директор. Старий з глибоким смутком похитав їй услід головою і подивився на вчителя історії Аристарха Аристарховича Аристархова, який цього дня чергував у коридорі.

— Це вона, — сказав Аристарх Аристархович Аристархов, — і я зовсім не шкодую, що повідомив про цей випадок у редакцію.

А Таня все йшла коридором. І в рівному гомоні численних дитячих голосів, у якому зникав кожний окремий звук, кипіло й колотилося її серце. Що ж робити? Все перетинало їй шлях.

"А друзі? Де вони?" — думала Таня, хоча сама йшла від них і тепер ніяк не могла їх побачити.

Ніхто краще за Філька не знав, чи була в нього якась інша думка, крім тієї, щоб якнайшвидше допомогти Тані. А все-таки в цей день він не був задоволений ні своєю власною поведінкою, ні поведінкою друзів.

Спочатку він кинувся по коридору слідом за Танею, але, побачивши за рогом Аристарха Аристарховича Аристархова, його плечі, зведені надто високо, його байдужі окуляри, його руки, які охоплювали так

багато простору, що здавалося, нікому більше не лишалося місця на світі, хлопчик мимоволі спинився і вирішив повернути назад.

Але й у роздягальні Філько не побачив нічого доброго. В темряві між вішалками біля газети все ще юрмилися діти. Танині книжки впали з піддзеркальника на підлогу. Тут же, на підлозі, валялася хутряна доха, яку нещодавно подарував їй батько. По ній ходили. І ніхто не звертав уваги на сукно та бісер, якими було її вигаптувано, на її облямівку з борсукового хутра, що виблискувала під ногами, мов шовк.

Засвоївши дивну звичку час од часу міркувати про те, що бачиш, Філько подумав, що коли б старовинні воїни — і не тільки старовинні, а й інші, ті, яких він бачив сьогодні під суконними шоломами з червоною зіркою, не допомагали один одному в поході, то як би вони могли перемагати? Коли б друг згадував про друга лише тоді, коли бачить його, і забував про нього, тільки-но друг вирушив у дорогу, то як би той міг повернутись назад? І коли б мисливець загубив на стежці свій ніж і не наважився спитати зустрічного про нього, то чи зміг би він спокійно заснути в лісі, біля багаття?

Міркуючи так, Філько став на коліна у пил серед юрби. Йому наступали на пальці. Але все-таки хлопчик зібрав Танині книжки і, вхопивши Танину доху, намагався видерти її з-під ніг.

Та це не легко було зробити. Наступивши на неї важкими валянками і не рухаючись з місця, на ній стояв гладкий хлопчик, якого Таня називала бестією. Він кричав на Колю:

— Я це можу повторити тисячу разів! Так, можу повторити: треба вигнати твою Таню геть із загону.

А Коля у теплій шапці — він ще не встиг її зняти, — звівши бліде обличчя, мовчки дивився гладкому хлопчикові в очі, і від гніву в нього перехопило подих.

Він тихо вимовив:

— Ну, скажи ще щось про неї, і я не подивлюся, що ти такий гладкий, я скручу тебе, як цуценя, і викину на вулицю!

— Це ти мене скрутиш? — голосно зареготав хлопець. — Та ти мене й з місця не зрушиш?

Коля схопив його за руки, але, ослаблий після хвороби, не міг навіть похитнути.

А тим часом гладкий хлопчик уже звів над Колею руку, готовий дати йому стусана.

Тоді Філько, ні про що більше не думаючи, розпрямив долоню, дуже тверду від звички хапатися за дерева, і ребром вдарив гладкого хлопчика під коліна так сильно, що той сторч полетів на підлогу, так і не вдаривши Колю.

Філько швидко вихопив доху, обережно обтрусив з неї пил і повісив на гачок. Отак, зробивши одразу дві справи, він негайно взявся за третю. Підійшов до приголомшеного гладкого хлопчика і, піднявши його за плечі, обережно поставив на ноги.

Потім посварився на нього хворим пальцем, на якому теліпалася вже зовсім брудна пов'язка.

— Ти у нас в місті і в школі ще зовсім чужий, — сказав Філько, — і я тебе дуже прошу: будь хоч раз людиною. І ти будеш нею, даю тобі слово честі!

Він сказав це саме вчасно, бо цієї ж хвилини помітив Аристарха Аристарховича Аристархова. Руки у нього були цього разу опущені і не займали багато місця, бо рядом з одного боку стояв Костя-вожатий,

людина ще зовсім молода, а з другого — директор, старий і добрий чоловік.

— Зараз же відшукайте Тетяну Сабанєєву і покличте її до мене, — сказав Аристарх Аристархович.

У голосі вчителя не було жодного лагідного звуку.

Гладкий хлопчик і Філько перезирнулися. Потім обидва глянули на Колю і низько вклонилися Аристарху Аристарховичу Аристархову.

Ім уже не хотілося ні битися, ні сваритись.

Де ж ми її знайдемо? — сказали обидва. — Ми її ніде не бачили. Як же ми покличемо її до вас, Аристархе Аристарховичу?

Сказавши так, вони трохи відступили і, обнявшись, пішли коридором, неголосно наспівуючи відому всім пісеньку:

Громадо, громадо, єдина сім'я!.. Гренадо, Гренадо, Гренадо моя!..

XVIII

Увесь ранок вони співали цю пісеньку, а Таня все не приходила в клас. Коли ж вона не прийшла на уроки і в останню годину, хлопці замовкли. Сиділи тихо, як і всі інші, але пальці не тримали пера, мозок нічого не запам'ятовував.

Такою ж тихою і неуважною була й Олександра Іванівна. Вчителька всім подобалася своєю красою й веселістю, але тепер вона хвилювалась, і зірочка у неї на грудях сяяла ніби не так яскраво, як досі.

Де ж вона, куди могла піти? Ось уже останній урок, а Тані немає ні тут, ні вдома. Невже ми не знайдемо її, діти? — питала Олександра Іванівна. — Є ж у неї друзі! Чи їх нема — виходить, так?

Дивний вигляд має спустіла після занять школа. Гомін вщухає, мов дощ, який раптово пролився над лісом. Під вагою краплин ще крутиться на осиці листя, а серед ялин уже блукає мовчання.

Тихо і в школі. Тільки інколи, ніби остання краплина, що впала з гілки на корінь, десь у кінці коридора продзвенить дитячий голос або, наче вітер по каменю, промчать по цементних плитках чиїсь швидкі ноги.

А сьогодні довго лунали кроки! Діти блукали коридором і в кінці його і на початку. Вони виходили на подвір'я, обходили навколо вартового, якого Таня майстерно 1 виліпила із снігу. Вологий вітер проїв його плечі, на шоломі висіли бурульки, а все-таки він дивився далеко, він і досі бачив суворе море.

— Може, вона знову пішла на річку, — сказав Коля Фількові.

"А може, вона знову стоїть сама в гайку і плаче", — подумав Філько.

Вони розійшлися біля воріт.

Коля прибіг на ковзанку. Він спустився до барж, пройшов стежкою, котру засипав сніг, ступив на край чистої криги. Важко було впізнати річку тепер. І поблизу, і вдалині спокійно лежав сніг. Холонули і блищали гори. Навколо ковзанки не гойдалися гірлянди з ялинових лап. Вони впали, їх поховали замети, мов сипучі піски.

Коля кілька разів гукнув Таню. Але річка навколо тільки засліплювала його і мовчала.

А зовсім на іншому кінці міста — в гайку — кликав Таню Філько. Він стояв на узліссі в кущах, як стояв уже одного разу. Тоді падав перший сніг, такий легкий, щог здавалося, його разом з гайком можна було винести на долоні. А тепер під вагою снігу зігнулися віти старих ялин, вгрузли у нього по груди молоді берези. Але Філько все-таки гукав. І коли б хоч луна відповіла на його благання і крики, він би ліг під кущі і заплакав — дарма що був сам.

Проте ніхто не відповідав. І Філько пішов назад, грузнучи в глибокому снігу.

З Колею вони знову зустрілися біля воріт. Потім залізли у роздягальню, в найдальший куток, і тут у тривозі подивилися один одному в очі.

— Що тепер робити? — спитав Філько.

І раптом почули тихий плач. Плакав хтось у темряві біля стіни, де сторож складав дрова для груби.

— Таня! — крикнули вони обидва.

Але це плакала Женя, втиснувшись між стіною і грубою, її обличчя не було видно.

Філько взяв дівчинку за плечі і повернув до себе.

— Ти нікуди не ходила? — спитав він.

— Ні,— відповіла Женя.

— Так чого ж ти плачеш?

— А може… — сказала схлипуючи Женя, — може, вона вже вмерла.

Тоді Коля, який ні про що не питав і ні про що не говорив, пішов у куток і сів на підлогу, притиснувши голову до колін.

А тим часом нагорі в кімнаті, про яку всі забули і де звичайно зберігалося піонерське майно, спала Таня.

Прапорці та плакати на довгих древках з усіх боків оточували її. Портрети висіли похило, як птахи, от-от готові злетіти, барабани валялися на підвіконні, сурми блищали на цвяхах.

Піонерське майно! Світ звучних речей дивився на неї з кутків.

Як гірко було розлучатися з ким навіть у сні!

Навіть у сні, кажу я, бо милостивий сон помітив, як тяжко було Тані, прийшов до неї, і вона міцно заснула в тому кутку, де з самого ранку просиділа на товстому матраці, набитому тирсою.

Але й добрий сон не міг нічого вдіяти з її невсипущою уявою.

І снилися їй збори ланки.

Снилося Тані, немов у цій самій кімнаті, де вона спить, сидять її друзі — хто де: на барабанах, на табуретках, на дерев'яній кобилі, оббитій чорною клейонкою. їхні рухи грізні, обличчя суворі, і очі дивляться просто в Танине серце, але не досягають його. їхні погляди мигтять і ламаються, мов промінь, закритий раптово рукою.

Судіть її страшною помстою, — каже людина, яку Таня не знає.

Дивно вдягнена ця людина: до шинелі пришито пелеринку, на плечах блищить комір з куниці, а обличчя зовсім не видно: довге волосся закриває його з боків.

— Судіть її,— каже людина знову, — вона жорстока.

— Так, так, вона жорстока, — повторює за незнайомим Женя. — Це вона звеліла засмажити мою красиву рибку. А рибка була золота.

— Судіть її — вона заздрісна.

— Так, так, вона заздрісна, — повторює гладкий хлопчик. — Вона заздрить Колі, це ми всі бачили. Вона повезла його у буран, щоб зовсім занапастити.

Голос у Тані занімів, губи змертвіли, вона не може нічого сказати.

І людина в пелеринці підходить до неї ближчі, а Таня відступає до стіни. Вона з острахом упізнає в незнайомій людині Гоголя, портрет якого висить над дверима.

— Ох, я така нещасна! — ледве чутно шепоче Таня. — Хто захистить мене? Я нічого не знаю.

Вона переводить свій погляд трохи вище і бачить: світлі хмари, що пропливають в небі, зазирають нишком у вікно. Всі вони високі, всі одягнені в блискучі лати, і той блиск, падаючи на підлогу, дзюркотить і лелить, наче маленькі струмочки.

І всі вони прямують до Тані.

Дівчинка підбирає ноги і легко відривається од землі.

Вона летить, як літають у снах. Ніхто не може її наздогнати. Вже давно зникла кімната, далеко внизу лишилося любиме Танине дерево, що росте під вікном на подвір'ї. Як спритно вона обігнула його верхівку, не зачепивши жодного листочка!

Від стежки, якою Таня тепер іде, навкруги простягається широкий світ.

Вона піднімається на гору. Кущі лохини шумлять у неї під ногами. А стежка стає дедалі стрімкіша, вода й камінці дзвенять, падаючи вниз.

Перед Танею далеко по узгір'ю розкинувся ліс. Але що то за дивний ліс! Вона ніколи такого не бачила. Це не ліс, не дрібнолісся, які вона знає з дитинства. Низенькі дерева простягають над самісінькою землею свої гілки, вкриті білими квітами. В тихому повітрі кружляють пелюстки, ніжно рожевіючи на сонці.

— Що це? — питає захоплено Таня.

І чує відповідь:

— Це, Таню, квітують сади.

"А де ж ялиці? — хоче спитати Таня. — Я їх не бачу зовсім".

Але ліс зникає.

Дівчинка іде далі вже по рівній дорозі, де немає ні каміння, ні схилів, і зупиняється на межі житнього поля. Тіні знайомих орлів пливуть по ньому, і перед Таниними очима поле коливається вгору й униз, мов небо під час хитавиці. А жито шурхоче, й треться колосок об колосок.

— Як красиво! Що це? — питає, завмираючи, Таня.

І в рівному гомоні поля чує:

— Це дозрівають наші хліба.

— Ох, я люблю, я люблю, — нечутно шепоче Таня. — Чи все це сон? Усе сон! Ну звичайно, я сплю. Адже ми живемо так далеко.

Але сонце раптово темнішає. І Таня бачить, як над полем у клубах туману на неї мчить чорна хмара. Ніколи не бачені, тонкі, як волосинки, блискавки стрибають у шумливе жито, і Таня від жаху падає на коліна. Довгий грім прокочується небом від краю до краю.

Сон закінчився, але Таня не прокинулась, і грім усе ще гуркотів.

Перед дверима кімнати у коридорі стояло маленьке дівчатко. В нього на шиї висів барабан. Воно стукало і пильно дивилося, як плигають легенькі палички.

Воно тренувалося.

І на цей грім, на його відгомін, що розлігся в лункому коридорі, піднялися східцями спочатку Коля, за ним Філько й Женя, а потім важко ступав гладкий хлопчик. Костя-вожатий ішов поряд з Олександрою Іванівною, і голоси їхні були тихі — вони не будили луни під стелею.

А дівчатко все било в барабан.

Коля зупинився біля дверей і почекав, поки підійшли інші.

— Ось вільна кімната, — сказав він, — ми можемо тут провести збори ланки.

Він одчинив двері і зайшов тихо перший, не роздивляючись по сторонах. Але й не дивлячись, він шукав Таню то в думках, то серцем, весь час думаючи про неї. І несподівано побачив її у кутку на товстому матраці, які підстеляють під ноги, коли стрибають у висоту.

Коля хотів покликати дівчинку, але промовчав. Він сів навпочіпки, щоб доторкнутися до її плеча, і не доторкнувся, бо вона міцно спала, і вії в неї були ще вологі, а обличчя уже просохло від сліз.

І Коля, обернувшись до товаришів, замахав руками. Всі зупинилися, дивлячись, як спить Таня.

— Нехай спить. Не чіпайте її ніхто, — прошепотіла Женя, бо серце в неї було не зле, хоча вона частіше, ніж інші, доводила Таню до сліз. — Невже ми на можемо провести ці збори без неї? — додала вона. — Адже Коля нам усе розповів, ми знаємо правду.

Олександра Іванівна трохи подумала. Вона подивилася в обличчя кожному і побачила, що це бажання було добрим. Вчителька приклала до рота руку. Вона мимоволі усміхалася.

— Звичайно, можемо, — промовила. — Я думаю, що Костя зі мною погодиться.

І Костя-вожатий, теж глянувши в обличчя кожному, побачив, що це було спільне бажання.

— Хоча я й за піонерську дисципліну, — сказав він, — але в цьому разі ми проведемо збори без Тані. Це спільне рішення. А якщо так, то ми можемо все.

Тоді Коля поманив до себе Філька і сказав йому:

— Якщо ми можемо все, то вийди звідси і шепни барабанщику, що я його зараз уб'ю.

Філько вийшов.

Він злегка вдарив дівчатко по спині. Але й від такого слабкого удару воно присіло, ноги в нього підігнулися. Воно перестало стукати.

— Людина спить, — сказав Філько, — а ти гуркочеш на весь світ. Невже в тебе немає совісті? Хоча б найменшої, яка у тебе могла б усе-таки бути відповідно до твого зросту?

І всі пішли, нечутно ступаючи один за одним. За ними йшло дівчатко з барабаном, піднявши палички вгору.

XIX

Діти не розбудили Таню. Вона прокинулася серед тиші і пішла сама. Рум'яне від заходу сонця повітря проводжало її до самого дому. Воно полегшило їй груди, голову, плечі, але на серці все ще було неспокійно.

Як вона скаже про все це матері, як зможе засмутити її?

Але вдома, крім старої няньки, дівчинка знову нікого не застала.

І Таня вперше розсердилася на свою матір.

Вона не попрохала у няні чаю, нічого не з'їла і, не роздягаючись і не роззуваючись, лягла в ліжко, хоч мати завжди вчила її охайності.

"Проте нехай, — вирішила Таня. — Що ж я зробила поганого і хто винен, що все так сталося, що немає в мене ані сестер, ані братів, що я самотньо чекаю тепер невідомої кари, що нянька стара і що вдома нема

до кого мовити слова? Що я завжди, завжди сама? Хто в цьому винен — чи не мати? Адже батько чомусь покинув її. Чому?"

Таня довго лежала, не запалюючи світла, поки її погляд, спрямований у темряву, не втомився й повіки не згасили його.

Таня ніби й не дрімала, готова зразу підхопитися на материн голос або на звук її кроків.

Проте вона не почула їх.

Мати торсонула її за плече. Таня прокинулася. Світло вже горіло, але сон ще не покинув її, і серед неясних речей та почуттів, що оточували дівчинку у сні, вона побачила схилене над собою обличчя матері. Воно було теж неясне, на ньому відбилося хвилювання й незадоволення, неначе тінь вкрила його. Погляд її був нерухомий, і Тані раптом здалося, ніби мати підвела руку, щоб ударити її.

Вона скрикнула й сіла.

А мати тільки хмурилася.

— Чому ти спиш одягнена? — спитала вона. — Я ж просила тебе не робити цього. Роздягнись!

Та не про одяг думала мати — Таня бачила це…

— Вставай, — сказала мати, — і напийся чаю. Я тільки-но розмовляла у школі з директором. Мене викликали. Та вставай же, мені треба поговорити з тобою.

Таня не поворухнулася, не встала.

Дівчинка сиділа, вчепившися за край дерев'яного ліжка, і мати сіла поряд з нею на постіль.

Вона ледь доторкнулася до Тані. Але й у цьому легкому дотикові дівчинка відчула, що мати засмучена.

— Як же це так усе в тебе сталося? — спитала мати.

— Це неправда, — відповіла Таня. — Невже ти повірила?

І голос у неї був приглушений, ніби затуманений її довгим мовчанням.

Вона сьогодні не сказала і двох десятків слів.

— Я не повірила, і ніхто не повірив, крім Аристарха Аристарховича. Він навіть вимагав, щоб тебе виключили.

— Чому? — глухо спитала Таня.

— Він смішно про це говорив, — сказала мати. — "Через те, — казав він, — що ти засмічуєш дитячі кадри". Так, він дуже смішно про це казав, — повторила мати і всміхнулась.

А Таня лишалася серйозною.

Мати вела далі:

— Але в тебе багато друзів — цьому я рада, і Олександра Іванівна тобі друг, і директор у вас добра й розумна людина, хоча він дуже сердився на твого батька.

— Хіба й тато був там? — спитала злякано Таня.

— Був.

Мати прикрила очі, обличчя в неї за цей вечір ніби змарніло.

Не цей випадок з газетою засмучує мене, Таню, — тихо сказала вона, — але ти: ти ж нічого мені не розказуєш. Я про все довідуюся випадково: про Колю, про твою дивну поведінку й дивні бажання, за які діти називають тебе диким собакою динго. А вдома ти тепер завжди мовчиш. Невже ти боїшся мене, чи не поважаєш, чи не любиш? Скажи!

Таня хитнула головою. Їй важко було говорити.

— Я завжди сама, я завжди сама, — ледве чутно промовила вона. І додала ще тихіше: — Чому від нас пішов батько? Хто винний у цьому, скажи мені.

Тепер хвилину чи дві, а може й більше, мовчала мати.

І Таня ні разу не подивилася на неї: не наважувалася це зробити.

Але раптом вона почула рівний і спокійний голос матері. Жоден звук не дрижав на її губах.

— Таню, — сказала мати, — люди живуть разом, якщо люблять одне одного, а якщо не люблять, то вони не живуть разом — вони розлучаються. Людина вільна завжди. Це наш закон на вічні часи.

Тоді Таня наважилася подивитися на матір, спочатку обережно, знизу вгору, повернувши шию, як маленька пташка, котра, перш ніж злетіти з гілки, роздивляється, чи немає в небі небезпеки.

Мати сиділа нерухомо, високо підвівши голову. Але обличчя в неї виражало страждання, наче хтось катував її словами або залізом — однаково, але катував жахливо.

"Хто це зробив?" — подумала Таня з жалем, уважно вглядаючись у материне обличчя.

А з цього блідого обличчя на неї дивилися найчудовіші в світі очі — очі її матері, по вінця наповнені слізьми; вони блищали на зіницях, і під віями, і в куточках її темних повік.

— Чи не ліпше, Таню, нам кудись виїхати? — сказала мати.

Таня схопилася за груди.

— Мамо, — крикнула вона здивовано і з глибоким жалем, — ти й досі любиш його!

Вона обняла матір за голову, гарячою щокою притулилася до її волосся, обдаючи його своїм диханням.

Мамуню, не слухай мене, не слухай, рідна! Я вже нічого не розумію. Все крутиться переді мною.

І цієї хвилини привиділося Тані, що весь світ справді крутиться над її головою. Він здався їй дивним, мов незрозуміла куля, про яку співає в своїй пісні юний Максим:

Крутится, вертится шар голубой, Крутится, вертится над головой...

Мов куля, крутився й навколишній світ— то матовий, неначе вечірній туман за вікном, то блакитний і блискучий, як рідна річка, освітлена вранці сонцем, як сад і поле, що їй снилися.

Крутится, вертится — хочет упасть…

— Мамо, не треба їхати звідси, — шепотіла Таня, плачучи разом з матір'ю.

XX

Різна буває любов, — сказала дебела дівчинка Женя.

Вона сиділа з Танею у своїй кімнаті біля вікна, перед великим акваріумом.

Дівчатка вже не ворогували. Обидві дивилися крізь скло і воду на вулицю, там уже давно настала весна. Але вода і скло спотворювали її. Маленькі полонені рибки хвостами роздрібнювали величезне сонце, що вільно пливло мимо, і на тонких променях, як чарівні танцюристки на канатах, танцювали над парканом порошинки. Старий мідник кричав на перехресті, стукав по залізній рейці, і Тані здавалося, що це він разом із своїм залізом приніс на плечах у місто весну.

— А ти коли-небудь любила? — спитала Таня.

— Любила, — відповіла Женя, — тільки це було давно, ще в третьому класі.

— Але як ти про це довідалася?

— Дуже просто. Він, було, просить: "Женю, покажи мені задачу". А я знаю, що показувати не можна. "Не буду", — кажу собі. Але він скаже: "Женю, я більше не дражнитиму". Ну, й покажеш. Нічого не могла вдіяти зі своїм серцем. А тепер минуло. Побачила, що погано почала вчитися, й кинула. Вирішила — досить!

— Як же це ти зробила? — зацікавлено спитала Таня.

— Дуже просто! Перестала дивитися на нього. Не дивлюсь, не дивлюсь — і забуду.

Таня випросталася, але не перестала дивитися на скло і на воду, потім без усмішки, уважно глянула на подругу.

Всім серцем вона позаздрила її круглим щокам, її тверезій голові, повній таких надзвичайних думок, і зітхнула. Разом із зітханням у неї з грудей вирвався тихий свист.

— Не свисти, — сказала Женя, — це приносить у хату нещастя.

І Таня стримала дихання в цій хаті, де взимку розквітали царські кучері і серед тонких водоростей жили золоті рибки.

Подруги помовчали.

— Так, це правда, — вимовила Таня, — різна буває любов. — І раптом пішла, не сказавши більше ні слова.

А старий мідник все ще кричав на перехресті, дзвенів залізом, і за вікном була весна.

В гайочку за Таниним будинком теж була весна, та ж сама. Вона підняла траву коло підніжжя кам'яних берізок, свіжим мохом зігріла коріння синіх ялиць. І ялиці похитували своїми густими, важкими вітами, самі на себе навіваючи теплий вітер.

Таня покликала Філька. Той сидів на дереві, дриґаючи босими ногами. Гострим, мов шило, ноясем він застругував олівця. На колінах у нього лежали зошити і книжки — важкий для хлопчика тягар, від якого

гнулася не тільки його голова, а й. вершини дерев ніби хитались, і весь ліс навколо ходив ходором.

Хлопець старанно вчився.

І Таня від того страшного дня на річці не залишала його. Вони разом готували уроки, і її бистра пам'ять допомагала обом.

Таня схопилася за товстий сук, підстрибнула і теж опинилася на дереві.

Це була даурська береза, майже без листя. Вона криво виросла над землею. І на ній було дуже зручно сидіти поряд!

— Завтра останній іспит, — докірливо сказав Філько, — а ти зникаєш на цілу годину. Сама все знаєш, а інша людина хай гине. І вона загине. Присягаюсь тобі. І, щоб не загинути, тій людині треба вчитися, — гірко зауважив Філько, — а тебе, коли треба, нема.

Філько, — сказала Таня, — ти міг би й сам вивчити цю теорему за той час, що я ходила до Жені.

— А що ти скажеш, — сумно заперечив Філько, — коли я її вчу, вчу, а вона від мене котиться, мов на колесах?

— Тоді швидше почнемо.

Таня взяла у Філька свій зошит.

— Якщо дві окружності мають спільну точку… — сказала вона, позираючи на листя, що кипіло від вітру.

Але Філько все ще стругав олівець, і його мисливський ніж на сонці виблискував, наче крило лісового голуба.

— Ні, зачекай, — сказав він, — ти спершу признайся мені: ти справді сьогодні на світанку підеш з Колею на мис?

— Я й не приховую цього.

— І задля цього ти наділа своє найкраще плаття, а тепер лазиш по деревах, аж ніяк не шкодуючи його?

— Так.

— А якщо Коля злякається і не прийде на мис?

— Він прийде, — сказала Таня, не відводячи погляду від листя.

— А якщо дізнається батько?

— Він не дізнається.

— Хіба ти не боїшся, що хто-небудь скаже йому?

Таня знизала плечима.

— Крім тебе, ніхто не знає. А ти не скажеш.

Проте все-таки вона підозріливо глянула на нього: чи не сміється він.

Але ніколи в житті Філько не був такий серйозний.

— Я знаю це місце, — в роздумі сказав він. — На світанку там завжди пасуться фазани. Добре стріляти їх у цей час... Але ти не йди. Я тебе прошу, як дівчинку.

— Ні, я піду, — відповіла Таня.

І з її голосу Філько зрозумів, що й Таня уперта.

— Все, про що він міг спитати, — спитав; все, що він міг сказати, — сказав. Що ж лишилося зробити?

Він мовчки подивився на Таню. Сонячне світло горіло на її обличчі, на руках, на легкому, красивому платті, яке Бона не боялася зіпсувати. І він подумав:

"Даремно все-таки я про це питав. Вона нічого не боїться".

І тієї ж хвилини в Таниних очах він побачив незвичайний страх, якого ніколи не бачив ані в її погляді, ані на її обличчі.

Він лякливо одсунувся:

— Що з тобою?

— Гусениця!.. — крикнула Таня.

Вона міцно затиснула плаття на шиї і з жахом повторила кілька разів:

— Гусениця, гусениця! Ось тут вона! Гидко! Одрізай швидше!

Тільки якусь мить Філько вагався, поглядаючи на свій ніж, яким добував мурашиний сік, різав сірку і робив стільки приємних для Тані речей.

І раптом, змахнувши ним, відкраяв чималий шмат Таниного плаття.

Нічого не відчуваючи, крім огиди й страху, Таня в першу мить все ще стискала в руці відшматовану тканину, потім поволі розгорнула її. Замість страшної гусениці у неї в руці лежав звичайний сучок.

Жах на Таниному обличчі змінився здивуванням, здивування — розпачем, коли вона побачила на своєму платті величезну дірку. Вона сплеснула руками:

— Як же тепер я піду? Навіщо ти це зробив, Філько?

— Навмисно, — сказав він, — хоча ти сама мене просила про це. Але, може, тепер ти не підеш на мис?

— Все одно піду. Я піду, я піду! — закричала Таня і, скочивши з дерева, побігла, потонула в гаю.

Філько навіть не помітив, як вона щезла серед чорних і білих беріз.

Наче вихор поніс од Філька друга.

Він лишився на дереві сам. Геометрія, що лежала на колінах у— нього, впала в траву. Смугастий бурундук, найцікавіший з усіх, хто жив у цьому гаю під корінням даурської берези, підійшов до книги і зупинився. Передніми лапами він тримав горіха, якого тягнув до своєї нірки.

Філько сердито жбурнув у бурундука ножем. Гострий ніж встромився у землю перед самісінькою мордою звірка.

Бурундук упустив горіх і зник.

А Філько поволі сповз із дерева, підняв горіх, поклав його на долоню і зважив — горіх був повний. Хлопчик деякий час дивився на нього і думав про Таню, а потім вирішив, що все-таки кожний горіх треба розкусити, і розколов його.

Вночі місто спало. І хоча кожний звук, що лунає вдалині, здається вночі близьким, та не було чого слухати в німій тиші міста. Ніхто не ходив по його вулицях.

Тільки Таня продовжувала свою путь.

Одного разу вона вже йшла по цій дорозі в такий час. Але тоді поряд був Філько, він ніс на плечі її вудочки. Обоє трохи дрижали від холоду, бо була осінь і на світанку листя кружляло і наздоганяло вітер, не торкаючись землі. І зірки тоді горіли тільки на самісінькому обрії. А тепер вони не зникали з неба, дожидали зорі, щоб дружно покинути його.

І, поки зірки горіли в тиші, Таня йшла і йшла сама при їхньому світлі, прямуючи до лісистого мису.

Вона увійшла в ліс і вибрала для себе широку стежку, де було світліше, ніж під деревами. Довге коріння і тіні лежали на її шляху. Але їй не було страшно. Тільки вологе листя вільхи коли-не-коли трохи лякало її, торкаючись обличчя. Вона, замислившись, відхиляла його рукою.

Вона думала: що робити, якщо Коля скаже1 їй про любов? Що робити? Учора він прийшов до неї і попросив: "Приходь. Я прошу тебе,

приходь заради мене. Адже я ще не бачив як слід світанку в лісі. Приходь".

І ось за мить вона прийде.

Що робити? Що взагалі робити, коли тобі освідчуються в коханні, а в тебе є мати, для якої ти єдина в житті, у якої немає нікого більше?

Таня трохи тремтіла, думаючи про це, і загорталася в лікарський халат, який потай узяла в матері.

А ліс манив усе далі, ведучи її своїми стежками до мису, де лежало величезне каміння.

Коля вибрав тут собі зручне місце. Він сидів і чекав, поглядаючи у напрямку лісу. А під зірками, що вже згасали, починав біліти пісок і, немов після дощу, блищали камінці.

Таня з'явилася перед Колею зненацька. Він не впізнав її в білому халаті і кинувся геть од неї. Таня покликала його. Він відгукнувся. Але ніяковість минула не відразу.

Час тягнувся поволі. Вони мовчки йшли назад до узлісся, де, неначе веретена, оповиті пряжею, стояли в диму гостроверхі ялики.

Вони вибрали модрину з широкими вітами і стали під нею.

— Навіщо ти наділа цей халат? — спитав Коля.

Таня відповіла:

— У мене тепер немає красивого плаття, що так подобалося тобі.

— Навіщо ти говориш про своє красиве плаття, я його зовсім не пам'ятаю. Я думаю тільки про тебе.

— Завжди? — спитала Таня.

— Завжди. Навіть тоді, коли я не бачу тебе. Ось що для мене дивно.

— Так, це дивно, — сказала вона.

Потім вони сіли під модриною і прислухалися, як тріщать над головою гілки. Це прокидались у своїх притулках птахи. Над вершиною найближчої ялини замахала крилами горішанка і полетіла кудись, лишивши за собою в темному повітрі невиразний слід.

— Це дуже дивно, — повторила Таня, стежачи за її льотом. — Ось вона провела тут, серед гілок на ялині, довгу ніч. А тепер на світанку полетіла… Виходить, ти думатимеш про мене завжди, навіть тоді, коли мене тут не буде? Я скоро поїду.

Коля тихо скрикнув. Він не посоромився крикнути, почувши слова, які за мить перевернули всю його душу. А Таня з усіх сил намагалася стримувати свій голос.

— Хіба ти хочеш виїхати звідси? — спитав він.

— Так, я вже вирішила. Нехай батько лишається з тобою і з тіткою Надею — вона теж добра, він любить її. А я ніколи не покину мами. Нам треба виїхати звідси, я це знаю.

— Але чому, скажи мені? Хіба ти ненавидиш мене, як і досі?

— Ніколи не кажи мені про таке, — глухо промовила Таня. — Що зі мною було раніше, не знаю. Але я дуже боялася, коли ви до нас

приїхали. Адже це мій батько, а не твій. І, можливо, тому я була несправедлива до тебе. Я ненавиділа і боялась. Але тепер я хочу, щоб ти був щасливий, Колю…

— Ні, ні! — закричав він, хвилюючись і перебиваючи її.— Я хочу, щоб і ти була щаслива, і твоя мати, і батько, і тітка Надя. Я хочу, щоб щасливі були всі. Хіба не можна так зробити?

— Може, й можна, — замислено відповіла Таня, — не знаю.

І вона замовкла, думаючи про своє власне щастя і про щастя батька та матері.

Вона сиділа тихо, притулившись спиною до темного стовбура широкої модрини, ніби їй хотілося спертися на щось більш стале, надійніше, ніж її неясні думки, що невиразно юрмилися в голові.

Проте і модрина злегенька хиталася од сили досвітнього вітру. Він віяв з річки по вершинах, розгойдуючи їх.

Світанок котився за ним, немов прибій бився в стрімку стіну лісу.

А над річкою в небі вже не було жодної зірки.

— І мені б хотілося, щоб усі були щасливі,— сказала Таня, невідступно дивлячись вдалину, на річку, де в цей час виглянуло і блиснуло сонце. — І ось я прийшла до тебе. А тепер піду. Прощавай, уже сонце зійшло.

І Таня підвелася з трави, повернулась спиною до річки і пішла навмання лісом.

Коля наздогнав її на стежці, де осторонь серед ялин тихо стояли кедри.

— Таню, не йди! — крикнув він. — Хіба ти мені все сказала? Хіба це все?

— Звичайно, все, — відповіла вона здивовано. — А хіба тобі ще щось потрібно, Колю?

Він не насмілився подивитись на неї ніжно: він боявся, що почервоніє, і опустив очі.

А вона з милою і лагідною увагою дивилася на його обличчя.

Тоді він нахилився і губами притулився до її щоки.

Вона не відхилилася.

Скрізь було тихо.

І раптом два гучні постріли розірвали лісову тишу і покотилися луною в горах.

Невисокий кедр махнув гілками, і величезний зелено-золотавий фазан упав до ніг дітей.

Вони злякано розбіглися.

Фазан тріпнув крилами і завмер. Ще один фазан, з білими вухами, пролетівши навкіс, зигзагами, мертвий припав до землі біля Тані.

З-за грубих ялин на стежку вийшов батько, а за ним з'явився Філько.

В обох були рушниці, і голубий димок кружляв між дерев над їхніми головами.

— Чудово! — сказав батько.

Таня підбігла до нього.

Він наче анітрохи не здивувався, побачивши їх тут, у лісі. Він лагідно взяв її під руку і сказав:

— Діти, час додому. Сьогодні останній іспит.

А Філько підібрав птахів і, закинувши їх за плечі, став поряд з Колею.

— А ми, друже, тут полювали, — пояснив він. — Багато фазанів пасеться на мису вранці.

Коля тремтів. Філько зняв свою куртку, накинув йому на плечі і теж узяв його під руку.

Але стежка була завузька для двох. І вони пішли один за одним, а Таня з батьком ішли попереду.

Вона горнулася до нього, щоб плечем не збивати роси з дерев. Зрідка вона зводила очі й дивилася батькові в лице. А він ішов стежкою прямо, не боячись роси, наступаючи на коріння. Батько не кружляв лісом. Він був простий, усміхався їй і міцно тримав її.

— Як ти схожа на матір у цьому білому халаті! — сказав він.

А Таня раптом взяла батькову руку і поклала собі на плече так, як було під час першої зустрічі. Потім погладила її, вперше поцілувала.

— Тату, — сказала вона, — милий мій тату, пробач мені. Я на тебе раніше сердилась, але тепер усе розумію. Ніхто не винен: ні я, ні ти, ні мама. Ніхто! Адже багато, дуже багато є на світі людей, що гідні любові. Правда?

— Правда, — сказав батько.

— Чи пробачиш ти мені коли-небудь мою злість? Я більше не сердитимусь. А ти, — спитала Таня тихо, — не сердишся на мене, що я була тут, у лісі, так рано, з Колею?

— Ні, моя мила Таню. Я ж знаю: гарно в лісі на світанку!

XXII

Вже не було весни. Обміліла річка, на березі виступило каміння, і ще до полудня нагрівався на узбережжі пісок.

Блиск над водою став гостріший, дрібніший. Літня спека била тепер прямо в гори, і по гарячих течіях повітря повільно злітали у височінь орли. Тільки з моря іноді долинав чистий вітер, який раптом змушував гомоніти ліси.

Таня востаннє обходила берег, прощаючись з усіма. Вона йшла по піску поряд із своєю тінню, і річка бігла біля самісіньких її ніг, як друг, проводжала Таню в путь.

Довга піщана коса перетнула їм обом шляхи.

Таня зупинилася. На цій косі вона любила вранці купатися з Фільком. Де він тепер? Увесь ранок вона даремно шукає його скрізь. Він утік, не бажаючи прощатися з нею. Ніде не може вона його знайти.

Чи не сама в цьому винна? Дуже часто протягом року, для Тані такого рясного на події, вона забувала про друга, якого колись обіцяла ніколи не зраджувати! А він її ніколи не забував, завжди поблажливий у дружбі.

І тепер, залишаючи милі місця, Таня вдячно думала про нього, старанно шукала.

— Філько, Філько! — гукнула вона голосно.

Вітер поніс її голос до самого краю коси. І там, із-за піщаного пагорба, підвівся Філько і став на коліна біля води.

Таня побігла до нього, занурюючи свої ноги в пісок.

— Філько, — сказала вона з докором, — мати мене чекає на пристані, а я шукаю тебе з самого ранку. Що ти робиш тут, на косі?

— Так, нічого, мало-мало, — відповів Філько. — Мало-мало лежу.

Він промовляв тихо, його очі були ледве розплющені. Таню розсмішив його сумний вигляд.

— Мало-мало, — повторила вона сміючись і раптом змовкла.

Він був без майки. Його плечі, залиті сонцем, блищали, мов камінці, а на грудях, темних від загару, виділялися дуже майстерно виведені світлі букви.

Вона прочитала: "Таня".

Філько сором'язливо затулив ім'я рукою і відступив на кілька кроків назад. Він одступив би дуже далеко, зовсім пішов би в гори, але позаду на нього чатувала річка. А Таня все йшла за ним, крок йа кроком.

— Та стривай же, Філько! — казала вона.

І він зупинився.

"Нехай, — вирішив хлопчик. — Нехай це бачать усі люди, якщо так легко розлучаються вони одне з одним".

Але Таня дивилася не на нього. Вона глянула на сонце, на блиск, розпорошений над горами в повітрі, і схопила Філька за руки.

Вона була здивована.

— Як це ти зробив? — спитала вона.

У відповідь Філько мовчки нахилився до землі і вийняв з-під одягу, що лежав на піску, чотири літери, вирізані з білого паперу. Він поклав їх собі на груди й сказав:

— Я щоранку приходжу сюди і даю сонцю пекти мої груди для того, щоб твоє ім'я було світле. Це я придумав. Але прошу тебе, більше не смійся з мене.

Він поклав свою долоню на горло, що означало в нього величезний сум. І Таня зрозуміла, що краще їй не сміятися.

Вона з новою для неї приязню заглянула йому в очі і тихенько торкнулася пальцем його шкіри.

Який же ти маленький, Філько! Ти дитина. Адже це все зійде і зникне, як тільки настане зима і ти надінеш теплу сорочку.

Філько насупився, здивовано глянув на гарячий пісок, на річку, що виблискувала серед гір, мов золота долина. Він розгубився. Він забув про зиму, він зовсім про неї не думав, коли смажив своє тіло під сонцем.

"Дурень, дурень!"

Він готовий був провалитися крізь землю.

— А все-таки сонце пече добряче, — сказав він уперто. — Невже й сліду не лишиться? Може, все-таки що-небудь залишиться, Таню? Подумай.

І Таня, трохи подумавши, погодилася з ним.

— Ти маєш рацію, — сказала вона. — Що-небудь повинно залишитися. Все не може зникнути. А то куди ж… — спитала вона в сльозах, — куди подінеться наша вірна дружба навік?..

Діти обнялися.

Тепле повітря сковзало по їхніх обличчях. Самітні птахи дивилися на них з височини.

Закінчилося дитинство! Як це сталося? І хто міг би їм сказати? Ні пісок, ні ліс, ні каміння, що були з ними завжди. Тільки рідна їхня річка бігла далі й далі на схід, струменіла між темними горами. І там, у невидимій далині, поставала перед ними інша, чарівна країна, лежав світлий край.

І, обнявшись, вони невідступно дивилися вдалину, не назад, а вперед, бо в них ще не було спогадів.

Проте перший смуток розлуки вже потривожив їх.

— Прощавай, дикий собако динго, — сказав Філько, — прощавай!

Йому хотілося гірко заплакати, але він був хлопчик, що народився у мовчазному лісі, на березі суворого моря. Він ліг на пісок біля води і завмер.

А Таня пішла берегом уздовж річки, і чистий вітер, що прилинув з того ж таки суворого моря, весь час дув їй назустріч.

І дерево можна вважати істотою цілком розумною, якщо навесні воно всміхається тобі, вбране в листя, якщо воно каже тобі: "Здрастуй", коли ти вранці проходиш у свій клас і сідаєш на своє місце біля вікна. І ти теж мимоволі кажеш йому: "Здрастуй", хоч воно стоїть за вікном на задньому дворі, де складають дрова для школи. Через скло його добре видно.

Переклад з російської ВОЛОДИМИРА ЛАПІЯ

1

Ш а м п у н ь к а — рибальський човен китайського типу.